

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU'NDA BEYTÜ'L-MÂL'İN TÜZEL KİŞİLİĞİ

Muhammed Tevfik TORTOP
1530207116

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Ünal YERLİKAYA

ISPARTA-2017

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Muhammed Tevfik TORTOP	
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri	
Tez Başlığı	İslam Hukuku'nda Beytülmalin Tüzel Kişiliği	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)		
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 07/07/2017 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisanstezi için; ☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU² ile aşağıdaki kararı almıştır. ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin DÜZELTİLMESİ³ kararlaştırılmıştır. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ⁴ kararlaştırılmıştır.		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Yrd. Doç. Dr. Ünal YERLİKAYA	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Adnan KOŞUM	
Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. Mustafa TÜRKAN	
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

¹Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

²OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 28-(4) Tezi hakkında DÜZELTME kararı verilen öğrenci sınav tarihinden itibaren en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur.

⁴Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

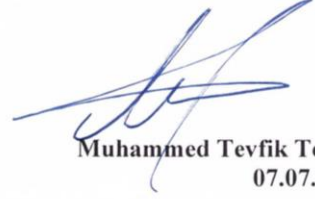

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “İslam Hukukunda Beytülmalin Tüzel Kişiliği” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Muhammed Tevfik Tortop
07.07.2017

(Tortop, Muhammed Tevfik, İslam Hukuku'nda Beytü'l-mâlin Tüzel Kişiliği, Yüksek Lisans Tezi, 2017)

ÖZET

Şahıs, modern hukuk sistemlerine göre haklara ve borçlara/vücûb ehliyetine sahip olan varlıkları ifade etmektedir. Şahsiyet ise bütün ehliyet çeşitlerini, şahsî halleri (kişisel durumları, kişisel hal sicilleri) ve kişilik haklarını (hukukî anlamda değer taşıyan maddî manevî varlıkları) ihtivâ eden bir kavramdır. İnsanlar, şahıs olarak kabul edilen ve bu anlamda hak sahibi/hukuk süjesi olma özelliği gösteren varlıkların başında gelmektedir. Ayrıca modern hukuk sistemleri mana itibariyle önceden beri var olan bir takım mal ve insan topluluklarının da hukuk ve hak süjesi olma özelliği gösterdiğini kabul etmektedir. Bu bağlamda insanlar hakikî şahıs/gerçek kişi olarak, bahsi geçen topluluklar ise hükmî şahıs/tüzel kişi olarak isimlendirilmektedir.

Pozitif hukuk sistemleri tarafından şahsiyet atfedilen ve hak süjesi konumunda olduğu kabul edilen topluluklara benzer yapılanmaların İslam Hukuku'nda da var olduğu gözlenmektedir. Bu çalışmada söz konusu topluluklardan sadece beytü'l-mâl müessesesi inceleme konusu edilmiştir. Zira beytü'l-mâlin yapısı, içeriği ve işleyişi bakımından hükmî şahsiyetin zorunlu unsurlarını barındırması ve müstakil anlamda bir zimmete sahip olması, İslam Hukuku'nda da mana itibariyle hükmî şahsiyetin var olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Ayrıca bu çalışmada, modern hukuk sistemlerince çerçevesi çizilmiş olan hükmî şahsiyetin, İslam Hukuku'ndaki beytü'l-mâl kurumuna hangi noktalardan değdiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu noktalar tespit edilirken şahsiyet kavramının içeriğinden hareketle beytü'l-mâlin, vücûb ve edâ ehliyetleri ve yine bu ehliyetlerin kapsamındaki salâhiyetlere olan iktidârı çeşitli yönlerden somutlaştırılmak suretiyle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şahıs, Şahsiyet, Ehliyet, İslam Hukuku, Beytü'l-mâl

ABSTRACT

According to modern legal systems, the person refers to entities that have rights and liabilities. Personality is a concept that includes all kinds of capacities, personal situations and personality rights. People are at the forefront of beings who are considered to be individuals and who have the qualification to be legal subject. In addition, modern legal systems recognize that a number of commodities and communities have also demonstrated the ability to be legal subject. In this context, people are named as real persons, and commodity or person groups are called legal persons (legal entities).

It is observed that there are also similar structures to legal persons in Islamic law. Because the fact that the Islamic public purse possesses the necessary elements of legal personality and possesses an independent debit, clearly shows that there are legal personality concept in Islamic Law. In this study, only the Islamic public purse and its common features with modern legal person concept was examined.

Keywords: Person, Personality, Capacities, Islam Law, Public Purse

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞAHIS/KİŞİ VE ŞAHSİYET/KİŞİLİK KAVRAMLARI

1. ŞAHIS/KİŞİ KAVRAMI	6
1.1. Şahıs Çeşitleri	14
1.1.1. Hakikî Şahıs	14
1.1.2. Hükmi Şahıs ve Çeşitleri.....	15
1.1.2.1. Bünyelerine (İç Yapılarına) Göre Hükmi Şahıslar	19
1.1.2.2. Tabi Oldukları Hukuka Göre Hükmi Şahıslar.....	20
2. ŞAHSİYET/KİŞİLİK KAVRAMI	22
2.1. Şahsiyetin Muhtevâsı.....	23
2.2. Şahsiyet Çeşitleri	24
2.2.1. Hakikî Şahsiyet	24
2.2.2. Hükmi Şahsiyet	28
2.2.2.1. Hükmi Şahsiyetin Başlangıcı ve Zorunlu Unsurları.....	28
2.2.2.2. Hükmi Şahsiyetin İktisâbı ve Buna İlişkin Sistemler.....	29
2.2.2.3. Hükmi Şahıs - Ehliyet İlişkisi.....	31
2.2.2.3.1. Vücûb Ehliyeti	31
2.2.2.3.1.1. Şahsiyet Çeşitleri ile Sahip Olunabilen Haklar Arasındaki İlişkisi .	31
2.2.2.3.1.2. Vücûb Ehliyetinde “İhtisâs Prensibi”.....	33
2.2.2.3.2. Edâ Ehliyeti.....	33
2.2.2.3.2.1. Organ Kavramı ve Çeşitleri	34
2.2.2.3.2.2. Edâ Ehliyetinin Kapsamı.....	35
2.2.2.4. Hükmi Şahsiyetin Sona Ermesi	37
2.2.3. Hükmi ve Hakikî Şahısların Arasındaki Farklar	38
3. ŞAHIS VE ŞAHSİYETLE İLGİLİ FIKHÎ BİR KAVRAM OLARAK ZİMMET.	39

İKİNCİ BÖLÜM

BEYTÜ'L-MÂL

1. Genel Olarak.....	46
2. Beytü'l-Mâlin Menşei ve Tarihî Gelişimi	47
2.1. Hz. Peygamber Döneminde Beytü'l-Mâl	47
2.2. Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Beytü'l-Mâl	57
3. Beytü'l-Mâlin Bölümleri	62
3.1. Zekât Beyti.....	62
3.2. Humus ve Ganîmet Beyti.....	63
3.3. Kayıp Mallar Beyti	65
3.4. Fey' Malları Beyti.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEYTÜ'L-MÂL'İN ŞAHSİYETİ

1. Genel Olarak.....	68
2. Beytü'l-Mâlin Vücûb Ehliyeti.....	71
2.1. Beytü'l-Mâlin Malvarlığıyla İlgili Olan Hakları	72
2.1.1. Beytü'l-Mâlin Gelirleri ve Giderleri	73
2.1.2. Sahipsiz Terekeler	77
2.1.3. Maaşlar	79
2.1.4. Âkile	80
2.1.5. Kasâme	81
2.2. Beytü'l-Mâlin Şahsiyet Hakları	82
2.3. Beytü'l-Mâlin Taraf Ehliyeti	83
2.4. Vücûb Ehliyetinin “Amaçla Sınırlı” Olması Prensibi	84
3. Beytü'l-Mâlin Edâ Ehliyeti	85
3.1. Beytü'l-Mâlin Organları	85
3.2. Beytü'l-Mâlin Hukukî İşlem Ehliyeti	87
3.2.1. Gayrimenkûller/Arâzîler Bakımından.....	88
3.2.2. Menkûller Bakımından.....	94
3.3. Beytü'l-Mâlin Haksız Fiillerden Sorumlu Olma Ehliyeti	96
3.4. Beytü'l-Mâlin Dava Ehliyeti	99
SONUÇ.....	101
BİBLİYOGRAFYA	106

KISALTMALAR

AK.	: Arâzi Kanunu
AY.	: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası
Bkz/bkz.	: Bakınız
b.	: Bin
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
HMK.	: Hukuk Muhakemeleri Kanunu
HÜİF.	: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Hz.	: Hazreti
m.	: Madde
MÜİFAVY	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
TBK.	: Türk Borçlar Kanunu
thk.	: Tahkik eden
TMK.	: Türk Medenî Kanunu
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve saire
yy.	: Yayınevi yok

ÖNSÖZ

Hukuk, şahısların birbirleriyle ve tabiatla olan ilişkilerini düzenleyen maddî yaptırımlı kurallar bütünüdür. Buna göre menşei ve düzenleme biçimi bakımından farklılık arz etse bile bütün hukuk kuralları, beşerî davranışları/toplumu düzenleme amacına hizmet etmektedir. Bu ortak nokta sebebiyle söz konusu kurallar, bazı noktalardan birbirlerine benzer düzenlemeler içerebilmektedir. Söz gelimi öteden beri birçok hukuk sisteminde mana itibariyle hükmî şahsiyetin mevcut ve meşru olduğunun kabul edilmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Güçleri sınırlı olan insanların bir takım işleri gerçekleştirebilmek maksadıyla bir araya gelmeleri veya mallarını belirli bir amaca tahsis etmeleri neticesinde bazı topluluk ve teşekküller oluşturulmuştur. Eski devirlerden beri var olan bu tür topluluklara hukuk düzenleri bazı salahiyetler tanımıştır. Ayrıca modern hukuk sistemlerince söz konusu topluluklara şahsiyet atfedilmiş, onların da bir hak sujesi olduğu kabul edilmiş ve nihayet bu olgu hükmî şahsiyet olarak adlandırılmıştır.

Düzenleme alanı bakımından diğer hukuk sistemleriyle ortaklık arz eden İslam Hukuku'nda da hükmî şahsiyet mefhûmu mana itibariyle mevcuttur. İçeriği ve kendisiyle nitelenen şahıslara sağladığı salahiyetler bakımından İslam Hukuku'nda bu şahsiyet türünün en bariz örneği beytü'l-mâl müessesesidir. Zira söz konusu müessesese, hükmî şahsiyet kavramına uygun olarak hak ehliyeti, vücûb ehliyeti ve bu ehliyetlerin fer'îleri olan salahiyetlere muktedirdir. Bu durum beytü'l-mâlin gerek pasif gerekse aktif anlamda haklara ve borçlara sahip olabildiği bir zimmetinin varlığından da anlaşılabilir.

Öte yandan yapısı ve işlevi itibariyle beytü'l-mâl kurumunun, hükmî şahsiyetin *sürekli ve belirli bir amaç, örgütlenme ve bağımsızlık* olarak adlandırılan zorunlu unsurlarına sahip olması, onun hükmî bir şahsiyetinin olduğuna delil olması yanında İslam Hukuku'nda bu şahsiyet türünün varlığını da gösterir niteliktedir.

Son olarak bu çalışmanın konusunun belirlenmesinden tamamlanması aşamasına kadar değerli desteklerini esirgemeyen başta danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ünal Yerlikaya olmak üzere Dr. Ahmet Muhammet Peşe'ye ve bütün hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

GİRİŞ

Modern hukuk sistemleri haklara ve borçlara ehil olabilen varlıkları belirtmek amacıyla “şahıs” kavramını kullanmaktadırlar. Hukukun düzenleme ve uygulama alanı dikkate alındığında bu mefhûmun hukukun varlığı için en temel kavramlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Zira hukuk, şahısların toplumsal ilişkilerini tanzim etmekte ve birbirlerine karşı olan haklarını ve borçlarını tayin etmektedir. Hukukun bu işlevleri gerçekleştirmesi ise onun kurallarının maddî yaptırım/uyulması zorunlu kurallar olmasıyla sağlanmaktadır. Buna göre şahıs olarak nitelenen varlıklar, hukuk kurallarının düzenlemiş olduğu hakların ve borçların yükümlüsü olmaktadır. Bir diğer ifadeyle şahıslar, hak sahibi/hukuk süjesi konumunda bulunabilen varlıkları ifade etmektedir.

İslam Hukuku’nda Beytû’l-Mâlin Tüzel Kişiliği başlığını taşıyan bu çalışma, hukukun en temel öğelerinden addedilen şahıs/shahsiyet kavramlarının içeriği baz alınmak suretiyle mal topluluğu biçiminde mâlî bir kurum olma özelliği gösteren beytû’l-mâlin şahsiyetini ortaya koyma amacına yönelmiştir.

Haklara ve borçlara sahip olabilen varlıkları gösteren bir kavram olması sebebiyle şahıs, sadece Medenî Hukuk açısından değil hukukun bütün dalları bakımından temel bir mefhûm konumunda bulunmaktadır. Yine bu baş karakterin hukuk kuralları için vazgeçilmez bir öge olması, hangi varlıkların bu vasıfla niteleneceğini önemli hale getirmektedir. Belirtmek gerekir ki toplumu düzenleme amacı taşıyan hukuk kurallarının, bu toplum içerisinde hukukî anlamda bir takım salahiyetleri bulunacak varlıkları belirleme yetkisine de sahip olduğu kabul edilmektedir.

Tarihî süreç içerisinde kölelik gibi çeşitli uygulamaların var olduğu gerçeğiyle birlikte genel olarak hukuk sistemlerinin insanları şahıs olarak telakkî ettiği söylenebilir. Buna göre insanlar, doğumdan itibaren bu vasfı haiz olmaktadır. Onların bizzat haklar ve borçlar edinebilmesi ise akla ve rüşde bağlı olan belirli yaşlara ulaşmaları ve bazı biyolojik aşamaları katetmeleriyle gerçekleşmektedir. Ayrıca söz konusu sistemler, attettikleri vasıfla birlikte insanları “hakikî şahıs” olarak adlandırmaktadırlar.

Bahsi geçtiği üzere modern hukuk sistemleri tarafından haklara ve borçlara sahip olabilmeyi ifade etmek üzere şahıs/kişi kelimeleri kullanılmaktadır. Pozitif hukuk sistemleri açısından temel bir öge konumunda olduğu kabul edilen söz konusu kavramın

içeriğinin, İslam Hukuku'nda aslında arapça olan “şahıs” kelimesi ile mi veya başka bir kelimeyle mi ifade edildiğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle elinizdeki çalışmanın birinci bölümünün *Şahıs/Kişi Kavramı* başlığını taşıyan ilk kısmında şahıs kavramının modern hukuk sistemleri açısından ifade ettiği içeriğe yer verilmekle birlikte söz konusu mefhûmun İslam Hukuku'nda bulunup bulunmadığı ve bu kavram içeriğinin şahıs kelimesiyle ifade edilip edilmediği hususlarından bahsedilmektedir.

Şahıs, vücûb ehliyetine denk düşen bir kavramdır. Şahsiyet ise daha geniş bir anlamda olup bütün ehliyetleri, şahsî halleri (kişisel durumları, kişisel hal sicilleri) ve kişilik haklarını (hukukî anlamda değer taşıyan maddî manevî varlıklarını) ihtivâ etmektedir. Dolayısıyla modern hukuk sistemlerine göre şahıs ve şahsiyet aynı anlamı ifade etmemektedir. İşte bu ayrımı kavrayabilmek ve elinizdeki çalışmanın ana konusunu teşkil eden beytû'l-mâlin hukukî fonksiyonlarını ve konumunu daha iyi inceleyebilmek amacıyla şahsiyet kavramının ayrı bir başlık halinde ele alınması icab etmektedir. Bu nedenle çalışmanın birinci bölümünün *Şahsiyet/Kişilik Kavramı* başlığını taşıyan ikinci kısmında şahsiyet mefhûmunun içeriğinden geniş çapta bahsedilmektedir.

Ayrıca hukukun en temel öğelerinden biri olması sebebiyle son derece mühim olan şahıs ve şahsiyet mefhûmlarının İslam Hukuku'nda herhangi bir karşılığının bulunup bulunmadığının tespiti de önem arz etmektedir. Söz konusu kavramların içeriklerinden yola çıkarak çalışmanın birinci bölümünün *Şahıs ve Şahsiyete İlgili Fıkhi Bir Kavram Olarak Zimmet* başlığını taşıyan üçüncü kısmında, klasik doktrinde zimmet kavramına dair verilen birçok tarif ve anlamdan yola çıkarak bu mefhûmun şahıs ve şahsiyetle ilgisi izah edilmeye çalışılmıştır.

Belirtmek gerekir ki elinizdeki çalışmanın birinci bölümünün daha çok modern hukuka ait bilgiler içermesi ve uzun tutulması kasten yapılmıştır. Zira şahıs ve şahsiyet kavramları modern hukuk sistemleri tarafından oluşturulmuş ve hukukî anlam yüklenmiş mefhûmlardır. Bir İslam Hukuku kurumu olan beytû'l-mâlin yapı, içerik ve hukukî statü bakımından bu kavramlarla nitelenip nitelenemeyeceğinin tespiti ancak söz konusu kavramların içeriklerinin ayrıntılı olarak incelenmesi ve anlaşılmasıyla sağlanabilecektir. Ayrıca bu kavramların, sonraki bölümlerin anlaşılabilmesi için

okuyucunun zihninde hazır bulundurulması gerekmektedir. İşte kavramsal çerçevenin çizildiği birinci bölümün, belirtilen sebeplerle geniş tutulması zarureti hâsıl olmuştur.

Öte yandan toplum içerisindeki bazı şahıslar maddî veya manevî bir gayeye ulaşmak için ortak bir amaç etrafında toplanabilirler. Eskiden olduğu gibi günümüzde de bu tür toplulukların var olduğu bilinmektedir. Modern hukuk sistemleri belirledikleri birtakım şartlarla bu tür topluluklara da hukukî anlamda hak sahibi/shahıs olma vasfını tanımaktadırlar. Hukukî olarak içeriği ve işlevi eskiden beri var olan bu topluluklar, pozitif sistemlerce hükmî şahıs/tüzel kişi olarak isimlendirilmektedir.

Şahıslar, hukukun düzenleme alanı içerisinde süje konumunda bulunan varlıklardır. Bu nedenle hukukun bütün dalları bakımından hangi varlıkların şahıs olarak kabul edildiği önem arz etmektedir. Modern hukuk sistemleri insanlar haricinde bazı mal veya insan topluluklarına da şahsiyet isnad etmektedir. Buna göre söz konusu topluluklara İslam Hukuku'nda da bir şahsiyet tanınıp tanınmadığının tespiti önem arz etmektedir.

Belirtmek gerekir ki pozitif sistemlerin şahsiyet atfettiği birtakım topluluklara yapı ve içerik olarak benzer topluluklar İslam Hukuku'nda da bulunmaktadır. Bu topluluklar içerisinde şahıs ve şahsiyet kavramlarıyla nitelenebilecek yapılanmalardan biri de beytü'l-mâldir. Hatta beytü'l-mâlin, bünyesi ve işlevleri itibariyle İslam Hukuku'nda hükmî anlamda bir şahsiyetin olup olmadığının en bariz görülebileceği kurum olduğu söylenebilir.

Beytü'l-mâlin hukukî statüsünün ve bir şahsiyetinin olup olmadığının iyi anlaşılabilmesi için onun tarihî olarak başlangıcının, gelişiminin, teşekkülünün ve İslam Hukuku sisteminin uygulandığı devletlerdeki hukukî fonksiyonunun bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle elinizdeki çalışmanın ikinci bölümünün *Beytü'l-mâl* başlığını taşıyan ilk kısmında beytü'l-mâl, belirtilen açılardan incelenmeye çalışılmıştır.

Ayrıca çalışmanın ikinci bölümünün *Beytü'l-mâlin Bölümleri* başlığını taşıyan ikinci kısmında ise beytü'l-mâlin beytlerinden bahsedilmiş, bu birimlerin varidatlarının aktarıldığı ve sarfiyatlarının yapıldığı yerler hakkında bilgiler verilmiştir.

Öte yandan şahıs sadece vücûb ehliyetine sahip olmayı ifade eden bir mefhûmdur. Herhangi bir şahsın bizzat haklara ve borçlara sahip olma iktidârının (edâ ehliyeti ve fer'îleri olan salâhiyetlerin) bulunabilmesi için onun bir şahsiyete sahip olması gerekmektedir. Zira bahsi geçtiği üzere şahsiyet, tüm bu salahiyetleri içeren bir

kavramdır. Dolayısıyla bir topluluğun hukukî açıdan statüsü tedkik edileceğinde onun, şahsiyet kavramının içeriği doğrultusunda ele alınması ve bu kavramla olan uyumunun tespit edilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada beytü'l-mâlin hukuki statüsü değerlendirilmektedir. Hükmi şahsiyetin çeşitlerine uyumlu olarak bünyesi bakımından mal topluluğu, tabi olduğu hukuk bakımından da kamu hukukuna ait olma karakteri taşıyan bu kurumun, İslam Hukuku'na göre şahsiyet sahibi olarak telakkî edilip edilmediği, onun modern hukuk sistemlerine göre şahsiyet isnad edilen toplulukların sahip olduğu salahiyetlere iktidarının bulunup bulunmadığıyla anlaşılabilir. Bu nedenle şahsiyet kavramının içeriğinden yola çıkarak bu çalışmanın *Beytü'l-mâlin Şahsiyeti* başlığını taşıyan üçüncü bölümünde beytü'l-mâlin vücûb ehliyeti, edâ ehliyeti ve bu ehliyet çeşitlerinin ferî'leri olan salahiyetlere muktedir olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada ele alınan konunun merkezi konumunda bulunan şahıs ve şahsiyet kavramlarının, modern hukuk sistemleri tarafından oluşturulan ve kullanılan mefhûmlar olmaları sebebiyle öncelikle bu kavramların içeriğinin tespiti önem arz etmektedir. Bu nedenle birinci bölümde daha çok Pozitif Türk Hukuku kitaplarından istifade edilmiştir. Ayrıca söz konusu kavramların İslam Hukuku'nda da aynı maksatla kullanılıp kullanılmadığını tespit edebilmek amacıyla yine birinci bölümde Klasik Usûl kaynaklarına, bazı ıstılâh kaynaklarına ve sözlüklere başvurulmuştur. İkinci bölümde ise beytü'l-mâlin tarihî açıdan ve yapısı bakımından incelenmesi sebebiyle Tarih, Hadîs ve Furû' Fıkıh kaynaklarından istifade edilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise daha çok Furû' Fıkıh ve Çağdaş İslam Hukuku kaynaklarından faydalanılmıştır. Yine bu çalışmada her konu başlığında olmasa bile önem arz ettiği düşünülen birçok konuda hem İslam Hukuku kurallarına ve uygulamalarına hem de Pozitif Türk Hukuku kuralları ve uygulamalarına birlikte yer verilmiştir.

Bu çalışmanın konusuyla irtibatlı olarak Dr. Hasan Hayri Çırak'a ait *İslam Hukuku'nda Hükmi Şahsiyet (Tüzel Kişilik)* konulu bir doktora çalışması ve Prof. Dr. Murtaza Köse'ye ait *İslam Hukuku ve Modern Hukuka Göre Tüzel Kişilik* başlığını taşıyan bir makale bulunmaktadır. Ancak söz konusu tez ve makale genel anlamda İslam Hukuku'nda hükmi şahsiyetin varlığı konusuna yönelmiş olan çalışmalardır. Elinizdeki çalışmada ise somut olarak beytü'l-mâlin şahsiyeti hususunda incelemeler yapılmaktadır. Araştırmalarımıza göre bu konuda yazılmış klasik veya modern müstakil

bir kaynak ve çalışma mevcut değildir. Dolayısıyla hem sistematik hem de içerik açısından bu çalışmaya benzer bir çalışmanın bulunmadığı söylenebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞAHIS/KİŞİ VE ŞAHSİYET/KİŞİLİK KAVRAMLARI

1. ŞAHIS/KİŞİ KAVRAMI

Şahıs, etimolojik olarak Arapça bir kelimedir. Şa-ha-sa kökünden türeyen bu kelime isim olarak kullanıldığında sözlükte; insan, insan topluluğu, yükseklik, uzaktan görülen karaltı, görüntü gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu, eşhâs, şuhûs ve şihâs şekillerinde gelmektedir.¹

Fiil olarak kullanılması durumunda ise bulunduğu fiil babına göre; yüksek olmak, ortaya çıkmak, belirlemek, yükselmek, uzaktan görünmek, iri olmak, dönmek gibi anlamları ihtivâ etmektedir.²

Hukukî anlamıyla ise şahıs; “haklara ve borçlara sahip olabilen (ehil) varlıklar” ı ifade etmektedir.³ Buna göre şahıs kavramı, vücûb (hak)⁴ ehliyetiyle aynı anlam içeriğine sahiptir. Çünkü vücûb ehliyeti de haklara ve borçlara ehil olmayı⁵ başka bir deyişle medenî haklardan⁶ yararlanabilmeyi ifade etmektedir. Bu nedenle vücûb ehliyetine sahip olan varlıklara “şahıs” denilmektedir.⁷

¹ er-Râzî, Muhammed b. Ebîbekir b. Abdilkâdir, *Muhtâr's- Sıhâh*, thk. Mahmûd Hâtır, Mektebtü, Lübnân, Beyrût, 1995, s. 354; et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfı Istilahâtı'l- Funûn ve'l- Ulûm*, I-II, Mektebet-ü Lübnân, Beyrût, 1996, I, 1008-9; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem el-Efrîkî, *Lisânu'l Arab*, I-VII, 1. Baskı, Dâr-u Sâdır, Beyrût, 1997, III, 406.

² ez-Zebîdî, Muhammed Murtedâ el-Hüseynî, *Tâcu'l- Arûs min Cevâhiri'l- Kâmûs*, thk. İbrâhîm et-Turâzî, I-XXV, Dâru'l- Hedâye, 1979, XIII, 6-7; İbn Manzûr, III, 406; el-Bostânî, Butrus, *Muhîtu'l- Muhît*, I-IX, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, V, 73-4.

³ Akıntürk Turgut- Karaman Derya Ateş, *Medenî Hukuk*, 21. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 107; Zevkliler, Aydın vd., *Medenî Hukuk*, 7. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2012, s. 71; Akipek Jale G.- Akıntürk Turgut-Ateş Derya, *Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku*, 12. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 229; Zeydân, Abdulkerrîm, *el-Medhal li Dirâseti's-Şerîati'l-İslâmiyye*, Müessesetu'r-Risâle, 2006, s. 297.

⁴ İslam Hukuku'nda “vücûb ehliyeti” adı verilen bu ehliyet çeşidi, Türk Hukuku'nda “hak ehliyeti” olarak isimlendirilmektedir.

⁵ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Nesemâtu'l-Eshâr*, el-Matbaatu'l-Murakkame, İstanbul, 1882, s. 272; İbn Melek, Abdullatîf, *Şerhu Menâri'l-Envâr fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 2004, s. 333; el-Es'adî, Muhammed Ubeydullâh, *el-Mûcezz fî Usûli'l-Fıkh Maa' Mu'cem-u Usûli'l-Fıkh*, thk. Abdulfettâh Ebu'l-Çudde-Ali el-Hasenî en-Nedvî, 4. Baskı, Dâru's-Selâm, Kâhire, 2010, s. 26; Hermûş, Mahmûd Mustafa Abbûd, *Ğâyetu'l-Me'mûl fî Tevdihi'l- Furû' li'l-Usûl*, Dâru'l-Feth li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, Ammân, 2011, s. 99-100; Zeydân, 296.

⁶ Medenî haklar; şahısların nişanlanmak, evlenmek, boşanmak, mülk edinmek, özel hukuk sözleşmeleri yapmak gibi sübjektif haklarını ifade etmektedir. Bkz. Yılmaz, Ejder, *Hukuk Sözlüğü*, Yorum Yayıncılık, Ankara, 1982, s. 308.

⁷ Dural Mustafa- Öğüz Tufan, *Türk Özel Hukuku-Kişiler Hukuku*, I-IV, 11. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2011, II, 5; Zevkliler vd., 71.

İslam Hukuku'nda ise şahıs kavramı modern hukuk literatüründeki anlamıyla kullanılmamaktadır. Zira İslam Hukuku ıstılâhında⁸ bu kavramdan genelde sözlük anlamıyla bahsedilmektedir. Ancak Fıkıh Usûlü eserlerindeki kullanımları esas alınarak “mükellef” veya “mahkûmun aleyh”⁹ mefhûmlarının şahıs kavramı yerinde kullanıldığı düşünülebilir.¹⁰ Bu nedenle İslam Hukuku'nda şahıs kavramının tanımlanmasında işlevsel bir mefhûm olduğu akla gelebilecek mükellef/mahkûmun aleyh kavramlarının incelenmesi doğru olacaktır.

Belirtmek gerekir ki mükellef mefhûmunun anlaşılabilmesi için öncelikle aynı kökten olan teklîf kavramını ele almak gerekmektedir. Teklîf sözlükte; “birine meşakkatli bir şeyi emretmek, birine bir işi yüklemek, meşakkate ve zorluğa katlanmak”¹¹ gibi anlamlara gelmektedir.

İslam Hukuku literatüründe ise teklîf; “Allah Teâlâ'nın insanları bir takım emir ve yükümlülüklerle ilzâm etmesi” demektir.¹²

Mükellef ise bir şeyi yapmak veya yapmamak külfeti (meşakkati) ilzâm edilen akıllı kimsedir.¹³ Bir diğer tarife göre mükellef, “Şâri'in hitabının (yapma veya yapmama talebinin) kendi fiiline bağlandığı şahıstır.” Buna göre mükellef/mahkûmun aleyh, Şâriin hitapları olan emirleri ve yasakları kabul edebilen kişiyi ifade etmektedir.¹⁴

⁸ Faris b. Zekeriyya, Ebu'l- Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Makayisi'l- Luga*, I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1979, III, 254; el-Hafnâvî, Muhammed İbrahim, *Mu'cemu Ğarîbi'l-Fıkh ve'l-Usûl*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2009, s. 328. Keşşâfî İstilahâtı'l- Funûn Ve'l- Ulûm adlı eserde ise; şahıs kelimesinin insan, vücut, beden gibi sözlük anlamları verilmiş, daha sonrasında ise mantık ilminde, kelimenin kazandığı ıstılâhtan ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir. Bkz. et-Tehânevî, I, 1008-10.

⁹ Burada şahıs kavramına benzer olduğu düşünülebilecek kavramlardan “mükellef” veya “mahkûmun aleyh” bahis konusu edildi. İslam Hukuku'nda, “şahıs” ve “şahsiyet” kavramlarına içerik olarak benzer bir diğer kavram olan “zimmet”ten ise ileride müstakil bir başlık altında bahsedilecektir. Ayrıca şahıs kavramına yakın anlamlar ihtivâ ettiği söylenen “insan”, “mer'e”, “racul”, “abd” gibi mefhûmlar için bkz. Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, *“İslam Hukukunda Şahsiyet Hakları”*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1991, s. 38-40.

¹⁰ Gökmenoğlu, 36-37.

¹¹ el-Kefûmî, Ebu'l- Bakâ' Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *Kitâbu'l- Külliyyât*, thk. Adnân Dervîş- Muhammed el-Mısırî, Muessesetu'r- Risâle, Beyrût; 1998, s. 459; İbn Manzûr, V, 428; el-Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitâbu't- Ta'rifât*, Dâru'n-Nefâs, Beyrût, 2007, s. 130.

¹² Bilmen, Ömer Nasûhi, *Hukûku İslâmiyye ve Istılâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, I-VIII, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1991, I, 226; el-Attâr, Hasan b. Muhammed b. Mahmûd, *Hâşiyetu'l-Attâr alâ Cem'i'l-Cevâmi'*, I-II, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1999, I, 222; İbn Neccâr, Takiyyu'd-Dîn Ebû'l-Bakâ Muhammed b. Ahmed, *Muhtasaru't- Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, 1.Baskı, Dâru'l-Erkam, Riyâd, 2000, s. 93; Çırak, Hasan Hayri, *“İslam Hukukunda Hükmi Şahsiyet”*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2001, s. 22.

¹³ Bilmen, I, 226.

¹⁴ Molla Hüsrev, Muhammed b. Firâmûz, *Mirâtu'l-Usûl Şerhi Mirkâtî'l-Vusûl*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, ts., s. 586; Çetin, İsmail, *Teklîfî Hükümler: Helâl, Haram, Mekruh, Alish-Veriş, Siyaset, Hudud, Ahkam, Cihad, Hukuk ve İktisad'da Ölçüler*, 2. Baskı, Dilara Yayınları, Isparta, 2010, s. 8; el-Esadî, 25.

Ayrıca kişinin, Şâri'in hitâbına muhatap olabilmesi için, âkil (hitâbı anlayabilen)¹⁵ ve bâliğ olması gerekmektedir.¹⁶ Zira insanın muhatap olduğu bu hitaplar ve bu hitapların eserleri yani teklîfî hükümler, akla yüklenmiştir. Akıl ise ruhun bir kuvveti olup gizli bir yapıya sahiptir. Bu nedenle Fukahâ, aklın olgunlaşma belirteci olarak bulûğu, bulûğun başlamış sayılması için ise bazı yaşları takdir etmişlerdir.¹⁷

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, “mükellef” genellikle Kelâm ilmi sahasında kullanılan bir terimdir. Usûlû Fıkıh âlimleri tarafından aynı kavram içeriği daha çok “mahkûmun aleyh”¹⁸ terimiyle ifade edilmektedir.¹⁹

Öte yandan “Mükellef” veya “mahkûmun aleyh” kavramlarının, hukuk sistemlerinin muhâtabı olup, hak sahibi veya süjesi anlamında kullanıldığı düşünülebilir. Ancak bu kavramların şahıs mefhumuyla tamamen birbirlerine denk düştüğünü söylemek doğru olmayacaktır. Zira yukarıda verilen tariflerden de anlaşılacağı üzere mükellef/mahkûmun aleyh kavramlarında haklar söz konusu edilmeyip, sadece yükümlülükler/borçlar söz konusu edilmektedir.²⁰ Oysa şahıs kavramı, hem haklara ehil olmayı (sahip olma) hem de borçlara ehil olmayı (sabit olma, bulundurma) içeren bir kavramdır. Ayrıca mükellefin, şer'î hitâbı anlayabilmesi yani âkil ve bâliğ olması gerekmektedir.²¹ Şahıs olabilmek için ise akıl ve buluş şartı yoktur. Yine mükellefin yükümlülükleri içerisinde ibadetlerin de yer almasına rağmen şahıs kavramında böyle bir yükümlülük söz konusu edilmemektedir. İşte bu nedenlerden dolayı mahkûmun aleyh/mükellef kavramlarının şahıs kavramıyla aynı manada

¹⁵ el-Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ fî İlmi'l-Usûl*, thk. Muhammed Abdusselâm, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, s. 67; en-Nesefî, Hâfizuddîn, *Keşfu'l-Esrâr Şerhu'l-Musannef ale'l-Menâr*, I-II, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, ts., II, 454.

¹⁶ el-Âmidî, Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Seyyid el-Cemîlî, I-IV, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, I, 199-200; Hallâf, Abdulvehhâb, *İlmu Usûli'l-Fıkıh*, ed-Dâru'l-Muttehida, Dimeşk, 1996, s. 134; ez-Zerkeşî, Bahâdır b. Abdillâh, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkıh*, thk. Muhammed Tâmir, I-IV, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, I, 276; Şa'bân, Zekiyyuddîn Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 16. Baskı, trc. İbrâhîm Kâfî Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s. 293-4; el-Esadî, 29; İbn Âbidîn, *Nesemât*, 271.

¹⁷ el-Âmidî, I, 200; Bilmen, I, 226-7; Çetin, 634.

¹⁸ Hermûş, 97; Molla Hüsrev, 586; İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed, *ed-Darûrî fî Usûli'l-Fıkıh*, thk. Cemâluddîn el-Ulvî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût, 1994, s. 14; İbn Neccâr, Takiyyu'd-Dîn Ebû'l-Bakâ Muhammed b. Ahmed, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, thk. Muhammed ez-Zuhaylî- Nezîh Hammâd, I-IV, 2. Baskı, Mektebet-u Abikân, 1997, I, 484.

¹⁹ Şa'bân, 293; Sinanoğlu, Mustafa, “Teklif”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 385-387, I-IVIV, Ankara, 2011, XL, 385-7.

²⁰ Gökmenoğlu, 42; Çırak, 22.

²¹ Alaüddîn el-Buhârî, Ahmed b. Muhammed, *Keşfu'l-Esrâr an Usûli Fahru'l-İslâm el-Pezdevî*, thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer, I-IV, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1997, IV, 350; el-Âmidî, I, 199-200; Hallâf, 134; İbn Melek, 331.

olduklarını söylemek doğru olmayacaktır. Bununla birlikte söz konusu kavramların şahıs kavramına yakın anlamları ihtivâ ettiği ve bu kavramla örtüşükleri birçok nokta olduğu söylenebilir.²²

Belirtildiği üzere mahkûmun aleyh/mükellef mefhûmu, şahıs kavramıyla birebir örtüşmemektedir. Ancak bazı hukukçular²³ İslam Hukuku'nda şahıs kavramına tekâbül edebilecek şekilde, her hukukî fiile veya işleme uygun düşecek pek çok kavram kullanıldığını söylemektedir. Bu kavramlar, o fiili ve işlemi yapanı ifade etmek üzere ism-i fâil kalıpları ve o fiil ya da işlemten etkileneni ifade etmek üzere ism-i mef'ûl kalıpları kullanılmak suretiyle oluşturulmuştur. Hukuk süjesini belirtmek amacıyla kullanılan bu kavramlar, aynı maksatla Türk Hukuku'nda ve diğer hukuk sistemlerinde de kullanılmaktadır.²⁴ Meselâ İslam Hukuku'nda; icâre (kiralama) işleminde “mûcir” kiraya veren, müste'cir ise kiralayanı ifade etmektedir. Yine katl (öldürme) fiilinde kâtil öldüreni, maktûl ise öldürüleni ifade etmek için kullanılmaktadır. Buna göre ism-i fâil olan mûcir ve kâtil kelimelerinin ve ism-i mef'ûl olan müste'cir ve maktûl kelimelerinin hakkın veya borcun süjesi anlamındaki şahıs kavramının İslam Hukuku'ndaki karşılığı olarak²⁵ düşünülebileceği ifade edilmektedir.²⁶

Şahıs kavramı hususunda şu noktaya değinmekte de fayda vardır;

“Şahıs, haklara ve borçlara ehil olabilen varlıklardır.” tanımından şahıs kavramının iki yönü olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki; onun, haklara ehil olması yani haklarının bulunabilmesidir. Bu, şahsın aktif yönünü belirtmektedir. Diğerisi ise

²² es-Senhûrî, Abdurrezzâk Ahmed, *Masâdiru'l-Hak fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 1.Baskı, Dâr-u İhyâu't- Turâsî'l-Arabî, Beyrût, 1954, I, 17; Çırak, 22.

²³ Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, Hasan Hayri Çırak.

²⁴ Gökmenoğlu, 43; Çırak, 22.

²⁵ Her ne kadar yapılan fiil veya işleme göre belirli kalıplar kullanılmak suretiyle oluşturulan bu kavramların, modern hukuktaki “şahıs” kavramının İslam Hukuku'ndaki karşılığı olarak telakkî edilebileceği söylene de bunların şahıs kavramının müstakil anlamda birebir karşılığı olmadıkları açıktır. Öte yandan İslam Hukuku, kavramlar açısından zengin bir yapıya sahiptir. Bahsi geçtiği üzere mahkûmun aleyh, mükellef, işlem veya fiile göre oluşturulan ism-i fâil ve mef'ûl kalıpları ve ilerde bahsedilecek olan zimmet mefhumlarının kullanımları sayesinde söz konusu kavram içeriğinin İslam Hukuku'nda şahıs kelimesi veya müştâklarıyla ifade edilmemiş olması, bir eksiklik veya bir problem teşkil etmemiştir.

²⁶ Gökmenoğlu, 43; Çırak, 22; Bu hukukçuların aksine, İslam Hukuku'nda oluşturulan ve kullanılan bu tür kalıpların, pozitif modern hukukta hukukî bir anlam yüklenen “şahıs” ile aynı anlamı ifade ettiğini kabul etmek mümkün görünmemektedir. Zira yukarıda belirtildiği üzere şahıs kavramı aktif ve pasif yönü bulunan bir mefhûmdur. Dolayısıyla şahıs kavramı, her zaman şahsın eylem ve işlemini bizzat yapabileceği anlamı taşımamaktadır. Yine şahıs kavramı, vücûb ehliyetinin kavram içeriğini karşılamakta olup, insanlar için doğumdan itibaren doğrudan elde edilen bir vasıftır. Bu meyanda İslam Hukuku'nda veya diğer hukuklarda, yapılan işleme göre oluşturulan kalıpların, doğumdan ölüme kadar insanda var olduğu kabul edilen bir vasma tekabül ettiğini söylemek yanlış olacaktır.

şahsın, borçlara ehil olması yani borçlarının bulunabilmesidir. Bu da şahsın pasif yönünü belirtmektedir.²⁷

Haklara ehil olabilme yönüyle şahıs, başkalarına karşı lehine bazı hakların bulunabilmesini ve sâbit olabilmesini ifade etmektedir. Yoksa aktif yön ile şahsın başkalarına karşı bizzat borçlanabilmesi kastedilmemektedir. Söz gelimi bir şahsın telef edilen bir malını, telef eden şahıstan tazmin talebi hakkının bulunması, şahıs kavramının aktif yönünü belirtmektedir.²⁸

Şahıs kavramının diğer yönü ise; borçlara ehil olabilmesi yani borçlarının bulunabilmesidir. Bu da şahsın pasif yönünü belirtmektedir.²⁹ Bu yön, başka şahısların bir şahsa karşı bazı haklarının bulunabilmesini ve sâbit olabilmesini ifade etmektedir.³⁰

Belirtmek gerekir ki; şahıs kavramının pasif yönü, şahıs olarak kabul edilen varlığın, kendi fiil ve işlemleriyle borç altına girebileceği anlamına gelmemektedir. Yine bu yön şahsın, bizzat kendi fiilleriyle borçlarını ifa edebileceği anlamını da taşımamaktadır. Kısacası, bir varlığın hukuk sistemlerince şahıs olarak nitelenmesi, o varlığın vücûb (hak) ehliyeti yanında edâ (fiil)³¹ ehliyetine de sahip olduğunu göstermemektedir. Pasif yön ile söz konusu varlığın, her ne kadar kendi fiil ve tasarruflarıyla borç altına girme ehliyeti bulunmasa bile, hukuk düzeni tarafından şahıs olarak kabul edildiği; borçları bulunabilme, ödev ve yükümlülöklere sahip olabilme iktidârının bulunduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla hukukun bir varlığı şahıs kabul etmesi, onun vücûb ehliyeti olduğunu kabul etmesi demettir. Edâ ehliyetinin varlığı ise onun şahıs olarak nitelendirilmesinden anlaşılmamaktadır. Örneğin, bizzat kendi fiil ve işlemleriyle borç altına girme iktidârı (edâ ehliyeti) bulunmayan küçük veya akıl hastası kimseler, hukuk tarafından şahıs olarak kabul edilmektedir. Bu kişilerin borçları bulunabilme (vücûb ehliyeti) iktidârı mevcuttur. Ancak küçük veya

²⁷ Akipek-Akıntürk-Ateş, 230.

²⁸ Gökmenoğlu, 64-5.

²⁹ Akipek-Akıntürk-Ateş, 230.

³⁰ Gökmenoğlu, 65

³¹ Edâ ehliyeti; bir şahsın, hukukî geçerliliği akla ve rüşde bağı olan tasarruf ve hukukî muameleleri bizzat yapabilme ehliyetidir. Bkz. Gökmenoğlu, 66; ez-Zerkâ, Mustafâ Ahmed, *el-Fıkhu'l-İslâmî fî sevhî'l-Cedîd (el-Medhalu'l-Fıkhiyyu'l-Âm)*, I-III, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2012, II, 786; Diğer bir ifadeyle edâ ehliyeti şahsın, hukuken muteber sayılabilecek şekilde fiil ve tasarruflarda bulunmaya ehil/salâhiyetli olması demektir. Bkz. Molla Hüsrev, 591; Hallâf, 136; el-Es'adî, 28; Gönenç, Halîl Abdulkerîm, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyyetu'l-Muyessera*, I-II, 2.Baskı, Mektebet-u Seydâ, Diyarbakır, 2012, I, 46; Hermûş, 100; et-Teftezânî, Sa'deddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu't-Telviḥ ale't-Tevdîḥ li Metni't-Tenkîḥ fî'l-Usûl*, thk. Zekerîya Umeyrât, 1.Baskı, I-II, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1996, II, 337. Kısaca edâ ehliyeti, medenî hakları kullanma ehliyeti olarak ifade edilebilir. Öte yandan modern hukukta edâ ehliyeti, fiil ehliyeti olarak adlandırılmaktadır.

akıl hastası olan kimseler edâ ehliyetine sahip değildirler. Bu nedenle bizzat kendileri borçlanıp bu borçları kendileri îfâ edemezler. Bu kişiler, sadece “yasal temsilcileri vasıtasıyla” borç altına girebilir ve bu borçları îfa edebilirler. Dolayısıyla bu şahıslar, bizzat kendileri borç altına girme ve borçları îfa etme salâhiyeti bakımından pasif durumdadır. İşte şahıs kavramının pasif yönü de bu anlamı ifade etmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki küçük veya akıl hastası olan kimseler yasal temsilcileri vasıtasıyla oluşturulan borçların yükümlüsüdür. Borçlarından dolayı da kendi malvarlığıyla sorumlulardır. Bu ise vücûb ehliyetinin borçlanma unsurunun niteliğini izâh etmektedir.³²

Öte yandan “şahsın”, “hukuk” ve “hak” ile yakından ilişkisi bulunmaktadır. Zira bu kavramlar birbirlerini zorunlu kılan içeriklere sahiptir. Kısaca ifade edilecek olursa;

Şahıs, hukukun en temel kavramlarından birisidir. Bilindiği üzere hukuk; “Kişiler arasındaki toplumsal ilişkileri düzenleyen, maddî yaptırımlı kurallar bütünüdür.”³³ Dolayısıyla hukukun varlığı, şahısların varlığıyla kâimdir ve hukuk şahıslar içindir.³⁴ Yine hukuk tarafından düzenlenmiş olan hak ve yükümlülüklerin sahibi de şahıslardır.³⁵ Bu nedenle şahıs, hukuk için zorunlu bir öge durumundadır.

Şahıs kavramı, “Hak sahibi ve hak süjesi olan varlıklardır.” şeklinde de tanımlanmaktadır.³⁶ Bu tanıma göre haklar şahıslar içindir. Hukukta, soyut ve sahipsiz bir hak düşünülemez. Bir hakkın düşünülebilmesi için o hakkın kendisine bağlandığı bir şahsın var olması gerekmektedir.³⁷

Hukuk düzenlerinde sahibinden bağımsız bir hakkın öngörülmesi söz konusu değildir. Bu nedenle tanınan hakkın sahibinin belirlenmesi zorunluluk arz etmektedir.³⁸ Dolayısıyla şahıs kavramı da hak kavramı da hukukî birer kavramdır. Diğer bir deyişle

³² Akipek-Akintürk-Ateş, 230.

³³ Akintürk- Karaman, 107; Akipek –Akintürk- Ateş, 229.

³⁴ Öztan, Bilge, *Medenî Hukuk'un Temel Kavramları*, 35. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011, s. 221; Akipek- Akintürk- Ateş, 229; Akintürk- Karaman, 107.

³⁵ Öztan, Bilge, *Şahsın Hukuku Hakikî Şahıslar*, 6. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994, s. 4; Akipek- Akintürk- Ateş, 229.

³⁶ Oğuzman M. Kemal-Seliçi Özer-Özdemir Saibe Oktay, *Kişiler Hukuku*, 13. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 2.

³⁷ ez-Zerkâ, Mustafâ Ahmed *el-Fıkhu'l-İslâmî fî Sevbihî'l-Cedîd(el-Medhal ilâ Nazariyyeti'l-İltizâmi'l-Âmme fî'l-Fıkhi'l-İslâmî)*, I-III, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1999, III, 247-8; Uzunpostalıcı, Mustafa, “İslam Hukuku'nda Şahsiyet ve Hakiki Şahıs”, ss. 55-88, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, S. 7, Nisan 2006, s. 57;

³⁸ Oğuzman- Seliçi- Özdemir, 2.

şahıs olarak nitelenen varlıkların ve bu varlıklara tanınan hakların hukuk tarafından belirlenmesi gerekmektedir.³⁹

Şahıs kavramının hukukîliği⁴⁰ ve hakla olan ilişkisi sebebiyle hukuk düzenleri tarafından hangi varlıkların şahıs olarak kabul edildiği önem arz etmektedir. Şahıs deyince akla ilk gelen varlık, insanlardır.⁴¹ Zira hukukun insanlar arası ilişkileri ve toplum düzenini sağlama amacı dikkate alındığında bunun nedeni ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de hukuk düzenleri tarafından insan, şahıs olarak kabul edilmiş ve hakikî şahıs (gerçek kişi) olarak adlandırmıştır.⁴²

Günümüz hukuk sistemleri tarafından her insanın vücûb ehliyetine sahip olması ve şahıs olarak kabul edilmesi hususunda “eşitlik ilkesi” geçerli olduğu söylenmektedir.⁴³ Ancak insanlık tarihi boyunca bütün hukuk sistemleri tarafından, her insanın şahıs olarak tanındığını söylemek yanlış olacaktır.⁴⁴ Ortaçağa kadar toplumların birçoğunda kölelik kurumunun var olduğu ve bu kurumun hukuk düzenleri tarafından tanındığı bilinmektedir. Örneğin; Roma Hukuku’nda insanlar, hür ve köle olarak iki sınıfa ayrılmıştı. Köleler, şahıs olarak kabul edilmiyor dolayısıyla alıma ve satıma konu edilebilen bir eşya gibi görülüyordu. XIX. yüzyıla kadar birçok toplumda ve hukuk sisteminde kölelik anlayışı varlığını sürdürmüştür. Günümüz modern hukuk sistemleri tarafından ise artık her insan şahıs olarak kabul edilmektedir.⁴⁵

İslam Hukuku’nda da kölelik kurumunun varlığı bilinmektedir. Bu durum insanın şahıs olarak telakkî edilmesinin tek istisnası olarak sayılabilir. Ancak İslam Hukuku’nda bu kurumun “müdebber, ümmü’l-veled, mükâteb” gibi kategorilere ayrılması sebebiyle diğer hukuk sistemlerindeki kölelikten farklılık arz ettiği söylenebilir. İslam Hukuku’nda kölelik, fıkhnın iki ana kaynağı olan Kitap ve Sünnet’in düzenlemeleriyle şekillenmiştir. Bu düzenlemelerde köle olanların bu statüden kurtarılmasına yönelik teşvikler de bulunmaktadır. Kurumun varlığı durumunda ise kölelerin haklarının hukuk güvencesi altına alınması ve onlara karşı muamelenin daha

³⁹ Serozan, Rona, *Medenî Hukuk*, 2. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2008, s. 171; Akıntürk- Karaman, 107; İkizler, Metin, *Tüzel Kişilerin İlkeli Kişiliği Bu Uğurda Ana Statünün Anlamı Ve İşlevi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 27-8.

⁴⁰ Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 9. Baskı I-III, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, I, 245.

⁴¹ Dural- Ögüz, II, 5; Karaman, *Mukayeseli*, I, 245.

⁴² Dönmez, İbrahim Kâfi, “Şahıs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 270-273, I-IVIV, Ankara, 2010, XXXVIII, 270-3; Zevkliler vd., *a.g.e.*, s. 72.

⁴³ Tekinay, Selahattin Sulhi, *Medenî Hukuka Giriş Dersleri*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1973, s. 180.

⁴⁴ Gökmenoğlu, 34.

⁴⁵ Dönmez, XXXVIII, 270-3; Gökmenoğlu, 34.

insanî seviyelere çıkarılması düstur edinilmiştir. Bu durumun neticesi olarak fıkıh doktrininde, geniş çaplı teorik bir çaba ortaya konmuştur.⁴⁶

Belirtmek gerekir ki İslam Hukuku'nda köle, mülkiyete konu olabilmesi ve diğer hukuki işlemler bakımından bir “eşya” gibi kabul edilmektedir. Ancak genel bir ifadeyle ibadetler, dini mükellefiyetler ve hukukun diğer dalları bakımından onun “şahıs” olarak görüldüğü söylenebilir. Ayrıca İslam Hukuku'nda köle, hukukun çeşitli dallarındaki düzenlemelere göre tam veya nakıs ehliyete sahip olabilmekte ya da tam ehliyetsiz konumunda bulunabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında ise onun, hür kişilerden farklı, kendine has bir statüye (sui generis) sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷

Öte yandan şahıs kavramının hukukîliği sebebiyle hangi varlıkların bu niteliği haiz olduğu hukuk düzenleri tarafından belirlenmektedir. Modern hukuk sistemleri, şahıs nitelemesini insanlardan başka varlıklara da yapmaktadır. Söz gelimi sosyal yaşamın gerçekleri dikkate alınarak bazı insan ve mal toplulukları da şahıs olarak kabul edilmektedir. Bu mal ve insan topluluklarına ise hükmî şahıs (tüzel kişi) adı verilmektedir.⁴⁸

Her ne kadar aksi kanaatte olan yazarlar⁴⁹ bulunsa da İslam Hukuku'nda da hükmî şahsiyetin mana itibariyle var olduğu söylenebilir.⁵⁰ Zira İslam Hukuku'nda, ilk dönemlerden itibaren kurucularından, yöneticilerinden ve faydalananlarından farklı bir şahsiyete sahip olan bazı insan ve mal topluluklarının var olduğu bilinmektedir. Ayrıca söz konusu toplulukların birtakım haklara ve borçlara ehil olabilmesi de bu tezi kuvvetlendirmektedir.⁵¹

Öte yandan hukuk sistemleri, kanunlarında, şahsın hukukunun müstakil bir bölüm olarak ele alınıp alınmaması ve bu hukukun düzenlendiği yer bakımından farklılık arz etmektedir. Örneğin; eski ve yeni Türk Medenî Kanunu'nda⁵² ve Türk Medenî Kanunu'nun kaynağı olan İsviçre Medenî Kanunu'nda, şahsın hukuku müstakil bir bölüm olarak düzenlenmiştir. Buna karşılık İtalya, Fransa ve Avusturya Medenî

⁴⁶ Karaman, *Mukayeseli*, I, 247; Dönmez, XXXVIII, 270-3.

⁴⁷ Aydın, M. Akif- Hamidullah Muhammed, “Köle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 237-246, I-IVIV, Ankara, 2002, XXVI, 239.

⁴⁸ Zevkliler vd., 72; Öztan, *Şahsın Hukuku Hakikî Şahıslar*, 5-6.

⁴⁹ S. Şakir Ansay, Schacht, Pierre Arminjon, Baron Boris Nolde, Martin Wolf bu görüştedir. Bkz. Aydın, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayıncılık, 10. Baskı, İstanbul, 2013, s. 228.

⁵⁰ ez-Zerkâ, III, 250-1.

⁵¹ Cin Halil-Akgündüz Ahmed, *Türk Hukuk Tarihi*, Pasifik Ofset, İstanbul, 2011, s. 443.

⁵² 4721 sayılı Yeni Türk Medenî Kanunu'nda, şahsın hukuku, Kişiler Hukuku başlığı altında 8-117 maddeleri arasında düzenlenmiştir.

Kanunlarında ise şahsın hukuku, müstakil bir bölüm olarak düzenlenmeyip aile hukuku içerisinde mütalaa' edilmiştir.⁵³

İslam Hukuku'nda ise şahsın hukuku müstakil bir başlık, kısım veya bölüm içerisinde toplu olarak ele alınmamıştır. Şahıs ve şahsın hukukuyla ilgili meseleler, fıkıh usûlü kitaplarının “el-mahkûmu aleyh/mükellef” başlığı altında ele alınmıştır. Fıkıh kitaplarında ise “neseb, nikâh, mehir, nafaka, vakıf, talak, hacr, vasâyâ, ferâiz” gibi bölümler altında dağınık olarak işlenmiştir. Klasik fıkıh kitapları sistematigiyle kaleme alınmış olan Mecelle'de ise şahsın hukukuyla ilgili maddeler, 9. kitap olan hacr ve ikrah kitabında yer almaktadır. Ayrıca Mısırlı Kadri Paşa (v. 1306/1888) İtalya, Avusturya ve Fransa hukukunda olduğu gibi şahsın hukukuyla aile hukukunu birleştirerek “El-Ahkâm'uş-Şer'iyye fi'l-Ahvâlî'sh-Şahsiyye” adında bir eser kaleme almıştır.⁵⁴

Hukuk sistemleri tarafından şahıs olarak kabul edilen varlıklar iki kısımda mütalaa edilmektedir. Bunlardan birincisi, insanlardır ve hakikî şahıs (gerçek kişi) diye isimlendirilmektedirler. İkincisi ise bazı mal ve insan topluluklarıdır ve hükmî şahıs (tüzel kişi) diye isimlendirilmektedirler.

1.1. Şahıs Çeşitleri

1.1.1. Hakikî Şahıs

Hakikî şahıslar insanlardır. Modern hukuk sistemlerinde insanlar arasında herhangi bir fark gözetilmeksizin (genellik ve eşitlik ilkesi) her insanın hukuk nazarında şahıs olarak kabul edildiği vurgusu yapılmaktadır. İnsan, şahıs olması hasebiyle hak sahibi/süjesidir. Yani her insan haklara ve borçlara ehil olup vücûb (hak) ehliyetine sahiptir.⁵⁵ Türk Medenî Kanunu'nda bu durum; “Her insanın hak (vücûb) ehliyeti vardır. Buna göre bütün insanlar, hukuk düzeninin sınırları içinde, haklara ve borçlara ehil olmada eşittirler.” şeklinde ifade edilmektedir.⁵⁶

⁵³ Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, 12. Baskı , I-III, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, II, 265; Dönmez, XXXVIII, 270-3.

⁵⁴ Cin-Akgündüz, 443-4; Karaman, *Anahatlarıyla*, 265-6; Uzunpostalcı, 58-9.

⁵⁵ Akipek- Akıntürk- Ateş, 237; İkizler, 30.

⁵⁶ TMK. m.8.

İslam Hukuku bakımından da konu farklılık arz etmemektedir. Buna göre Hakikî şahıslar, insanlardır. Her bir insan ehliyet ve zimmete⁵⁷ sahiptir. Böylece insanlar, hakların ve borçların süjesi konumunda bulunmaktadır.⁵⁸

İslam Hukuku'na göre asıl olan insanın hür olmasıdır. Roma, İran ve eski Arap Cahiliye toplumundaki kölelik anlayışının aksine, İslam Hukuku'nda köle yapma yolları daraltılmış ve köle âzâdına teşvik etmek suretiyle de insanların bu statüden kurtarılmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır.⁵⁹

Günümüzde insanlık, her insanın şahıs sayılmadığı devirleri geride bırakmıştır. Her bir insanın şahıs olarak nitelendirildiği ve böylece vücûb (hak) ehliyetine sahip olup haklara ve borçlara ehil konumda bulunduğu hemen hemen bütün hukuk sistemleri tarafından kabul edilmektedir.⁶⁰

1.1.2. Hükmi Şahıs ve Çeşitleri

Hakları ve borçları bulunabilen varlıklara “şahıs” denilmektedir. İnsan bu anlamda akla gelen ilk varlıktır. Ancak modern hukuk düzenleri, insanlar (hakikî şahıslar) haricinde bazı insan ve mal topluluklarını da şahıs olarak kabul etmiş ve onlara da şahıs olmanın hukuksal neticelerini tanımıştır. Hukukun, şahıs olarak nitelediği bu topluluklara “hükmi şahıs”/“tüzel kişi” adı verilmiştir.⁶¹

Güçleri sınırlı olan insanların bazı işleri yapabilmek için bir araya gelmeleri veya mallarını belirli bir amaca tahsis etmeleri neticesinde bu tür topluluk ve teşekküller oluşmuştur. Fakat bu durum, modern hukuk sistemleriyle birlikte ortaya çıkmış değildir. Eski devirlerden beri mal yahut insan topluluklarının oluşturulduğu bilinen bir olgudur.⁶² Anlam itibarıyla önceden beri var olan “hükmi şahıs” kavramının terim olarak ifade edilmesi ise daha yeni dönemlere rastlamaktadır. Terimden ilk defa Cermen

⁵⁷ Zimmet kavramı için bkz. s.39 vd.

⁵⁸ el-Haffif, Ali, *el-Hak ve 'z-Zimme ve Te'sîru'l-Mevti fihimê ve Buhûsun Uhrâ*, 1.Baskı, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2010, s. 107; ez-Zerkâ, III, 253.

⁵⁹ Uzunpostalıcı, 60.

⁶⁰ Karaman, *Anahatlarıyla*, 267.

⁶¹ Zevkliler vd., 135; Öztan, *Şahsın Hukuku Hakikî Şahıslar*, 6.

⁶² Oğuzman-Seliçi-Özdemir, 239.

hukukçusu olan Savigny XIX. yy. da bahsetmiştir.⁶³ Sonrasında kavram, bazı nazariyelerle gelişmiş ve müstakil bir kurum halini almıştır.⁶⁴

Hükmî şahıslar, oluşumları bakımından iki kısımda değerlendirilmektedir. İlki; belli bir amacın gerçekleştirilmesi maksadıyla bir araya gelen şahısların oluşturduğu “şahıs toplulukları”dır. İkincisi ise belirli bir amaca tahsîs edilmiş olan “mal toplulukları”dır.⁶⁵ Şahıs topluluğu olsun mal topluluğu olsun mutlaka bu toplulukları bir arada tutan ortak bir amaç vardır ve gereklidir.⁶⁶

İnsan topluluğu veya mal topluluğu biçiminde olan hükmî şahısların kendisini oluşturanlardan ayrı, bağımsız bir şahsiyeti ve iradesi vardır. Bu iradeyle kendi adlarına haklar ve borçlar edinebilirler. Bu durum onların vücûb ehliyetine sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca bizzat hak ve borç doğurucu işlem ve eylemlerde bulunabilir, bu işlem ve eylemlerinden de sorumlu tutulabilirler. Yani onların edâ (fiil) ehliyetleri de vardır.⁶⁷

Öte yandan hükmî şahısların kendilerine ait olan malvarlıkları bulunmaktadır. Bu nedenle hakikî şahıslar gibi hak sahibi olabilirler ve hukukî işlemlerle borç altına girebilirler. Ayrıca haksız fiillerle başkalarına verdikleri zararlardan da sorumlu tutulmaktadırlar (Haksız fiillerden sorumlu olma ehliyeti). Yine taraf ehliyetleri de mevcuttur. Dolayısıyla davalarda davacı veya davalı tarafta bulunmaları mümkündür.⁶⁸

Klasik İslam Fıkıhı’nda kaleme alınmış eserlerde hükmî şahıs veya hükmî şahsiyet başlığı taşıyan kitaplar, bâblar veya fasıllar bulunmamaktadır. Ancak müstakil bir başlık olarak hükmî şahıs ve şahsiyet kavramlarından bahsedilmemesi, İslam Hukuku’nda bunların bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim işleyişi ve fonksiyonları bakımından modern hukukta hükmî şahıs olduğu belirtilen kurumlara benzer kurumlar İslam Hukuku’nda da mevcuttur.⁶⁹

Tarihî sıra itibarıyla önce hukukî kurumların ortaya çıktığı, bunların ismi konulmaksızın hukukî bir boşluk doldurduğu, bu aşamanın akabinde ise hukukçuların

⁶³ Öztan, Bilge, *Tüzel Kişiler*, Turhan Kitabevi, 1.Baskı, Ankara, 1994, s. 6; Özsunay, Ergun, *Medenî Hukukumuzda Tüzel Kişiler*, İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesi, 5. Baskı, İstanbul, 1982, s. 3.

⁶⁴ Çırak, 29.

⁶⁵ Akıntürk-Karaman, 110.

⁶⁶ İkizler, 31.

⁶⁷ Zevkliler vd., 135.

⁶⁸ HMK. m. 50; Karşı, Abdurrahim, *Medenî Muhakeme Hukuku*, 3.Baskı, Alternatif Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 343.

⁶⁹ Köse, Murtaza, “İslam Hukuku Ve Modern Hukuka Göre Tüzel Kişilik”, *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum, S. 2, 1998, I, 226.

konuya dair fikir ve nazariyelerini serdettikleri ve en son terimlerden bahsedilmeye başlandığı müşâhede edilen bir gerçektir. Dolayısıyla terimlerinin tespit edilmemesi ve bu terimlerle ilgili fikirler ve nazariyelerin ortaya konulmaması sebebiyle bir kurumun yok sayılması doğru olmayacaktır.

Hükmî şahsiyet terimi hususunda yukarıda bahsedilen durum sadece İslam Hukuku açısından değil, modern hukuk sistemlerinin temeli addedilen Roma Hukuku bakımından da aynı şekildedir. Zira Roma Hukuku'nun ilk dönemlerinde de vücûb ehliyetine sahip meslek teşekküllerinin (collegium) ve dînî teşekküllerin (solidates) varlığı bilinmektedir. Buna rağmen hükmî şahıs (tüzel kişi) kavramı ancak XIX. yüzyılda terim anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁰

İslam Hukuku'nda, hükmî şahıs kavramıyla meşgul olunmadığı ve hükmî şahsiyetin meçhûl olduğu⁷¹ fikrine sahip olan hukukçular da bulunmaktadır.⁷² Bu konuda müsteşrik Bergstrasser'den etkilendiği söylenebilecek Sabri Şakir Ansay bu hukukçular arasında sayılabilir. Ayrıca müsteşrik Bernard Lewis de "İslam Hukuku'nun hükmî şahsiyeti (tüzel kişiliği) tanımadığını" savunmuştur.⁷³

Son dönem hukukçularından aksi kanaate sahip olanlar bulunmakla birlikte, içerik ve mana itibarıyla hükmî şahıs ve hükmî şahsiyet fikrinin İslam Hukuku'nda mevcut olduğunu söyleyen hukukçular, çoğunluğu teşkil etmektedir.⁷⁴ İlk dönemlerden itibaren belirli mal ve şahıs topluluklarının, bu toplulukları kuranlardan, yönetenlerden ve idâre edenlerden ayrı bir şahsiyetinin bulunması, İslam Hukuku'nda hükmî şahıs ve şahsiyetin varlığını kabul eden hukukçulara dayanak teşkil etmektedir.⁷⁵

⁷⁰ Aydın, 229; Özsunay, 6.

⁷¹ Aydın; S. Şakir Ansay, Schacht, Pierre Arminjon, Baron Boris Nolde, Martin Wolf'un bu görüşe sahip olduğunu söylemiş, ancak adı geçen son üç yazarın "İslam Hukuku'nda böyle bir kavram olmamakla birlikte bundan doğan boşluğun örf ve adet kuralları ve içtihatlarla belirli ölçüde doldurulduğu" kanaatinde olduklarını eklemiştir. Bkz. Aydın, 228.

⁷² "İslam Hukuku hükmî şahıs mefhûmuyla meşgul olmamıştır. Şirket, cemiyet gibi başlı başına kurumlar İslam'da tanınmamıştır. Beytül-mâl ve vakıf, yeni eserlerde hükmî şahıs olarak gösterilmektedir." "İslam Hukuku'nda korporasyon mahiyetinde teşkilat meçhûldür. Devlet, vakıf gibi varlıklara hükmî şahsiyet izâfesi modern hukuk te'siri altında bir görüşe atfedilebilir. Bergstrasser'in beyan ettiği üzere yegâne korporasyon "Âkile" den ibarettir. Bir cemiyet (dernek) kurmak serbestliği mevcut değildir. Yalnız muayyen tipte şirketlere müsaade edilmiştir. Fakat bunların hükmî şahsiyeti yoktur." Bkz. Ansay, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 4. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 241-2.

⁷³ Çırak, 39.

⁷⁴ Ali el-Hafif, Abdulazîz İzzet Hayyât, Hayreddin Karaman, M. Akif Aydın, Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, Murtaza Köse, Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, Hüseyin Hâtemi, Halil Abdülkerim Gönenç, Vehbe ez-Zuhaylî ve daha birçok hukukçu tarafından İslam hukukunda hükmî şahıs ve şahsiyetin var olduğu kabul edilmektedir.

⁷⁵ Cin-Akgündüz, 443.

Bahsedildiği üzere klasik İslam Hukuku eserlerinde hükmî şahıstan veya şahsiyetten bahsedilmemektedir. Ancak son dönem İslam Hukuku eserlerinde ise hükmî şahıs ve şahsiyet fikrine yer verilmiştir.⁷⁶ İslam Hukuku'nda hükmî şahsiyetin var olduğunu ileri süren hukukçular, bu görüşlerini mana itibarıyla hükmî şahsiyetin/tüzel kişiliğin varlığına delalet eden hadislerle istidlâl/delillendirme yoluna gitmişlerdir. Nitekim bir hadis-i şerifte;

Hiz. Peygamber aleyhi's-selâm şöyle buyurmuştur: “Müslümanların kanları eşittir. En zayıfları bile onların zimmetleri adına çaba sarf eder/hareket eder. En uzakta olanlar onlar adına emân verir. Müslümanlar kendileri dışındaki kimselere karşı bir el hükmündedir. Onların kuvvetlileri zayıflarına yardım eder, Seriyeye olarak çıkanları geride kalanlara ganîmetten pay verir. Bir kâfir yüzünden mümin öldürülemez ve emân sahibi emânı süresince öldürülemez.”⁷⁷

Hadis-i şerifin ikinci kısmına göre emân verme hususunda bütün Müslümanlar bir tek şahıs (el) olarak kabul edilmiştir. Zira koruma talep eden bir düşmana karşı Müslümanlardan bir şahsın vermiş olduğu garanti, sanki bütün Müslümanların ortak bir kararı sonucu verilen bir garanti hükmünü taşımaktadır. Bir şahsın verdiği emân bütün Müslümanları şâmil olup hepsi açısından bağlayıcılık teşkil etmektedir. Diğer bir ifadeyle Müslümanlar tek bir şahıs olarak kabul edilmiş ve Müslümanlar adına bir şahsın irade beyanı tüm Müslümanları bağlayıcı sayılmıştır.⁷⁸

Mecelle'de ise hükmî şahıs veya hükmî şahsiyet adında bir başlık bulunmamakla birlikte bu kavramla ilgili kabul edilebilecek şu ifadelere yer verilmiştir; “Ecîr-i hâssın müste'ciri bir şahıs olduğu gibi, şahs-ı vâhid hükmünde olan müteaddit şahıslar dahi olabilir. Binâenaleyh bir karye ahâlîsi kendilerine mahsûs olmak üzere akd-i vâhid ile bir çoban isti'câr ettiklerinde ol çoban ecîr-i hâs olur.”⁷⁹ Bu hükme göre kiracı, tek bir şahıs yerinde sayılabilecek birden çok şahıs olabilecektir. Birden çok şahsın yani bir topluluğun tek bir şahıs olarak telakkî edilmesi, hükmî şahsı ve şahsiyeti akla getirmektedir.⁸⁰ Öte yandan mezkûr maddede tek bir şahıs hükmünde olan birden çok

⁷⁶ Köse, 226.

⁷⁷ Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-u Ebî Dâvud*, I-IV, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, ts., III, 34, hds. no: 2753.

⁷⁸ Köse, 227; ez-Zerkâ, III, 269-270.

⁷⁹ Mecelle m. 423.

⁸⁰ Hâtemî, Hüseyin, *Medenî Hukuk Tüzel Kişileri*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979, s. 64.

şahıslara örnek olarak köy halkı verilmektedir.⁸¹ Hâtemi tarafından da Osmanlı döneminde köylerin bir topluluk oluşturduğu ve hukukî olarak da hükmî şahıs sayılmaya elverişli birimler oldukları ifade edilmektedir.⁸² Bu şekilde hükmî şahıs sayılabilecek kurumların bulunması sebebiyle hükmî şahıs ve hükmî şahsiyet fikrinin İslam Hukuku'nda zımnen var olduğu söylenebilir.⁸³

Genel anlamda hükmî şahıs kavramı ve bu kavramın İslam Hukuku'ndaki durumundan bahsedildi. Çalışmanın devamında ise modern hukuk sistemlerine göre kısaca hükmî şahısların çeşitlerine yer verilecektir.

Hükmî şahıslar, yapıları ve tâbî oldukları hukuk bakımından çeşitli sınıflara ayrılmaktadır.

1.1.2.1. Bünyelerine (İç Yapılarına) Göre Hükmî Şahıslar

a. Kişi Toplulukları

Kişi toplulukları, belli bir amacı gerçekleştirmek ve bağımsız bir varlığa sahip olmak üzere birden çok insanın bir araya gelerek oluşturduğu hükmî şahıslardır. Bu tür hükmî şahısların yapısını, onu kuran kişiler, sonradan yapısına dâhil olan üyeler ve ortaklar oluşturur. Devlet, şirketler, belediyeler, köyler, dernekler, siyasi parti ve kulüpler bu tür hükmî şahıslara örnek teşkil etmektedir.⁸⁴

b. Mal toplulukları

Mal toplulukları, belirli bir amaca münhasır olan mal topluluklarından oluşan hükmî şahıslardır. Mal sahibi olan şahıs, iradesiyle mallarını belli bir amaca özgülemektedir. Sonrasında ise söz konusu mallar, mal sahibinin şahsiyetinden ayrı ve bağımsız bir şahsiyete kavuşmaktadır. Bu tür hükmî şahısların yapısında, organları ve kendisinden yararlanan şahıslar bulunmaktadır. Ayrıca bu tür hükmî şahıslara ortaklık ve üyelik söz konusu olamamaktadır. Bu topluluklara örnek olarak; vakıflar⁸⁵, kamu kurumları, üniversiteler, TRT ve YÖK gibi müesseseler gösterilebilir.⁸⁶

⁸¹ Ali Haydar, Hoca Emin Efendi Zâde, *Dureru'l-Hukkâm Şerh-u Mecelletu'l-Ahkâm*, I-IV, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l- İlmiyye, 2010, c.4, s.410.

⁸² Hâtemi, 65.

⁸³ Köse, 227.

⁸⁴ Akıntürk-Karaman, 181.

⁸⁵ Zevkliler vd., 136.

⁸⁶ Akıntürk-Karaman, 181.

1.1.2.2. Tabi Oldukları Hukuka Göre Hükâmî Şahıslar

a. Özel Hukuk Hükâmî Şahısları

Özel hukuk kurallarına bağlı bulunan ve şahısların iradeleriyle kurulan hükâmî şahıslardır. Bu hükâmî şahıslar, onları kuran şahısların iradeleriyle kurulduğu gibi sonradan aynı şahıslar tarafından fesih edilmek suretiyle ortadan kaldırılabilir.⁸⁷

Öte yandan bu tür hükâmî şahıslar, özel hukuk alanında faaliyet göstermek amacıyla hukukî işlem ile kurulmaktadırlar. Onlar, kamu hükâmî şahıslarının aksine kamu gücüne sahip değildirler. Dolayısıyla kamu gücünü de temsil etmezler. Şeklî anlamda kurulmaları ise kanun hükümleriyle tespit edilmektedir. Ayrıca belirli sayı ilkesinden dolayı sadece kanunen belli tipteki hükâmî şahıslar kurulabilmektedir.⁸⁸

Özel hukuk hükâmî şahısları, kazanç paylaşma amacı güdüp gütmemelerine göre iki kısımda değerlendirilmektedir.

Kazanç paylaşma amacı güden özel hukuk hükâmî şahıslarına kollektif, komandit, anonim ve limited şirketler örnek olarak verilebilir.

Kazanç paylaşma amacı gütmeyen özel hukuk hükâmî şahıslarına ise dernekler (cemiyetler) ve vakıflar örnek olarak verilebilir.⁸⁹

İslam hukuku açısından ise özel hukuk hükâmî şahısları içerisinde vakıflar, dîni müesseseler, âkileler, cemiyetler (dernekler) ve şirketler sayılabilir.⁹⁰

b. Kamu Hukuku Hükâmî Şahısları

Kamu hukukuna tabi olarak kurulan hükâmî şahıslara, kamu hukuku hükâmî şahısları denilmektedir. Bu tür şahısların başlıca özellikleri sıralanacak olursa;

- Kamu hukuku hükâmî şahısları, hakikî şahısların iradeleriyle değil devlet tarafından kanunla veya kanunun vermiş olduğu yetkiyle idâre tarafından kurulabilmektedir.⁹¹
- Bu tür hükâmî şahıslar, özel hukuk hakikî ve hükâmî şahıslarından üstün bir konuma sahiptirler. Çünkü bu şahıslar, “kamu gücü ayrıcalıkları ve

⁸⁷ Zevkliler vd., 136.

⁸⁸ Öztan, *Medenî Hukuk*, 324.

⁸⁹ Akıntürk-Karaman, 182-3.

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çırak, 47-57.

⁹¹ Akipek-Akıntürk-Karaman, 519-20.

yükümlülüklerine” tabi olmaktadır.⁹² Ayrıca özel hukuk hükmî şahıslarından daha fazla devlet denetimine tabi tutulmaktadır.⁹³

- Kamu hukuku hükmî şahısları, kamu yararının gerçekleşmesi amacıyla faaliyette bulunmaktadır. Bu şahısların, özel bir yararın gerçekleşmesi amacıyla kurulmaları söz konusu değildir.

Öte yandan kamu hukuku hükmî şahısları şahıs topluluğu ve mal topluluğu olarak iki kısımda değerlendirilmektedir.

Şahıs topluluğu biçiminde olanlara “kamu idâreleri” veya “âmme hükmî şahısları” denilmektedir.⁹⁴ Kamu idâreleri, devlet ve devletin organlarından oluşmaktadır. Belirtmek gerekir ki devletin, egemenlik (otorite) ve belli bir mekân olmak üzere iki önemli unsuru bulunmaktadır. Otoritenin işbölümü oluşturmak maksadıyla bölünmesinden bakanlıklar ve bakanlıkların şubeleri neşet etmektedir. Mekânın aynı maksatla bölünmesinden ise iller, ilçeler, belediyeler, köyler vb. neşet etmektedir.

Devletin mezkûr bölünmelerinden doğan bütün organları, hükmî şahıs olarak kabul edilmektedir. Zira bu organların kendilerine özel malları ve bütçeleri bulunmaktadır. Bu organlar, haklara ve borçlara da ehil durumdadırlar. Söz gelimi hakikî şahıslar gibi akit yapabilmektedirler.⁹⁵

Mal topluluğu biçiminde olan kamu hukuku hükmî şahıslarına ise “kamu kurumları” veya “âmme müesseseleri” denilmektedir. Üniversiteler, TRT, KİT’ler vs. de bu kısımda yer almaktadır.⁹⁶

İslam Hukuku’nda ise belirtilen anlamda kamu hukuku hükmî şahısları içerisinde devlet ve beytü’l-mâl sayılabilir.⁹⁷

Hükmî şahısların zorunlu unsurları, başlangıcı, organları, ehliyetleri, sona ermesi vs. konuları, şahıs ve şahsiyet kavramlarının içerik farklılığından dolayı “hükmî şahsiyet” başlığı altında ele alınacaktır.

⁹² Gözler Kemal–Kaplan Gürsel, *İdare Hukuku Dersleri*, 12. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2012, s. 87.

⁹³ Öztan, *Medenî Hukuk*, 324.

⁹⁴ Gözler-Kaplan, 87; Özsunay, 33-4.

⁹⁵ Karaman, *Mukayeseli*, I, 273-4.

⁹⁶ Gözler-Kaplan, 87; Ahmet Nohutçu, *Kanunname*, I-II, , 8. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2016, II, 49-53.

⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çırak, 40-6; Karaman, *Mukayeseli*, I, 273-5.

2. ŞAHSİYET/KİŞİLİK KAVRAMI

Hukukî anlamda, şahıs (kişi) teriminden başka şahsiyet (kişilik) terimi de “haklara ve borçlara sahip olabilen varlıkları” ifade etmektedir.⁹⁸ Bu tanımla şahıs ve şahsiyet kavramları arasında ayırım yapılmamakta, iki kavram da aynı anlama gelmektedir.⁹⁹

İnsan veya diğer varlıkların sadece şahıs kabul edilmesi ve vücûb ehliyetine sahip olması tek başına bir şey ifade etmeyebilir. Bu nedenle şahısların vücûb ehliyetinden bizzat fiilî anlamda yararlanabilmeleri için onlara edâ ehliyetinin (fiil ehliyetinin, işlem yapabilme ehliyetinin) de tanınması gerekmektedir.

Ayrıca şahıs, evrende tek başına yaşayan bir varlık değildir. Toplum içerisinde ve toplumda bir yeri bulunmaktadır. İşte şahsın toplum içerisindeki bu yeri sebebiyle hukuken korunması gereken bazı değerleri bulunmaktadır. Bunlar; şahsın hayatı, vücut bütünlüğü, şerefi ve haysiyeti gibi değerlerdir.¹⁰⁰ Bu ifadeler doğrultusunda şahsiyet, “Hukuk süjesinin bir kişi (şahıs) olması sebebiyle sahip bulunduğu vücûb (hak) ve edâ (fiil) ehliyetlerinin, bir hak süjesi olması itibarıyla bu sıfatına bağlı maddî ve manevî varlıklarının ve kişisel durumlarının tümünü içeren bir kavramdır.” şeklinde de tarif edilebilir.¹⁰¹

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere şahsiyet¹⁰² teriminin dar ve geniş olmak üzere iki anlamı bulunmaktadır.

Dar anlamda şahsiyet, şahıs terimiyle aynı anlamda olup haklara ve borçlara sahip olabilmeyi (ehil olabilmeyi, hakları ve borçları bulunabilmeyi, medenî haklardan yararlanabilmeyi) ifade etmektedir.¹⁰³ Bu anlamda şahsiyet, hem şahıs kavramıyla hem de vücûb ehliyetiyle aynı anlama gelmektedir.

Geniş anlamda şahsiyet ise vücûb ehliyetinin yanı sıra edâ ehliyetini (medenî hakları kullanma ehliyetini), şahsî halleri (kişisel durumları, kişisel hal sicilleri) ve kişilik haklarını (hukukî anlamda değer taşıyan maddî manevî varlıklarını) da ihtivâ

⁹⁸ Akipek-Akıntürk-Ateş, 232.

⁹⁹ Zevkliler vd., 72.

¹⁰⁰ Dural-Öğüz, II, 8.

¹⁰¹ Akipek-Akıntürk-Karaman, 233.

¹⁰² Şahıs ve şahsiyet kavramlarının daha farklı izah ediliş şekilleri için bkz. Dural-Öğüz, II, 9.

¹⁰³ Tekinay, 179.

etmektedir. Dolayısıyla geniş anlamda şahsiyet, hem şahıs kavramından hem de vücûb ehliyetinden daha kapsamlı bir mefhûmdur.¹⁰⁴

Öte yandan hakikî şahısların geniş anlamda şahsiyeti olduğu gibi hükmi şahısların da bu anlamda şahsiyeti mevcuttur. Ancak hükmi şahısların şahsiyetinin içeriği, hakikî şahısları şahsiyetinin içeriğinden bazı noktalarda farklılık arz etmektedir.¹⁰⁵

2.1. Şahsiyetin Muhtevâsı

a. Ehliyetler

Şahıs, haklara ve borçlara sahip olabilen varlıkları ifade etmektedir. Bu nedenle öncelikle şahsiyetin içeriğine vücûb ehliyeti girmektedir.

Hak sahibi olan şahıslar, şartlarını taşıdıkları takdirde edâ ehliyetine de sahip olmaktadır. Şahsiyetin, edâ ehliyetini de diğer bütün ehliyetleri de kapsayan bir mefhûm olduğu kabul edilmektedir.¹⁰⁶

b. Şahsî Haller

Şahsî haller; şahsı, ailesinden ve toplumdaki diğer şahıslardan ayırmayı sağlayan niteliklerdir. Bu niteliklere hukuk düzeni tarafından bazı sonuçlar bağlanmıştır.¹⁰⁷ Bir şahsın, “küçük, ergin, kısıtlı (mahcûr), evli, dul, boşanmış ya da bekâr olması”, onun şahsî hallerini ifade etmektedir.”¹⁰⁸

c. Şahsiyet Hakları

Şahsiyet hakları; şahsın “maddî, manevî ve iktisâdî bütünlüğü ve varlıkları üzerinde sahip olduğu mutlak hakları” ifade etmektedir. Bir şahsın, “vücut bütünlüğü, sağlığı, ismi, şeref ve haysiyeti, resmi, hürriyetleri, sır çevresi, ekonomik ve fikrî faaliyetleri üzerindeki hakları, şahsiyet haklarını meydana getirmektedir.”¹⁰⁹

¹⁰⁴ Akıntürk, Karaman, 108; Zapata, Tan Tahsin, *Medenî Hukuk*, 19. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2015, s. 72.

¹⁰⁵ Akipek-Akıntürk- Ateş, 233.

¹⁰⁶ Akıntürk-Karaman, 108; Akipek-Akıntürk- Ateş, 233.

¹⁰⁷ Dönmez, XXXVIII, 270.

¹⁰⁸ Akıntürk-Karaman, 108.

¹⁰⁹ Dönmez, XXXVIII, 270; Akıntürk-Karaman, 108.

2.2. Şahsiyet Çeşitleri

2.2.1. Hakikî Şahsiyet

a. Hakikî Şahsiyetin Başlangıcı

Türk Medenî Kanunu'nda hakikî şahsiyetin başlangıcıyla ilgili olarak, “Kişilik (şahsiyet), çocuğun sağ olarak tamamıyla doğduğu anda başlar...”¹¹⁰ hükmü yer almaktadır. Buna göre şahsiyetin başlangıcı için şart olan tam ve sağ doğumun gerçekleşmesi gerekmektedir.¹¹¹

Tam doğum, çocuğun anne bedeninden tümüyle ayrılıp bağımsız bir varlık haline gelmesini ifade etmektedir.¹¹² Çocuğun göbek kordonunun kesilmesi veya kesilmemesi, normal doğum veya doktor müdahalesiyle gerçekleşen bir doğum olması farklılık arz etmemektedir. Tam doğum şartının gerçekleşmesi için çocuğun ana vücudundan ayrılması yeterli sayılmaktadır.¹¹³

Sağ doğum ise çocuğun az bir zaman dilimi dahi olsa bağımsız bir varlık olarak yaşamasını ifade etmektedir. Bu anlamda çocuğun yaşayıp yaşamadığı hususundaki tespit, tıp bilimine ait bir konudur. Zira hukuk bu noktada tıp biliminin verileriyle hareket etmelidir.¹¹⁴

Şahsiyetin başlayabilmesi için yukarıdaki iki şartın beraberce gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Bu iki şart haricinde Türk Medenî Kanunu'nda başkaca bir şart aranmamaktadır.¹¹⁵

Şahsiyetin başlaması, özellikle miras hukuku ve lehe yapılan tasarrufları kazanma bakımından önem arz etmektedir. Türk Miras Hukuku'na göre mûrisin (miras bırakan) ölümü anında vârisin (mirasçının) hayatta olması gerekmektedir. Çocuk bir an dahi yaşamış olup sonrasında ölse, yaşadığı anda ölen baba veya anasının mirasçısı olma hakkına sahip olur. Lehine yapılan bağışları da kazanabilir. Ancak ölü doğmuş olan çocuk mirasçı ve mûris olamaz. Mirasçı olamaması sebebiyle sağ doğması halinde kendisine ve kendisinden de mirasçılarına düşecek olan miras payı, doğrudan kendisine

¹¹⁰ TMK. m. 28/1.

¹¹¹ Dural-Öğüz, II, 15; Hâtemi, Hüseyin, *Kişiler Hukuku Dersleri*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 29-30.

¹¹² Akipek-Akıntürk-Ateş, 241.

¹¹³ Zevkliler vd., 73.

¹¹⁴ Oğuzman-Seliçi-Özdemir, 10-1.

¹¹⁵ Akipek-Akıntürk-Ateş, 242.

miras bırakanın diğerk mirasçılarına geçecektir. Zira ölü doğan çocuğun şahsiyeti hiç başlamamış ve çocuk vücûb ehliyetini hiç kazanamamıştır.¹¹⁶

İslam Hukuku'nda ise insanın şahsiyeti, sağ doğmak şartıyla ana rahminde ceninin oluşmasıyla başlamaktadır.¹¹⁷ Sağ olarak doğum ise hakikî sağ doğum ve takdîrî sağ doğum olmak üzere iki kısımda incelenmektedir.¹¹⁸

Hakikî sağ doğum; malum olduğu üzere, çocuğun canlı bir şekilde doğmuş olmasıdır. Hanefilere göre canlı doğmaktan maksat, çocuğun yarısından fazlasının canlı iken dışarı çıkmış olmasıdır. Diğer mezhepler ise ana rahmine düşmesinden itibaren çocuğun şahsiyetinin başlamış sayılabilmesi için tamamen sağ olarak dışarı çıkmasını şart koşmaktadırlar.¹¹⁹

Takdîrî sağ doğum ise ana karnında canlı iken bir müessir fiil sebebiyle ölü olarak doğan çocuğun, hükmen canlı doğmuş gibi kabul edilmesi durumudur. Bu halde sağ doğması şartıyla cenin için sâbit olan hakların, takdîren sağ doğan çocuk için de sâbit olduğu kabul edilmektedir.¹²⁰

Çocuk, takdîren sağ doğum halinde de bazı haklara sahip olabilecektir. Örneğin; İslam Miras Hukuku'na göre vâris veya mûris olabilecektir. Bu durumda çocuk ölmüş olsa bile bir şekilde kendisine intikâl eden haklar, vârislerine geçebilecektir.¹²¹

İslam Hukuku'na göre ceninin neseb, miras, vasiyet hakları ve lehine yapılan vakıf gibi tasarruflar geçerli kabul edilmektedir.¹²² Bu tasarruflar yapılırken çocuğun anne karnında olduğunun tespit edilmesi ve bu tasarruflara hak kazanabilmesi durumu için bir ölçü getirilmiştir. Şöyle ki; tasarruflar yapıldıktan sonra en fazla altı ay içerisinde çocuğun doğması gerekmektedir. Zira hamilelik süresinin alt sınırı altı ay olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla tasarrufların yapılmasından sonra altı ay içerisinde doğan çocuğun, tasarrufların yapıldığı sırada kesin olarak ana rahminde olduğu kabul edilir. Söz konusu tasarrufların yapılmasından itibaren altı ayı aşan bir süre sonra çocuğun doğması durumunda ise çocuğun, tasarrufların yapılmasından sonra ana

¹¹⁶ Akıntürk-Karaman, 111; Akipek-Akıntürk-Ateş, 242.

¹¹⁷ ez-Zuhaylî, Vehbe, *Mevsûatu'l-Fıkhı'l-İslâmî ve'l-Kadâya'l-Muâsıra*, I-XIII, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, 2010, XX, 20; Karaman, *Anahatlarıyla*, 267.

¹¹⁸ Cin- Akgündüz, 444.

¹¹⁹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr ale'd- Durri'l-Muhtâr Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr*, I-VIII, Dâru'l-Fıkr, Beyrût, 2000, VI, 573; Göneç, I, 541; ez-Zuhaylî, XX, 20; Karaman, *Anahatlarıyla*, 267.

¹²⁰ Gönenç, I, 541; Aydın, 209.

¹²¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, VI, 767; ez-Zuhaylî, XX, 20; Gökmenoğlu, 56-7; ez-Zerkâ, III, 253.

¹²² et-Teftezânî, II, 339; Emîr el-Hâc, Muhammed, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, I-VI, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1999, III, 448.

rahmine düşme ihtimali söz konusu olur.¹²³ Bu altı aylık süre Türk Medenî Hukuku'nda ise üç yüz gün olarak belirlenmiştir.¹²⁴

Bahsi geçen hükümlerin geçerli olabilmesi, İslam Hukuku'nda şahsiyetin ana rahminde başladığını kabul etmekle mümkün olabilmektedir. İslam Hukuku, belirtilen hükümleri benimsemiş olduğuna göre şahsiyetin de ana rahminde başladığını¹²⁵ kabul etmiş ve cenine eksik vücûb ehliyeti¹²⁶ tanımıştır.¹²⁷

Cenin ile ilgili benzer düzenlemeler Türk Medenî Hukuku'nda da mevcuttur. Her ne kadar şahsiyetin başlangıcı sağ ve tam doğum anında gerçekleşse de ceninin mirasçı olabilmesi ve lehine yapılan bağışları kazanabilmesi için cenine vücûb ehliyeti tanınmıştır.¹²⁸ Zira Türk Medenî Kanunu m. 28/2'de "Çocuk hak ehliyetini, sağ doğmak koşuluyla, ana rahmine düştüğü andan başlayarak elde eder." hükmü yer almaktadır. Dolayısıyla çocuk sağ doğduğu takdirde vücûb ehliyeti, ana rahmine düştüğü andan başlamaktadır. Buna göre; eğer cenin mirasçılar arasında yer alıyorsa miras paylaşımı doğuma kadar ertelenmektedir.(TMK. m. 643). Evlilik dışı birliktelikten olan bir cenin varsa, doğumdan öncesinde bu cenin adına "babalık davası"nın açılması mümkün olmaktadır.(TMK. m. 303/1). Yine cenin doğmadan önce kendisine yapılmış olan bağış gibi karşılıksız kazandırmaları iktisâb edebilmektedir.¹²⁹

b. Hakikî Şahsiyetin Sona Ermesi

Türk Medenî Kanunu'na göre hakikî şahsiyet ölüm¹³⁰ ve gaiplikle¹³¹ sona ermektedir. Ayrıca Türk Hukuku'nda ölüm, biyolojik ve beyinsel ölüm olmak üzere iki

¹²³ Karaman, *Anahatlarıyla*, 268; ez-Zerkâ, III, 254, 258-259.

¹²⁴ Akipek-Akıntürk-Ateş, 244.

¹²⁵ Dikkat edilirse şahsiyetin tam manada kazanılmasından değil, şahsiyetin başlamasından bahsedilmektedir. Zira şahsiyet, bütün ehliyetleri, şahsî halleri ve şahsiyet haklarını içeren bir kavramdır. Eksik vücûb ehliyeti olan ceninin bu anlamda şahsiyeti başlamış olmaktadır. Şahsiyetin muhtevâsı itibarıyla tam manada kazanılması ise İslam Hukuku'nda -özellikle ehliyetle ilişkili olarak- doğumdan itibaren psikolojik ve biyolojik gelişime koşut olan çeşitli evrelerle mütalaa edilmelidir. Ehliyetlerin kazanılmasına dair çeşitli evreler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; Heyet, *el-Mevsûatu'l Fıkhiyye*, I-XLV, Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, Kuveyt, 2011, VII, 155-161; Cin- Akgündüz, 445-456; Karaman, *Mukayeseli*, I, 251-267.

¹²⁶ Eksik vücûb ehliyeti, lehe olan haklara sahip olup aleyhe olan haklara sahip olamamayı ifade etmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. es-Serahsî, Ebûbekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlu's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 2005, s. 531; Heyet, *el-Mevsûatu'l Fıkhiyye*, VII, 155; Çetin, 632-3 Karaman, *Mukayeseli*, I, 255 vd.

¹²⁷ Karaman, *Anahatlarıyla*, 268.

¹²⁸ Akipek-Akıntürk-Ateş, 243-244.

¹²⁹ Akıntürk-Karaman, 112.

¹³⁰ TMK. m. 28.

¹³¹ TMK. m. 32.

kısımda incelenmektedir.¹³² Ölüm ile kişiye bağlı haklar¹³³ ortadan kalkarken malvarlığı hakları mirasçılara geçmektedir. Ayrıca ölümle vücûb ehliyeti de son bulduğundan yeni hakların kazanılması mümkün olamamaktadır.¹³⁴

Gaiplik hususunda ise Medenî Kanun'da 32. madde ve devamındaki hükümler sevk edilmiştir. Özetle; ölüm tehlikesi içinde kaybolan veya uzun bir süreden beri kendisinden haber alınamayan bir şahsın, öldüğü yönünde kuvvetli bir ihtimal söz konusuysa, bu ölüme bağlı olarak hakları bulunan şahıslar görevli ve yetkili mahkemeye başvururlar. Mahkeme tarafından yapılan incelemeler neticesinde söz konusu şahsın gaipliğine karar verilebilmektedir.¹³⁵

İslam Hukuku'nda şahsiyet ölüm, gaiplik ve mefkûdlukla sona ermektedir. Kural olarak ölümden sonra mevtâ için yeni bir hak veya borcun doğması söz konusu değildir. Ancak istisnâî bazı durumlarda, terekesine bağlı olan hakların tasfiye edilme süresi içerisinde şahsın zimmetinin ve vücûb ehliyetinin devam ettiği varsayılır. Dolayısıyla şahsın sağlığında yapmış olduğu bazı fiillerin olumlu veya olumsuz sonuçları, ölümünden sonra meydana gelebilir. İşte böyle durumlarda şahsın şahsiyetinin hükmen devam ettiği kabul edilmektedir. Örneğin; bir şahsın sağlıklı iken atmış olduğu bir ağa, öldükten sonra balık vs. takılması durumunda ağa takılanların mülkiyetinin ölen kimse için sâbit olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu ağa takılanlar, ölenin terekesine dâhil edilmektedir.¹³⁶

Öte yandan İslam Hukuku'nda ölüm, hakikî ve takdîrî ölüm diye iki kısımda incelenmektedir. Hakikî ölüm yukarıda bahsi geçen gerçek anlamdaki ölümdür.

¹³² Öztan, *Medenî Hukuk*, 225.

¹³³ “Kişiye bağlı haklar sadece hak sahibi kişi tarafından kullanılabilir. Kişi ile hak arasında sıkı bir ilişki vardır. Malvarlıklarına ilişkin hakların bir kısmı da kişiye bağlı haklar kategorisine dâhildir. Mesela, oturma hakkı (TMK. m. 823), yararlanma hakkı (TMK. m. 806), bir aynî hak olmasına rağmen, kişiye bağlı haklar içerisinde yer alır. Bu haklar üçüncü kişilere devredilemezler. Kişilik haklarının (kişiye kişi olması nedeniyle tanınan haklardır. Vücut tamlığı, sağlık, şeref ve haysiyet hakkı, isim hakkı gibi) tümü kişiye bağlı haklar kategorisine dâhildir. Bu haklara “kişiye sıkı sıkıya bağlı haklar” denir. Bu haklar kişiyi o kadar yakından ilgilendirir ki bunların kullanılmasına karar verme yetkisinin başkasına tanınması kişilikle bağdaşmaz. Söz gelimi “nişanı bozma” gibi haklar bu türdendir. Bu hakların mirasçılara geçmesi, bir temsilci vasıtasıyla kullanılması da hakkın mahiyeti ile bağdaşmaz.” Bkz. Öztan, *Medenî Hukuk*, 66-7-75.

¹³⁴ Dural-Öğüz, II, 21.

¹³⁵ Zevkliler vd., 78.

¹³⁶ ez-Zuhaylî, XX, 21; ez-Zerkâ, III, 255; Aydın, 210; Heyet, *el-Mevsûatu'l Fıkhiyye*, XXI, 277-9.

Takdîrî ölüm ise hayatta olup olmadığı bilinemeyen yani mefkûd¹³⁷ veya gâib olan şahıslar hakkında geçerli olmaktadır. Şartların sağlanmasıyla birlikte mefkûdun ve gâibin ölümüne hükmedildiğinde takdîrî ölüm gerçekleşmiş olur ve şahsiyet sona erer.¹³⁸

Hakikî şahsiyetin başlaması ve sona ermesi hakkında özet bilgiler verilmeye çalışıldı. Söz konusu konularla ilgili İslam Hukuku kaynaklarında ayrıntılı hükümler yer almaktadır.¹³⁹

Ayrıca hakikî şahsiyetin konularından olan; hakikî şahısların ehliyetleri, hısımlık, yerleşim yeri, şahsiyetin korunması, ad ve soyadın korunması, şahsî hal sicili konularına yer verilmeyecektir. Meseleyi, tezimizin ana konularıyla daha fazla ilgili olduğunu düşündüğümüz hükmi şahsiyet konusuna sevk etmeyi doğru buluyoruz.

2.2.2. Hükmi Şahsiyet

2.2.2.1. Hükmi Şahsiyetin Başlangıcı ve Zorunlu Unsurları

a. Sürekli Amaç Unsuru

Hukuk sistemleri, belirli bir amacı gerçekleştirmek maksadıyla bir araya gelen kişi veya mal topluluklarına hükmi bir şahsiyet tanımaktadır.¹⁴⁰ Hükmi şahıslarda, bir araya gelen şahısların beraberce ilgilendikleri veya anlaşmış oldukları belirli ve sürekli bir ortak amaç bulunmalıdır.¹⁴¹ Bu ortak amaç, ekonomik menfaatlerin karşılanması (kazanç paylaşma) amacına yönelik olabileceği gibi manevî menfaatlerin karşılanması amacına da yönelik olabilmektedir.¹⁴² Örneğin; hükmi şahsiyete sahip ticarî ortaklıklarda amaç, kazanç paylaşmaktır. Derneklerde, kazanç paylaşma amacı olmayıp

¹³⁷ Kaybolan, yeri ve yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen bir şahsın öldüğüne hükmedilmesine “takdîrî ölüm” denilmektedir. Kendisi hakkında takdîrî ölüm kararı verilen kimseye ise “mekfûd” denilmektedir. İslam Hukuku’nda gâib ise yaşadığı bilinen ancak yeri bilinmeyen şahısları ifade etmek için kullanılan bir mefhûmdur. Bkz. el-Meydânî, Abdulğani el-Ğanîmî, *el-Lubâb fî Şerhi’l-Kitâb*, thk. Abdülkerîm el-Atâ, 1. Baskı, Mektebetü’l-İlmi’l-Hadîs, Dimeşk, 2002, s. 362; es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Kitâbu’l-Mebsût fî’l-Fıkhi’l-Haneîfî*, I-XXX, thk. Muhammed Hasan İsmâîl, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Lübnân, 2009, XI, 36-7; Karaman, *Mukayeseli*, I, 249.

¹³⁸ Cin- Akgündüz, 445; Karaman, *Anahatlarıyla*, 268-269.

¹³⁹ Daha fazla bilgi için bakınız. es-Serahsî, *Mebsût*, XI, 36 vd.; Meydânî, 362-3; İbn Âbidîn, *Reddu’l-Muhtâr*, IV, 292 vd.; ez-Zerkâ, III, 253; Karaman, *Anahatlarıyla*, 265 vd.; Aydın, 209 vd. ; Karaman, *Mukayeseli*, I, 245-271; Uzunpostalcı, 61-80.

¹⁴⁰ Oğuzman- Seliçi- Özdemir, 241.

¹⁴¹ Akipek-Akıntürk-Ateş, 508; Öztan, *Tüzel Kişiler*, 4.

¹⁴² Öztan, *Medenî Hukuk*, 320.

manevî menfaatler söz konusudur. Vakıflar ise farklı amaçlar ve menfaatler sebebiyle kurulabilmektedir.

Öte yandan hükmî şahıslar, sürekli bir amacı gerçekleştirmek maksadıyla kurmaktadır. Geçici bir amaç için bir araya gelen mal veya şahıs toplulukları hükmî şahıs olarak nitelendirilememektedir.¹⁴³

b. Bağımsızlık Unsuru

Bir topluluğun hükmî şahıs olabilmesi için ister ortak bir amaç için bir araya gelinsin (kişi topluluğu) ister bir mal, hak ya da para belirli bir amaca tahsis edilsin (mal topluluğu) bağımsız ve müstakil bir varlığa sahip bir topluluk oluşturma iradesi bulunmalıdır. Başka bir ifadeyle hükmî şahıslar, iç ve dış ilişkiler bakımından, kendisini oluşturan mallardan veya kişilerden bağımsız ve ayrı bir varlığa sahip olmalıdırlar.¹⁴⁴

c. Örgütlenme Unsuru

Bağımsız bir varlığa sahip olan şahıs veya mal topluluğunun ortak bir amacın gerçekleştirilmesi maksadıyla örgütlenmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle mezkûr topluluğun, maksadına ulaşabilmesi için zorunlu olan işlevleri yerine getirecek organlara sahip olması gerekmektedir. Zira hükmî şahıs olan topluluklar iradelerini bu organlarıyla açıklamalıdır.¹⁴⁵

2.2.2.2. Hükmî Şahsiyetin İktisâbı ve Buna İlişkin Sistemler¹⁴⁶

Genel olarak kamu hukuku hükmî şahısları, kanun koyucunun iradesiyle ve idarî bir işlemle ortaya çıkmaktadırlar. Özel hukuk hükmî şahısları ise genelde onu oluşturan şahıs veya mal topluluklarının iradesiyle meydana gelmektedirler.¹⁴⁷

¹⁴³ Oğuzman-Seliçi-Özdemir, 241.

¹⁴⁴ Akipek-Akintürk-Ateş, 508; Öztan, *Tüzel Kişiler*, 5.

¹⁴⁵ Öztan, *Medenî Hukuk*, 321; Akipek-Akintürk-Ateş, 508.

¹⁴⁶ “Birçok yazara göre dernekler, serbest kuruluş esasına dayanır. Zira Anayasa’nın 33. maddesine göre, herkes önceden izin almaksızın dernek kurabilir. Diğer taraftan Medenî Kanun’un 57. maddesi de herkesin önceden izin almadan dernek kurabileceğini hükme bağlamıştır. Yine Dernekler Kanunu’nun 3. maddesi, herkesin önceden izin almaksızın dernek kurabileceğini tekrarlamıştır. Dernekler yanında sendikalar ve siyasi partiler de serbest sistemin esas alındığı tüzel kişilerdir. Vakıflar ise tescil sistemi ile kurulurlar. Diğer taraftan kamu hukuku tüzel kişileri hakkında izin sistemi geçerlidir.” Bkz. Zapata, *Medenî Hukuk*, 131.

¹⁴⁷ Öztan, *Medenî Hukuk*, 325.

a. İzin Sistemi

Bu sisteme göre, şahıs veya mal toplulukları, devletin vereceği izin ile hükmî şahsiyet kazanırlar. Devlet, bu konuda yasama veya yönetim organını izin vermeye yetkili organ olarak tayin edebilir. Yetkili makam, topluluklara izin verip vermeme hususunda muhayyerdir. Bir topluluğa hükmî bir şahsiyet kazanması konusunda izin verilmemesi halinde ise topluluk bu karara itiraz edememektedir.

Öte yandan izin sistemine göre bir topluluğa izin verilmesiyle birlikte o topluluk hükmî şahsiyeti iktisâb etmiş olmaktadır.¹⁴⁸

b. Serbest Kuruluş Sistemi

Bu sisteme göre hükmî şahsın kurucularının bu yöndeki iradelerini açıklamaları ve hukuk düzeninin asgarî olarak belirlemiş olduğu şartların yerine getirilmesiyle birlikte hükmî şahsiyet kazanılmış olmaktadır.¹⁴⁹

c. Tescil (Normatif) Sistemi

Bu sistemde ise hükmî şahsiyetin kazanılabilmesi için gerekli görülen şartların yerine getirilip getirilmediği yetkili makamlar tarafından incelenmektedir.¹⁵⁰

Yetkili olan makamın, gerekli şartları yerine getiren topluluğun hükmî bir şahsiyet kazanmasına izin verme zorunluluğu bulunmaktadır.¹⁵¹ Aksi takdirde yetkili makam kararına karşı yargı yoluna gidilebilmektedir.¹⁵²

Ayrıca bu sistemlerden bağımsız olarak Türk Medenî Kanunu'nda; “Amacı hukuka ve ahlaka aykırı olan kişi ve mal toplulukları tüzel kişilik kazanamaz.”¹⁵³ hükmüne yer verilerek hükmî şahsiyetin iktisâb edilebilmesi için genel bir şart zikredilmiştir.

¹⁴⁸ Zevkliler vd., 139, Öztan, *Medenî Hukuk*, 326.

¹⁴⁹ Dural- Öğüz, II, 222.

¹⁵⁰ Akıntürk-Karaman, 184-185.

¹⁵¹ Zevkliler vd., 139.

¹⁵² Dural- Öğüz, II, 223.

¹⁵³ TMK. m. 47/2.

2.2.2.3. Hükmi Şahıs - Ehliyet İlişkisi

2.2.2.3.1. Vücûb Ehliyeti

Vücûb ehliyeti, haklara ve borçlara ehil olabilmeyi ifade etmektedir. Hukuk sisteminin şahıs olarak nitelediği varlıkların doğrudan bu ehliyetle sahip oldukları kabul edilmektedir. Dolayısıyla hakikî şahıslar gibi hükmi şahıslar da bu ehliyeti hâizdir. Onlar bu salâhiyeti, şahsiyet kazandıkları anda elde etmektedirler.¹⁵⁴

Hükmi şahıslar her ne kadar hakikî şahıslara benzetilmek istense de yapı ve özellik bakımından onlardan farklılık göstermektedir. Bu durum hükmi şahısların vücûb ehliyetinin bazı noktalarda hakikî şahısların ehliyetinden farklı olmasını gerektirmiştir.¹⁵⁵ Nitekim hükmi şahıslar, vücûb ve edâ ehliyetlerini kuruldukları anda sınırlı olarak elde ederler. Bu şahısların ehliyetleri, zaman içerisinde tekâmül etmemekte ve genişlememektedir.¹⁵⁶

Söz konusu farklılıklar sebebiyle TMK.'da “Tüzel kişiler, cins, yaş, hısımlık gibi yaratılış gereği insana özgü niteliklere bağlı olanlar dışındaki bütün haklara ve borçlara ehildirler.”¹⁵⁷ şeklinde bir hükme yer verilmiştir. Bu maddeye göre hakikî ve hükmi şahısların vücûb ehliyeti incelenecek olursa;

2.2.2.3.1.1. Şahsiyet Çeşitleri ile Sahip Olunabilen Haklar Arasındaki İlişkisi

Bilindiği üzere modern hukuk sistemleri şahısların şahsiyetlerini, hakikî ve hükmi olarak iki kısımda değerlendirmektedir. Genel olarak bu ayırım, şahısların yapılarının birbirlerinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca vücûb ehliyetinin şahıslara sağlamış olduğu haklara sahip olabilme bakımından bu ayırım temel bir kriter durumundadır. Zira yapıları itibarıyla birbirinden farklı olan hakikî ve hükmi şahıslar, vücûb ehliyetinin sağlamış olduğu haklara bünyelerine uygun düştüğü ölçüde ve şekilde sahip olabilmektedir.

¹⁵⁴ Akipek- Akıntürk- Ateş, 540; Özsunay, 61.

¹⁵⁵ Öztan, *Medenî Hukuk*, 330.

¹⁵⁶ ez-Zerkâ, III, 295; Öztan, *Medenî Hukuk*, 332-3.

¹⁵⁷ TMK. m. 48.

a. Sadece Hakikî Şahıslara Has Olan Haklar

Bu tür haklar yaratılışı gereği insana özgü olan haklardır. Hükmi şahıslar, yapıları gereği insana has olan yaş, cinsiyet, hısımlık vb. ilişki ve haklara sahip olamazlar. Dolayısıyla doğma, ölme, ergin olma, ayırt etme gücüne sahip olma, nişanlanma, evlenme, vasiyetnâme yapma, milletvekili seçme ve seçilme gibi hak ve ilişkiler hükmi şahıslar için söz konusu olamamaktadır.¹⁵⁸

b. Sadece Hükmi Şahıslara Has Olan Haklar

Hükmi şahıslar, amaçları ve yapıları sebebiyle insanların sahip olamadığı bazı haklara sahip olabilmektedirler. Bunlar; üyelikten çıkarma, üyelik ödentisi isteme, kendi kendini feshetme, tüzük değiştirme gibi haklardır.¹⁵⁹

c. Hakikî ve Hükmi Şahısların Yararlanabildiği Haklar

Malvarlığı Hakları: Bazı noktalardan farklılık arz etse de hakikî şahıslar gibi hükmi şahısların da bu haklara sahip olduğu kabul edilmektedir. Zira hükmi şahıslar da zilyed olabilir ve bir taşınır veya taşınmazı mülk edinebilirler (mülkiyet hakkı, aynî hak). Yine bu taşınır ve taşınmazları kullanabilir ve bunlardan yararlanabilirler (sınırlı aynî hak). Ayrıca borç doğurucu işlemlerle alacaklı veya borçlu olabilirler. Ölüme bağlı tasarruflarla iradî (atanmış) mirasçı veya mûsa leh (vasiyet alacaklısı) olmaları da mümkündür. Ancak belirtmek gerekir ki hükmi şahıslar, devlet haricinde¹⁶⁰ yasal mirasçı olamazlar¹⁶¹

Şahsiyet Hakları: Hükmi şahıslar, hukuken hak süjesi olmaları ve şahsiyetlerinin bulunması sebebiyle kendi yapılarına uyan şahsiyet değerleri üzerinde hak sahibidirler. Bu bağlamda hakikî şahıslar gibi onların da adları, şerefleri, saygınlıkları, meslekî sır ve ticarî itibarları vardır. Yine bu değerler haksız saldırılara karşı kanunen korunmaktadır. Ancak hükmi şahıslar maddî bir yapıya sahip olmadıklarından insanlara has olan bedensel değerlere yani yaşam, sağlık, bedensel bütünlük gibi değerlere sahip değildirler.

¹⁵⁸ Öztan, *Medenî Hukuk*, 330; Zevkliler vd., 143.

¹⁵⁹ Oğuzman-Seliçi-Özdemir, 257; Zevkliler vd., 144.

¹⁶⁰ TMK. m. 507'ye göre "Mirasçı bırakmaksızın ölen kimsenin mirası Devlet'e geçer."

¹⁶¹ Zevkliler vd., 142.

Diğer yandan hükmî şahısların yerleşim yerleri de mevcuttur. Kuruluş belgelerinde bu husus düzenlenmemiş ise yönetim merkezinin bulunduğu yer, yerleşim yeri olarak kabul edilmektedir.¹⁶²

Taraf Ehliyeti: Pozitif hukukta taraf ehliyeti, davaya taraf olabilmeyi ifade emektedir. Bu ehliyet, vücb ehliyetinin usûl hukukundaki karşılığı olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla hükmî şahısların taraf ehliyeti mevcuttur. Buna göre onlar, davalarda davacı veya davalı olabilmektedirler.¹⁶³

2.2.2.3.1.2. Vücb Ehliyetinde “İhtisâs Prensibi”

Vücb ehliyetinin hükmî şahsın amacıyla sınırlı olmasına “ultra vires”, “ihtisâs prensibi” veya “özellik ilkesi” denilmektedir. Bu anlayışa göre hükmî şahısların vücb ehliyeti, kendilerinin belirtmiş olduğu amaçla sınırlı olmaktadır. Yine onlar sadece bu çerçevede vücb ehliyetinden yararlanabilmektedirler.

Söz konusu ilkenin modern hukuk doktrinde tartışmalı bir konu¹⁶⁴ olması sebebiyle ayrıntıya girilmesine lüzum görmüyoruz.

2.2.2.3.2. Edâ Ehliyeti

Eda ehliyeti, “Bir şahsın bizzat kendi fiil ve işlemleriyle kendi lehine haklar ve aleyhine borçlar oluşturabilme iktidârıdır.” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁶⁵ Hükmî şahısların da edâ ehliyetinin bulunduğu Medenî Kanunu’nun “Tüzel kişiler, kanuna ve kuruluş belgelerine göre gerekli organlara sahip olmakla, fiil ehliyetini kazanırlar.”¹⁶⁶ hükmünden anlaşılmaktadır. Ancak, hakikî şahısların edâ ehliyetine sahip olabilmesi için gerekli olan mümeyyiz olma, âkil ve bâliğ olma gibi şartlar, yapıları gereği hükmî şahıslarda aranmamaktadır. Bu şartlar yerine TMK. m. 49’da ifade edildiği üzere hükmî şahıslar, “...gerekli organlara sahip olmakla fiil ehliyetini kazanırlar.”

¹⁶² Akipek-Akıntürk-Ateş, 542-543; Zevkliler vd., 142-143.

¹⁶³ Öztan, *Medenî Hukuk*, 332; Akipek-Akıntürk-Ateş, 543; Pekcanitez Hakan-Atalay Oğuz-Özkes Muhammet, *Medenî Usul Hukuku*, 14. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013, s. 178; Kuru Baki-Arslan Ramazan-Yılmaz Ejder, *Medenî Usul Hukuku*, 24. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013, s. 208.

¹⁶⁴ Öztan, *Medenî Hukuk*, 332.

¹⁶⁵ Akıntürk-Karaman, 187.

¹⁶⁶ TMK. m. 49.

Hakikî şahısların edâ ehliyetlerini kullanmaları birtakım uzuvları (beyin, el, ağız) vasıtasıyla gerçekleşebilmektedir. Hükmî şahısların ise insanlara ait bu tür uzuvlarının bulunmadığı malûmdur. Hükmî şahıslar, edâ ehliyetlerini organları vasıtasıyla kullanabilmektelerdir. Zira onların iradeleri bu organlar tarafından oluşturulmaktadır. Başka bir ifadeyle hükmî şahıslar, organları vasıtasıyla irade beyanında bulunmakta ve edâ ehliyetini kullanmaktadırlar.¹⁶⁷

2.2.2.3.2.1. Organ Kavramı ve Çeşitleri

Bahsi geçtiği üzere “Hükmî şahıslar, belirli bir amaç çevresinde toplanan şahıs toplulukları ya da belirli bir amaca özgülünen mal toplulukları biçiminde oluşmaktadır.” Belirli bir amacı olan bu topluluklar, maksatlarını gerçekleştirebilmek için tüzüklerindeki veya ana sözleşmelerindeki konularda faaliyet göstermektedirler. Bu faaliyetler ise onların birtakım eylem ve işlemlerde bulunmalarını ve bunlara yönelik irade beyanlarını gerekli kılmaktadır. İşte hükmî şahısların anlatılan bu işlevleri yerine getirebilmeleri, organları vasıtasıyla sağlanmaktadır.¹⁶⁸ Hükmî şahısların organları iç ilişki bakımından hükmî şahsı yöneten, dış ilişki bakımından ise hükmî şahsın temsilcisi konumundadır.¹⁶⁹

Bu organlar, bazen kurul şeklinde olabilir. Kurul şeklindeki organlar; genel kurul, yönetim kurulu ve denetim kuruludur. Bazen de tek şahıstan oluşabilir. Bu tek şahıs; müdür, yönetici veya denetçi olabilir.¹⁷⁰

Öte yandan organlar, hükmî şahısta bulunması zorunlu veya ihtiyârî olmasına göre iki grupta değerlendirilebilir.

a. Zorunlu Organlar

Bu organlar, kanunen hükmî şahıslarda bulunması zorunlu olan organlardır. Bir hükmî şahısta bu organlar bulunmadan hükmî şahıs edâ ehliyetini kazanamamaktadır.¹⁷¹ “Derneğin zorunlu organları; genel kurul, yönetim kurulu ve denetim kuruludur.”¹⁷²

¹⁶⁷ Akıntürk-Karaman, 187-8.

¹⁶⁸ Zevkliler vd., 146.

¹⁶⁹ Akipek-Akıntürk-Ateş, 549.

¹⁷⁰ Zevkliler vd., 146.

¹⁷¹ Öztan, *Medenî Hukuk*, 355.

¹⁷² TMK. m. 72; Dernekler Kanunu m. 4/d,f.

“Vakfin ise bir yönetim organının bulunması zorunludur. Vakfeden, gerekli gördüğü başka organları da vakıf senedinde gösterebilir.”¹⁷³

b. İhtiyârî Organlar

Bu tür organlar ise hükmî şahıslarda bulunması zorunlu olmayan organlardır. Hükmî şahıslar, bunlar bulunmasa bile edâ ehliyetine sahip olabilmektedirler. Danışma kurulu, haysiyet divanı, onur kurulu, bilim kurulu gibi organlar bu kategoride yer almaktadır.¹⁷⁴

2.2.2.3.2.2. Edâ Ehliyetinin Kapsamı

Edâ ehliyeti, hakikî şahıslar ve hükmî şahıslarda aynı kapsama sahiptir. Hakikî şahıslarda olduğu gibi hükmî şahıslarda da edâ ehliyetinin kapsamı içerisinde; hukukî işlem ehliyeti, dava ehliyeti ve haksız fiillerden sorumlu olma ehliyeti yer almaktadır.¹⁷⁵

a. Hukukî İşlem Ehliyeti

Hükmî şahıslar, her türlü hukukî işlemlerini organları vasıtasıyla gerçekleştirmektedirler. Nitekim Medenî Kanun’da bu durum, “Tüzel kişinin iradesi organları aracılığıyla açıklanır. Organlar, hukukî işlemleri ve diğer bütün fiilleriyle tüzel kişiyi borç altına sokarlar.”¹⁷⁶ şeklinde ifade edilmiştir.

Öte yandan organlarının yapmış olduğu işlemler, hükmî şahsı bağlamaktadır. Zira yetkili organın fiili, hükmî şahsın fiili olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁷

Hükmî şahıslar organları vasıtasıyla amaçlarına uygun olarak mallar edinebilir, bazı hizmetlerden faydalanabilir, bazı değerleri elde edebilir ve ödemelerde bulunabilir. Onlar, bu işlemleri organları vasıtasıyla irade beyanında bulunmak suretiyle yaparlar.¹⁷⁸

b. Haksız Fiillerden Sorumlu Olma Ehliyeti

Hukuk düzenine aykırı olan fiillere, “hukuka aykırı fiiller” denilmektedir. Bu fiillerin bir kısmı kusurlu bir davranış ile gerçekleşir. Ceza Hukuku bakımından kusurlu bir davranışla başkasının şahıs veya mal varlığına zarar vermeye, suç, cürüm veya

¹⁷³ TMK. m. 109.

¹⁷⁴ Akipek- Akıntürk- Ateş, 551; Zevkliler vd., 147.

¹⁷⁵ Zevkliler vd., 147.

¹⁷⁶ TMK. m. 50/1-2

¹⁷⁷ Oğuzman-Seliçi-Özdemir, 268.

¹⁷⁸ Zevkliler vd., 147.

kabahat denilmektedir. Özel hukuk bakımından ise bu tür fiiller “haksız fiil” olarak adlandırılmaktadır.¹⁷⁹

Hükmî şahıslar, organları vasıtasıyla gerçekleşen haksız fiillerden sorumlu olurlar.¹⁸⁰ Bu durum Medenî Kanun’da “Organlar diğer bütün fiilleriyle tüzel kişiyi borç altına sokarlar.”¹⁸¹ şeklinde ifade edilmiştir.

Öte yandan organının işlemiş olduğu haksız bir fiilden hükmî şahsın sorumlu olabilmesi için organın hükmî şahısla ilgili bir görevi yerine getirirken bu eylemi gerçekleştirmiş olması şart koşulmaktadır.¹⁸²

Türk Medenî Kanunu, “Organlar, kusurlarından dolayı ayrıca kişisel olarak sorumludurlar.”¹⁸³ ifadesiyle hem hükmî şahsın hem de organın hukuka aykırı fiillerden sorumlu olduğunu hükme bağlamıştır. Buna göre organların işlediği haksız fiillerde müteselsil¹⁸⁴ bir sorumluluk söz konusu olmaktadır. Çünkü zarara uğrayan şahıs, kusurlu olan organı veya hükmî şahsı ya da hem organı hem de hükmî şahsı beraberce sorumlu tutup dava edebilmektedir.¹⁸⁵

b. Dava Ehliyeti

Dava ehliyeti, edâ ehliyetinin usûl hukukundaki görünüş biçimidir.¹⁸⁶ Dolayısıyla hükmî şahıslar, dava ehliyetine de sahiptirler. Onlar, davalarda organları

¹⁷⁹ Gözler, Kemal, *Hukuka Giriş*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 13. Baskı, Bursa, 2016, s. 417.

¹⁸⁰ Öztan, *Medenî Hukuk*, 337.

¹⁸¹ TMK. m. 50/2.

¹⁸² Zevkliler vd., 148.

¹⁸³ TMK. m. 50/3.

¹⁸⁴ Türk Borçlar Kanunu m. 61’de, “Birden çok kişi birlikte bir zarara sebebiyet verdikleri veya aynı zarardan çeşitli sebeplerden dolayı sorumlu oldukları takdirde, haklarında müteselsil sorumluluğa ilişkin hükümler uygulanır.” hükmüne yer verilmiştir. Buna göre şahısların aynı zarardan sorumlu olmaları, “birlikte bir zarara sebebiyet vermeleri” ve “aynı zarardan çeşitli sebeplerle sorumlu olmaları” şeklinde düzenlenmiştir. Bkz. Oğuzman, M. Kemal - Öz M. Turgut, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, I-II, Vedat Kitapçılık, 10. Bası, İstanbul, 2013, II, 293; Müteselsil borçluluk ise TBK. 162 vd. maddelerinde düzenlenmiştir. Kısaca müteselsil borçluluk; “Bir irade açıklaması veya kanun hükmü dolayısıyla, bölünebilir bir edimin birden çok borçlusundan her birinin edimin tamamını ifa etmekle yükümlü bulunduğu, alacaklının ise tamamını ancak bir defa elde etmek üzere edimi borçlulardan dilediği birinden istemeye yetkili olduğu ve borçlulardan birinin ifâsı veya ifâ yerini tutan fiiliyle diğerlerinin bu oranda alacaklıya karşı borçtan kurtulacakları bir birlikte borçluluk halidir.” Diğer bir ifadeyle alacaklının, borçluları iç ilişkideki hisseleri oranında değil de borcun tamamından sorumlu tutabilmesini ifade etmektedir. Bkz. Akıntürk Turgut-Karaman Derya Ateş, *Borçlar Hukuku*, Beta Yayıncılık, 23. Baskı, İstanbul, 2014, s. 142-3; Zapata, Tan Tahsin, *Borçlar Hukuku*, 15. Baskı, Savaş Yayınevi, 2016, s. 365.

¹⁸⁵ Zevkliler vd., 148.

¹⁸⁶ Öztan, *Medenî Hukuk*, 332.

tarafından temsil edilmekte ve bu sayede dava ehliyetinin gerektirdiği her çeşit işlemi gerçekleştirebilmektelerdir.¹⁸⁷

2.2.2.4. Hükmi Şahsiyetin Sona Ermesi

TMK., hükmi şahısların hepsini kapsayacak şekilde sona erme sebepleri belirtmemiştir. Ancak hükmi şahsiyetin sona ermesinin akabinde yapılması gerekenlere ilişkin ortak kurallar TMK.'nın 52-55. maddelerinde gösterilmiştir.

Öte yandan vakıfların ve derneklerin (cemiyyetler) sona erme sebepleri ayrı ayrı maddelerle hükme bağlamıştır. Nitekim derneklerin sona erme sebepleri TMK. m. 87-89'da, vakıfların sona erme sebepleri ise TMK. m. 116'da belirtilmiştir.

Ancak vakıflar ve derneklerin özel olarak düzenlenen sona erme sebepleri bir yana bırakılırsa genel olarak hükmi şahısların iki tane sona erme sebebi olduğu söylenebilir.¹⁸⁸

a. İnfisâh (Kendiliğinden Sona Erme)

İnfisâh, kanunda belirtilmiş olan nedenlerden birinin gerçekleşmesi halinde herhangi bir organ veya makamın kararına gerek olmaksızın hükmi şahsiyetin kendiliğinden sona ermesini ifade etmektedir.¹⁸⁹

b. Fesih (Bir Kararla Sona Erme)

Fesih ise hükmi şahsın şahsiyetinin bir karar sebebiyle sona ermesi anlamına gelmektedir. Feshe, ya hükmi şahsın kendisi ya da kanuni şartların oluşması durumunda mahkeme tarafından karar verilebilmektedir.¹⁹⁰

c. Sona Ermenin Sonuçları

Türk Medenî Kanunu 52-55. maddelerinde ise hükmi şahısların sona ermesinin akabinde yapılması gerekli olan bazı işlemlere yer vermiştir.¹⁹¹

Hükmi şahsiyet sona erince o hükmi şahsa ait olan malvarlığının akıbeti önem arz eder. Sona erme neticesinde yapılacak olan ilk işlem tasfiyedir. Tasfiye, hükmi

¹⁸⁷ Zevkliler vd., 148.

¹⁸⁸ Dural-Öğüz, II, 250; Zevkliler vd., 149.

¹⁸⁹ Zapata, *Medenî Hukuk*, 133; Zevkliler vd., 149; İnfisah sebepleri, derneklerle ilgili olarak TMK. m. 87'de, vakıflarla ilgili olarak ise TMK. m. 116'da belirtilmiştir.

¹⁹⁰ Akipek- Akıntürk- Ateş, 558.

¹⁹¹ Dural- Öğüz, II, 250.

şahsın hali hazırdaki mal ve alacaklarının toplamından, hükmi şahsa ait olan borçların çıkarılmasıyla sâfi malvarlığını tespit etme işlemidir.

Daha sonrasında ise tasfiye işlemiyle belirlenen sâfi malvarlığının özgülleme aşamasına geçilir. Özgülleme, tasfiye ile tespit edilen malvarlığının kimlere ve nasıl verileceğini ifade etmektedir.¹⁹² Türk Medenî Kanunu bu noktada şu hükümlere yer vermiştir;

“Tüzel kişilerin malvarlığı kanunda veya kuruluş belgesinde başka bir hüküm bulunmadıkça ya da yetkili organı başka türlü karar vermedikçe, en yakın amacı güden kamu kurum ve kuruluşuna geçer.

Bu malvarlığı, olanak ölçüsünde daha önce özgülendiği amaç için kullanılır. Hukuka veya ahlaka aykırı amaç güttüğü için kişiliği mahkeme kararıyla sona eren tüzel kişinin malvarlığı herhalde ilgili kamu kuruluşuna geçer.”¹⁹³

2.2.3. Hükmi ve Hakikî Şahısların Arasındaki Farklar

Her ne kadar iki kavram da şahıs olarak isimlendirilse de hukukî açıdan aralarında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklardan kısaca bahsetmek gerekirse, bunlar;

- a. Hakikî şahıslar, fiziksel ve maddî bir yapıya sahip olup hissedilebilen varlıklardır.¹⁹⁴ Hukuken her insan şahıs olarak kabul edilmektedir. Ancak hükmi şahıslar, manevî varlıklar olup elle tutulamaz ve gözle görülemezler. Hukuk ancak belli şartları taşımaları halinde bu topluluklara şahsiyet tanımaktadır.¹⁹⁵
- b. Hükmi şahıslar daima belirli mal veya insan topluluklarının bir araya gelmesiyle oluşurlar.¹⁹⁶ Varlıkları bu toplulukların varlığına bağlıdır. Hakikî şahıslar ise müstakil varlıklardır ve şahsiyetleri bakımından başkaya ihtiyaç duymazlar.¹⁹⁷

¹⁹² Zapata, *Medenî Hukuk*, 133.

¹⁹³ TMK. m. 54/1,2,3.

¹⁹⁴ Serozan, 170.

¹⁹⁵ Köse, 226; Birsen, Kemalettin, *Medenî Hukuk Dersleri*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1958, s. 200; Zevkliler vd., 395; Akıpek- Akıntürk- Ateş, 237; Dural-Öğüz, II, 199; Serozan, 169.

¹⁹⁶ Akıntürk-Karaman, 110; Serozan, 197.

¹⁹⁷ Köse, 226.

- c. Yaratılış gereği sadece insana has olan evlenme, boşanma, nesep, akrabalık, cins, yaş, miras gibi haklar, hükmî şahıslar için geçerli değildir.¹⁹⁸ Ancak sadece insana has olmayan haklar ve borçlar hükmî şahıslar hakkında da sabit olabilir.¹⁹⁹
- d. Hakikî şahısların şahsiyetleri ölümleriyle sona erer. Ancak hükmî şahıslar, temsilcisinin ölümü veya değişmesi sebebiyle sona ermezler.²⁰⁰
- e. Hükmî şahıslara bedenî cezalar uygulanamaz. Meselâ borcunu ödemesi maksadıyla hapis cezası uygulanamaz. Ancak onlara medenî veya idarî ceza verilebilir. Söz gelimi İcra ve İflas Hukuku çerçevesinde haciz işlemi uygulanabilir.²⁰¹
- f. Hakikî şahısların ehliyetleri maddî ve manevî gelişim evrelerine göre kemâliyet kazanır. Ancak hükmî şahısların ehliyetleri kuruldukları anda sabit olup sonradan tekâmül etmeleri söz konusu değildir.²⁰²
- g. Hakikî şahısların ehliyetleri kural olarak sınırsızdır. İstisnâî bazı arızalarla sınırlandırılabilir. Hükmî şahısların ehliyetleri ise kendisi için kurulduğu ve faaliyetlerini ona özgü kıldığı amaçla sınırlıdır.²⁰³

3. ŞAHIS VE ŞAHSİYETLE İLGİLİ FIKHÎ BİR KAVRAM OLARAK ZİMMET

Zimmet lügatte; “ahd, sözleşme, antlaşma, emân, taahhüt altına girme, güvence” gibi anlamlara gelmektedir.²⁰⁴ Aynı kökten türeyen zimmî ise “güvence verilen, koruma altına alınan kişi” demek olup kendisiyle emniyet sözleşmesi yapılarak İslam ülkesinde

¹⁹⁸ TMK. m. 48.

¹⁹⁹ ez-Zerkâ, III, 293-4.

²⁰⁰ Karaman, *Mukayeseli*, I, 275.

²⁰¹ Köse, 226.

²⁰² ez-Zerkâ, III, 294-5.

TMK. m. 10-16’ya göre hakikî şahısların edâ (fiil) ehliyetine sahip olabilmeleri için mümeyyiz, âkil, baliğ (ergin) olması ve kısıtlı olmaması gerekmektedir. Hükmî şahıslar için ise bu tür şartlar aranmamıştır. Zira bu şartlar yaratılış gereği insana has olan biyolojik, psikolojik ve bedenî durumlarıdır. Bu nedenle hükmî şahısların mümeyyiz, âkil, baliğ olmalarından bahsedilemez. Ancak TMK. m. 49’a göre hükmî şahısların hükmî şahsiyet kazanabilmeleri, edâ ehliyetine sahip olabilmeleri ve bu ehliyeti kullanabilmeleri için kanuna ve kuruluş belgelerine göre gerekli organlara sahip olmaları gerekmektedir. Bkz. Zevkliler vd., 145.

²⁰³ ez-Zerkâ, III, 294.

²⁰⁴ el-Ezdî, Ebîbekir Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd, *Cemheretu’l- Luga*, I-III, 1. Baskı, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrût, 2005, I, 106; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l- Muhît*, 6. Baskı, Müessesetü’r-Risâle, yy., ts., s. 1110; İbn Manzûr, II, 469; Mustafâ İbrâhîm-Zeyyât Ahmed-Abdulkâdir Hâmid vd., *el-Mu’cemu’l Vasît*, Dâru’ş-Şurûgu’l-Arabiyye, yy., ts., s. 326 ; Göneç, I, 339.

bulunan gayrimüslimleri ifade etmektedir. Burada zimmet, sözlük anlamlarından emân ve ahd manasında kullanılmıştır.²⁰⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de de zimmet, sözlük anlamlarından olan ahd yani “antlaşma, antlaşmadan doğan yükümlülük ve taahhüt” anlamında kullanılmıştır.²⁰⁶

Fıkıh ıstılâhında ise, insanın borçlarının kendisinde sabit olduğu takdirî bir yer/mahal/kabı ifade etmektedir.²⁰⁷ Başka bir ifadeyle zimmet, haklara ve borçlara ehil olmayı sağlayan, ehliyetlerin kendisi üzerine bina edildiği bir mefhûmdur. Fukâhânın icmasıyla anadan ayrılıp bağımsız bir varlık haline gelen çocuğun, doğumuyla birlikte bir zimmete sahip olduğu kabul edilmektedir.²⁰⁸

Öte yandan bu kavramın başlıca vasıf, ahd ve zât olarak tanımlandığı ve bu doğrultuda farklı izahlarda bulunulduğu söylenebilir.²⁰⁹

Genel olarak Hanefî fıkıh usûlü kaynaklarında zimmet, “İnsanın kendisiyle haklara ve borçlara ehil olmasını sağlayan bir vasıf” olarak tanımlanmaktadır.²¹⁰ Ayrıca diğer mezheplerden de buna benzer tanımlar yapan fakihler mevcuttur.²¹¹

Yine zimmeti, “İnsanda varlığı itibârî olan, ilzâm ve iltizâmı kâbil şerî/hukukî bir mefhûmdur.” şeklinde tarif edenler de bulunmaktadır.²¹²

Zimmetin bir vasıf ve mefhum olarak nitelendirildiği bu tanımlarda, “ilzâm” ve “iltizâm” diye adlandırılan iki unsurdan bahsedilmektedir. İlzâm, hak sahibi olmayı ve sadece lehine olan haklara ehil olabilmeyi; İltizâm ise, aleyhe olan haklara/borçlara ehil

²⁰⁵ İbn Manzûr, II, 469-470;er-Râzî, 226; Mustafâ- Zeyyât- Abdulkâdir vd., 327; ez-Zerkâ, III, 193; Hey’et, *el-Mevsûatu’l-Fıkhiyye*, XXI, 274.

²⁰⁶ 8/Tevbe, 8-10

²⁰⁷ ez-Zerkâ, III, 193.

²⁰⁸ el-Pezdevî, Ali b. Muhammed, *Kenzu’l-Vusûl İlâ Ma’rifeti’l- Usûl (Usûl-ü Pezdevî)*, Mîr Muhammed Kütüphane Merkezi, ts., s. 324; el-Cürcânî, 176-7; ed-Debûsî, Ebî Zeyd Abîdullâh b. Ömer, *Takvîmu’l-Edille fî Usûli’l-Fıkh*, 1. Baskı, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrût, 2006, s. 423.

²⁰⁹ el-Mutarrizî, Nasıruddîn Ebu’l-Feth, *el-Muğrib fî tertîbi’l-Mu’rib*, thk. Mahmûd Fâhûrî-Abdulhamîd Muhtâr, I-II, 1.Baskı, Mektebet-u Usâme b. Zeyd, 1979, I, 307; el-Cürcânî, 176-7; Hey’et, *el-Mevsûatu’l-Fıkhiyye*, XXI, 274.

²¹⁰ el-Hamevî Ahmed b. Muhammed, *Ğamzu Uyûni’l-Basâir Şerh-u Kitâb-i el-Eşbâh ve’n-Nazâir*, I-IV, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrût, 1985, IV, 6; et-Teftezânî, II, 337; el-Kefûmî, 713; et-Teftezânî, II, 162; Hey’et, *el-Mevsûatu’l-Fıkhiyye*, XXI, 274; Şa’bân, 296; el-Buhârî, IV, 336; Emîr Pâdişâh, Muhammed Emîn, *Teyssîru’t-Tahrîr*, I-IV, Dâru’l-Fikr, Beyrût, ts., II, 358; Çetin, 600; Kaya Eyüp Said-Hacak Hasan, “Zimmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 424-428, Ankara, 2013, XLIV, 425.

²¹¹ Emîr el-Hâc, III, 446; et-Tesûlî, Ebu’l-Hasan Ali b. Abdisselâm, *el-Behce fî şerhi’t-Tuhfe*, thk. Muhammed Abdulkâdir Şahin, 1. Baskı, I-II, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrût, 1998, II, 258; el-Mervezî Abdulkabbâr b. Ahmed, *Kavâtiu’l-Edille fî’l-Usûl*, thk. Muhammed Hasan İsmail, 1. Baskı, I-II, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrût, 1999, II, 370.

²¹² es-Subkî, Tâcuddîn, *el-Eşbâh ve’n-Nazâir*, I-II, 1. Baskı, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrût, 1991, I, 385.

olabilmeyi ifade etmektedir.²¹³ Bilindiği üzere modern hukuk bakımından “haklara ve borçlara ehil olan varlıklar” şahıs kavramını tanımlamaktadır.²¹⁴ Bu meyanda zimmet denilen hukukî vasfa sahip olan fiziksel anlamdaki varlığın, hukukî anlamda süje olan “şahıs” ifade ettiği ve böylece bir varlığın zimmet sahibi/şahıs olması sebebiyle haklara ve borçlara ehil olabildiği söylenmektedir.²¹⁵

Zimmete verilen tanımlardan biri de sözlük anlamlarından olan, onun bir ahd/sözleşme/anlaşma olduğudur. Zimmetin bu manada kullanılmasının temelleri bezm-i elest’e dayandırılmaktadır. Buna göre kullar Allah’ın Rab olduğuna şahid olmuş, Allah kullarından bir ahd ve misak almıştır. O, insanı yaratmış ve emanetini taşıyabilmesi için ona akıl ve zimmet bahşetmiştir. İnsan, bu ikisi sayesinde lehine ve aleyhine olan haklara ehil olabilmektedir.²¹⁶ Bu anlamda zimmete aykırı davranmak ise zemmi/kınanmayı gerektirir. Dolayısıyla bir şeyin şahsın zimmetinde olması, onun taahhüdü, emniyeti ve teminatı altında olmasını ifade etmektedir.²¹⁷

Zimmete “zâtır” diyenler ise zimmeti “sorumluluğu ve ahdi olan nefis, şahıs, kişi” olarak tarif etmişlerdir. Fahu’l-İslâm Pezdevî, zimmete zât manası veren fakihler içerisinde yer almaktadır.²¹⁸ Mecelle’de de kefâlet akdi tarif edilirken zimmet, zât kelimesiyle açıklanmıştır.²¹⁹ Burada zât ile kastedilen ise zimmet kelimesinin sözlük anlamlarından olan ahd ve emândır. Ahd, anlaşma ve taahhüt altına girmek demektir. Bu tarif, “zimmetin, şahsın zâtında bulunan bir özellik (ahd ve eman) olduğu ve bu özelliğin söylenmeyip bunun yerine özelliğin kendisinde bulunduğu mahal olan şahsın gösterildiği” şeklinde açıklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu tarifi, “zikru’l- mahâl irâdetu’l-hâl” kabilinden olduğu ve mahal olan zâtın/şahsın söylenip, hâl olan insanın anlaşma ve taahhüt altına girme özelliğinin kastedildiği şeklinde izah edilmektedir.²²⁰

²¹³ Emîr el-Hâc, III, 446; el-Hattâb, Muhammed b. Muhammed, *Tahrîru’l-Kelâm fî Mesâilî’l-İltizâm*, 1. Baskı, thk. Abdusselâm Muhammed eş-Şerîf, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrût, 1984, s. 68; el-Kâsânî, Alâuddîn, *Bedâiu’s-Sanâi’ fî Tertîbi’s-Şerâi’*, I-VIII, Dâru’l-Kutubu’l-Arabî, Beyrût, 1982, II, 88; ez-Zerkâ, II, 784; Hey’et, *el-Mevsûatu’l-Fıkhiyye*, XXI, 275.

²¹⁴ Akipek-Akıntürk-Ateş, 229; Zevkliler vd., 71.

²¹⁵ Kaya-Hacak, 425.

²¹⁶ 7/El-A’râf, 172; et-Teftezânî, II, 336-7; el-Pezdevî, 324

²¹⁷ el-Mutarrizî, I, 307; Emîr Pâdişâh, *Teyisîru’t-Tahrîr*, I-IV, Dâru’l-Fikr, Beyrût, ts., II, 358; Emîr el-Hâc, III, 446.

²¹⁸ el-Pezdevî, 324; Hey’et, *el-Mevsûatu’l-Fıkhiyye*, XXI, 274; Kaya-Hacak, 425.

²¹⁹ Mecelle m. 612.

²²⁰ en-Nevevî, Yahya b. Şeref b. Murî, *Tahrîr-u Elfâzi’t-Tenbih*, 1. Baskı, thk. Abdulğani ed-Dakr, Dâru’l-Kalem, Dımeşk, 1987, s. 343; Emîr Pâdişâh, II, 358; Emîr el-Hâc, III, 446; Kaya-Hacak, 425.

Yukarıda yapılan tanımlardan yola çıkarak son dönemdeki bazı İslam hukukçuları tarafından, zimmet mefhûmunun haklara ve borçlara ehil olma anlamını ihtivâ etmesi sebebiyle modern hukuktaki şahıs/kişi veya şahsiyet/kişilik kavramlarıyla hemen hemen aynı anlamı ifade ettiği söylenmektedir.²²¹

Ancak zimmet, sadece mülk edinebilme ve kazanç sağlayabilme gibi iktisâdî anlamdaki bir iktidârı göstermemektedir. Bunun yanında dînî anlamda bir yükümlülük ve borç olması sebebiyle namaz, oruç, hac gibi mâlî olmayan ve ayrıca zekât, sadaka-i fıtır ve öşür gibi mâlî olan ibadetleri de içerisinde barındırmaktadır.²²²

Zimmetin daha çok fûruu fıkıhta karşılaşılan bir diğer anlamı ise onun sadece vücûb ehliyetinin iltizâm unsurunun/aleyhte olan hakların (borçların) bulunduğu itibârî bir yer ve kap olduğudur. Buna göre zimmet, sadece deynin/borcun kendisinde var olduğu bir yerdir.²²³

Yukarıda zimmet kavramına ilişkin olarak verilen anlam ve tariflerle birlikte genel olarak Fıkıh ıstılâhında zimmetin; ahd, zât, vasıf, vücub ehliyeti, iltizam yeri, tazminat ve borç mahalli, kendisi sayesinde insanların özellikle lehine ve aleyhine haklara ehil olabildiği bir mefhûm, şeklinde tanımlandığı söylenebilir.²²⁴

Öte yandan zimmet ile ehliyet kavramları her ne kadar bazı yönlerden ilişkili olsa da birbirlerinden farklı kavramlardır. Zimmet, haklara ve borçlara ehil olmayı sağlayan bir vasıf veya hak ve borçların varlık zemini/mahalli/yeri olduğuna göre ehliyet, zimmetten sonra ortaya çıkan, zimmetin eseri olan ve zimmetin üzerine bina edilen bir kavramdır.²²⁵ Ehliyet, insanın psikolojik ve biyolojik anlamda geçirmiş olduğu evrelere göre kademe kaydetmektedir.²²⁶ Onun bazı türleri için akıl ve buluş gerekli iken zimmet için böyle şartlar aranmamakta ve insanın sağ doğmasından itibaren zimmet sahibi olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle ehliyetin eksiklik ve tamlığından bahsedilebilirken zimmetin eksiklik veya tamlığı bahis konusu edilemez. Ancak zimmetin zayıflaması söz konusu olabilir.²²⁷

²²¹ es-Senhûrî, I, 18-9; Şa'bân, 296; Kaya-Hacak, 425.

²²² es-Senhûrî, I, 17.

²²³ el-Mutarrizî, I, 307; ez-Zerkâ, II, 786.

²²⁴ el-Mervezî, II, 270; El-Mutarrizî, I, 307; er-Râzî, 226; el-Feyyûmî, Muhammed b. Ali el-Mukırîrî, *Misbâhu'l-Munîr*, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût, ts., s. 111; el-Cürcânî, 176-7; el-Kefûmî, 713; et-Teftezânî, II, 337; el-Buhârî, IV, 336; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, XXI, 274.

²²⁵ el-Buhârî, IV, 335; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, XXI, .275.

²²⁶ Karaman, *Mukayeseli*, I, .252.

²²⁷ ez-Zuhaylî, X, 59-62.

Zimmet genelde vücûb ehliyetiyle karıştırılmaktadır. Vücûb ehliyeti, “ilzâma (lehe olan haklara) ve iltizâma (aleyhe olan borçlara) kabiliyetli olmak (yeti, isti’dâd) demektir.”²²⁸ Bu ehliyetin ilk unsuru olan ilzâm, Fukahâ’nın icmasıyla ana rahminde şekillenme anından itibaren başlamaktadır.²²⁹ Ancak ana rahminde ceninin zimmeti ise söz konusu olamamaktadır. Zira cenin sadece lehine olan haklara ehil olarak kabul edilmiştir.²³⁰

Vücûb ehliyetinin diğer unsuru olan iltizâm ise iki kısımda incelenmektedir. İlk kısım, aleyhe olan borçları yüklenebilme (tahammül) kabiliyetidir. Bu, sağ doğum ile lehe olarak elde edilmektedir. İkinci unsuru ise zimmettir. Yani sağ doğan şahsın, haklarının kendisinde sabit olabileceği itibârî bir mahaldir/yerdir. Bu, özellikle fûruu fıkıhta zimmet kavramının hakikî manasıdır.²³¹

Bu ifadelerden zimmet ile vücûb ehliyetinin ilzâm tarafı bakımından başlama anı noktasında; ayrıca hem ilzâm hem de iltizâm tarafları bakımından ehliyetin bir yeti ve kabiliyet olması, zimmetin ise bir vasıf veya mahal/kap/yer olması noktasında ayrıldığı anlaşılabilmektedir.²³² İslam Hukuku açısından durum böyle olmakla birlikte modern hukuka göre vücûb ehliyeti ile zimmetin başlama anı noktasında ortak olduğu söylenebilir. Zira modern hukuka göre bu ehliyet tam ve sağ doğumla başlamaktadır.

Belirtmek gerekir ki zimmet kavramının fûruu fıkıhtaki kullanımları birbirinden çok farklı kullanımlar değildir. Bu kullanımlara göre ortak olarak zimmet, sağ doğumdan itibaren her insanda var olduğu kabul edilen, her insanda sadece bir tane olan, insandan ayrılmayan, başkalarına devri mümkün olmayan bir yer/vasıf/durum/emirdir. Dolayısıyla zimmet, şahısların mal varlıklarına bağlı olmayıp bizzat şahısların kendilerine bağlıdır. Bu nedenle zimmetin sınırlı olmadığı ve malvarlığını aşan tasarruflarda da bulunulabileceği kabul edilmiştir.²³³ Bu özellikleri sebebiyle zimmetin modern hukuktaki “şahıs veya şahsiyet” kavramına benzediği söylenebilir.²³⁴

²²⁸ el-Es’adî, 26; İbn Melek, 333; Hermûş, 99-100; ez-Zerkâ, II, 785.

²²⁹ el-Es’adî, 26-8; ez-Zerkâ, III, 195.

²³⁰ es-Serahsî, *Mebûsât*, II, 333; ez-Zerkâ, II, 786; Hey’et, *el-Mevsûatu’l-Fıkhiyye*, XXI, 275; ez-Zuhaylî, X, 59.

²³¹ ez-Zerkâ, II, 786.

²³² Hey’et, *el-Mevsûatu’l-Fıkhiyye*, XXI, 275-276; ez-Zuhaylî, X, 260; ez-Zerkâ, III, 196.

²³³ es-Senhûrî, I, 17-8; Hey’et, *el-Mevsûatu’l-Fıkhiyye*, XXI, 276-7; Kaya-Hacak, 425; el-Hafif, 107.

²³⁴ es-Senhûrî, I, 18; Şa’bân, 296; ez-Zuhaylî, X, 45-6.

Öte yandan zimmet ile ilgili yukarıda verilen anlam ve tanımlar, onun insanda varlığı takdîrî ve farazî olduğu noktasında ittifak halindedir.²³⁵ Zimmetin temellerinin “bezm-i elest”e dayandırılması²³⁶ ve pozitif modern hukuk alanının dışında kalan ibadetler ve bazı dini tasarrufları kapsamı sebebiyle özellikle XX. yüzyıldan itibaren son dönem İslam hukukçuları tarafından “mâlî zimmet” adı verilen yeni bir kavramdan bahsedilmektedir.²³⁷

Ez-Zerkâ zimmet ve mâlî zimmetin, şahıs kavramıyla ilgisini özetle şöyle açıklamaktadır:

“Hükmî şahıs, mâlî zimmetten faydalanması, diğer bir ifadeyle lehine ve aleyhine olan haklara ehil olması bakımından hakikî şahsa benzemektedir. Çünkü hükmî şahıslar, farazî ve itibarî bir düşünceye dayanmaktadır. Dolayısıyla zimmetin itibarî ve farazî olması, İslam Hukuku’nda hükmî şahsiyetin kabul edilmesi bakımından zorunluluk arz etmektedir.

Öte yandan zimmetin itibarî oluşu ile hükmî şahsın itibarî oluşu birbirine benzerlik arz etmektedir. Hukuk nasıl cemiyet (dernek), şirket vb. için maslahat gereği bir hükmî şahsiyete müsaade ediyorsa aynı şekilde insanın şahsında, borçların kendisine bağlandığı farazî bir mahal ve yer olduğunu da kabul eder. Dolayısıyla gelişen iktisâd ve toplu yaşamının gereklilikleri neticesinde hükmî şahısların varlığı zorunluluk arz ettiği gibi itibarî ve kap halinde olan bir zimmetin de varlığı zorunluluk arz etmektedir.”²³⁸

Zimmete dair buraya kadar yapılan tanımlardan, onun şahıs/shahsiyet kavramıyla benzer anlamlar ihtivâ ettiği anlaşılmaktadır. Ancak zimmetin sadece mâlî değil dini anlamda da işlevsel bir niteliğe sahip olması, onu şahıs/shahsiyet kavramından ayıran noktadır. Dolayısıyla zimmet mefhûmunun aslında şahıs/shahsiyet kavramlarını kuşattığı ve onlardan daha geniş bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir.

Çalışmanın bu kısmına kadar olan bölümde modern hukuk ve İslam Hukuku bakımından şahıs ve şahsiyet kavramlarından ve bu kavramlarla ilişkili bulunan konulardan genel anlamda bahsedilmeye çalışıldı. Daha önce de değinildiği üzere İslam Hukuku’nda hükmî şahsın ve şahsiyetin varlığı noktasında son dönem İslam hukukçuları arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu anlamdaki şahsiyet veya

²³⁵ ez-Zerkâ, III, 194.

²³⁶ ed-Debûsî, 432.

²³⁷ Kaya-Hacak, 425.

²³⁸ ez-Zerkâ, III, 200-1.

şahısların İslam Hukuku'nda var olduğunu kabul edenler, modern hukukta hükmî şahıs olduğu belirtilen kurumların, İslam Hukuku'ndaki bazı kurumlarla içerik olarak benzediği yönünde görüşler serdetmişlerdir. Başlıca bu kurumların; devlet, beytü'l-mâl, vakıflar, cemiyetler ve bazı şirketler olduğunu söylemişlerdir.²³⁹ Bu çalışmada hükmî şahıs olarak kabul edilebilecek vakıflar, cemiyetler ve şirketlerden bahsedilmeyecektir. Bu kurumlar hakkındaki incelemeler başka tezlere inceleme konusu olabilecek içeriğe ve genişliğe sahiptir. Buraya kadar verilen genel bilgilerden sonra çalışmanın devamında ana konuyu ihtivâ eden beytü'l-mâlden genel olarak bahsedilip sonrasında onun şahsiyeti hususunda bilgi ve değerlendirmelerde bulunulacaktır.

²³⁹ Aydın, 229-232; Gökmen, 49-51; Köse, 228-230; Karaman, *Mukayeseli*, 276-290; ez-Zerkâ, III, 271-275; Akgündüz-Cin, 443-4; Servet Armağan, *el-Buhûsu'l-Fıkhıyye el-Muâsıra*, 1.Baskı, Yıldönümü Yayınları, İstanbul, 2011, s. 409-10; Gönenç, 446.

İKİNCİ BÖLÜM

BEYTÜ'L-MÂL

1. Genel Olarak

Beytü'l-mâl terimi etimolojik olarak incelendiğinde, “beyt” ve “mâl” kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş Arapça bir isim tamlaması olduğu müşahade edilir. Lügate “beyt” ev, mesken ve bina edilen şey;²⁴⁰ “mâl” ise -bilindiği üzere- bir fert veya toplum tarafından mülk edinilebilen şey²⁴¹ anlamına gelmektedir. Dolayısıyla beytü'l-mâl kelimesi, “mal evi” demek olup kamu veya özel mallarını korumaya tahsis edilmiş olan mekânlara verilen isimdir.²⁴² Bu yapı, tarihî açıdan da sosyal ihtiyaçların karşılanması maksadıyla kurulmuş olan kamu hazinelerini ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.²⁴³

İstılâhta ise beytü'l-mâlin dar ve geniş olmak üzere iki anlamından bahsetmek mümkündür.

Dar anlamda beytü'l-mâl, devlete ait olan kamu mallarının kendisinde korunduğu ve bu malların gerekli yerlere sarf edildiği mekânları ve binaları ifade etmektedir.²⁴⁴

Geniş anlamda beytü'l-mâl ise bir mekân olmaktan öte bir cihet, makam ve kurum manalarını ihtivâ etmektedir. Dolayısıyla bu anlamda beytü'l-mâl, Müslümanların geneline/kamuya ve devlete ait olan malların bütünü ve bu malların yönetildiği hukukî kurumu (varlığı) ifade etmektedir.²⁴⁵

²⁴⁰ ez-Zebîdî, IV, 456; Mustafâ-Zeyyât- Abdulkâdir vd., I, .78; İbn Manzûr, II, 14.

²⁴¹ Mustafâ- Zeyyât-Abdulkâdir vd., II, 892; el-Feyyûmî, II, 586.

²⁴² Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhıyye*, VIII, 242; Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, M.E.B., İstanbul, 1993, I, 222; Erkal, Mehmet, “Beytümâl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 90-94, I-IVIV, Ankara, 1992, VI, 90.

²⁴³ Ahsen, Menâzır, *Beytü'l-Mâl ve İslâm Ekonomisindeki Rolü*, ss. 219-228, çev. Mehmet Erkal, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, S. 6, Ocak 1986, s. 219; Pakalın, I, 222; Gönenç, I, 71.

²⁴⁴ el-Kudât, Zekerıyyâ Muhammed, *Beytu'l-Mâl fî Asri'r-Rasûl Sallallâhu Aleyhi ve Sellem*, çev. Mehmet Nuri Güler, (*Hiz. Peygamber Aleyhi's-selâm Döneminde Beytü'l-Mâl*), ss. 215-249, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi II, HÜİF Vakfı Yayınları, Şanlıurfa, S. 3, 1996, s. 217; Mardin, Ebü'l-Ulâ, “*Beytümâl*”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, ss. 591-593, I-XIII, s. 591; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhıyye*, VIII, 242; Erkal, VI, 90.

²⁴⁵ el-Mâverdı, Ebî'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb, *el-Ahkâmu's- Sultaniyye ve'l-Vilâyet'd-Dîniyye*, thk. Ahmed Mubârek, 1. Baskı, Dâr-u İbn Kuteybe, Kuveyt, 1989, s. 277-8; el-Ferrâ', Ebî Ya'lâ

Beytü'l-mâlin hukukî bir kurum olduğunu söyleyen Ebî Ya'lâ el-Ferrâ' ve Ebi'l-Hasan el-Mâverdî, bu görüşlerini şu şekilde açıklamaktadırlar:

“Müslümanların bütününün hak sahibi olduğu ve mâliki belli olmayan her mal, beytü'l-mâlin haklarından. Bu mallar ister beytü'l-mâlin hırzına (koruma, kasa ve ambarına) girmiş olsun ister girmemiş olsun, kabzedildiğinde beytü'l-mâlin hakkı olarak kabzedilmiş olur. Çünkü beytü'l-mâl, bir mekân değil bir cihet ve makamdan ibarettir. Kamu menfaatine harcanması gereken her hak, beytü'l-mâle ait bir haktır. Bu hak gerekli bir cihete (yere) harcandığında ister beytü'l-mâlin hırzından çıksın ister çıkmasın, hazineden sarf edilmiş bir gider hükmünde harcanmış olur. Zira beytü'l-mâl içerisinde vergi memurlarının tahsîl ettikleri gelirler veya onlar eliyle harcanan giderler hususunda beytü'l-mâle giren ve çıkan mallar üzerindeki hazine hükümleri geçerlidir.”²⁴⁶

Anlaşılabacağı üzere kurum veya makam anlamıyla beytü'l-mâlin belirli bir hukuku ve bu hukuku yerine getirmekle vazifeli olan görevlileri bulunmaktadır.²⁴⁷ Bu meyanda onun hükmî bir şahsiyetinin olduğu açığa çıkmaktadır. Zira beytü'l-mâl, temsilcileri tarafından hakikî şahısların tasarruflarına benzer tasarruflar gerçekleştirebilmekte, lehinde veya aleyhindeki hakların sabit olduğu bir zimmeti bulunmakta, davalı ve davacı olabilmekte, devlet başkanı veya nâibi tarafından temsil edilebilmektedir.²⁴⁸

2. Beytü'l-Mâlin Menşei ve Tarihî Gelişimi

2.1. Hz. Peygamber Döneminde Beytü'l-Mâl

Peygamber aleyhi's-selâm döneminde “beytü'l-mâl” tabirinin kullanımına rastlanılmamaktadır. Ancak pek çok hadîs-i şerîfte bu kurumun bazı görevlerine ve işlevlerine dair bilgiler mevcuttur. Yine bazı kaynaklardan humus, fey', zekât malları,

Muhammed b. Huseyn, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 2000, s. 251; Erkal, VI, 90; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 242.

²⁴⁶ el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, 277-8; el-Ferrâ', 251.

²⁴⁷ Yeniçeri, Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi Hukuku ve İlgili Müesseselerin Ortaya Çıkışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara, 1983, s. 39.

²⁴⁸ Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 242.

ordunun silahları ve mühimmatları gibi kamu mallarının harcanma ve kullanılma zamanına kadar belli mekânlarda muhafaza edildiği anlaşılabilmektedir.²⁴⁹

Beytü'l-mâlin teşkilatlı bir mâlî kurum olarak ortaya çıkması, Hz. Ömer'in dîvân teşkilatını kurmasıyla gerçekleşmiştir.²⁵⁰ Ancak bunu Hz. Ömer'in beytü'l-mâlin kurucusu olduğu anlamında değil, onu teşkilatlandıran kişi olduğu şeklinde algılamak doğru olur. Çünkü her ne kadar lafzen kullanılmamış olsa da içerik olarak beytü'l-mâlin Peygamber aleyhi's-selâm zamanında da var olduğu tespit edilebilmektedir.²⁵¹ Bu doğrultuda Peygamber aleyhi's-selâm zamanında beytü'l-mâli; kaynakları, sarf yerleri ve görevlileri bakımından Mekke ve Medîne dönemlerine ayırarak incelemek yerinde olacaktır.

Mekke döneminde Müslümanların, sarf yerleri ayetlerle sâbit olan bazı mâlî mükellefiyetlerinin olduğu bilinmektedir.²⁵² Genel olarak bu mükellefiyetler; köle âzâd etme, yetimleri, fakirleri ve miskinleri doyurma, akrabaya verme, infâk etme ve tasaddukta bulunma²⁵³ gibi emir ve teşvikleri içermektedir. Bu yükümlülükler, emir ve teşvikleri yerine getirecek olan Müslümanlar tarafından bizzat yapılabildiği gibi malların Peygamber aleyhi's-selâma getirilip dağıtılması suretiyle merkezî bir noktadan da yapılabilmektedir.²⁵⁴ Zira Peygamber aleyhi's-selâma bu malları alıp dağıtma yetkisi tanınmıştır.²⁵⁵ Buna rağmen Mekke döneminde bir İslam devletinin var olmaması sebebiyle geniş anlamda/devlete bağlı bir kurum olarak beytü'l-mâlin varlığından bahsetmek mümkün görünmemektedir. Yine de Müslümanların birtakım mâlî mükellefiyetlerinin olması ve Peygamber aleyhi's-selâmın bu malları alma ve dağıtma yetkisinin bulunması, herhangi bir evde bir hazinenin var olabileceğini akla getirmektedir. Ancak Yeniçeri, Müslümanların Mekke döneminde faaliyetlerini gizli

²⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu'l-İmâm Ahmed*, I-VI, Müesseset-u Kurtuba, Kâhire, ts., I, 9, hds no: 55; Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm, *Kitâbu'l-Harâc*, el-Matbaa'tu's-Selefiyye, 3. Baskı, Kâhire, 1962, s. 61; İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, thk. Şâkir Zeyb Feyyâd, 1. Baskı, Merkez el-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsiyye, 1986, s. 260, hds no:82-83; el-Kettânî, Abdulhay, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, ts, I, 411, 412, 450; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 244.

²⁵⁰ el-Kettânî, I, 225; el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, 259; el-Askerî, Ebu'l-Hilal el-Hasan, *el-Evâil*, 1. Baskı, Dâru'l-Beşîr, Tantâ, , 2010, s. 164.

²⁵¹ Yeniçeri, 41, 46; Erkal, VI, 90.

²⁵² Yeniçeri, 19; Tuğ, Salih, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, ss. 179-195, Mâliye Araştırmaları Merkezi Konferansları Dergisi, İstanbul, S. 7, 1961, s. 184.

²⁵³ 90/Beled, 10-16; 14/İbrâhîm, 31; 34/Sebe', 39, 35/Fâtır, 29;16 /Nahl, 90.

²⁵⁴ Tuğ, 186; Yeniçeri, 23-4; Erkal, VI, 90.

²⁵⁵ 9/et-Tevbe, 103.

olarak yürütmeleri sebebiyle tam anlamıyla merkezîleşmiş ve teşkilatlı bir hazinenin varlığına dair bir ibarenin kaynaklarda mevcut olmadığını ifade etmiştir.²⁵⁶

Bilindiği üzere Peygamber aleyhi's-selâmın hicretiyle birlikte Medîne Dönemi başlamıştır. Bu dönemde bir İslam devleti kurulmuş ve devletin anayasası hazırlanmıştır. Devletin işlevlerini ve hizmetlerini yerine getirebilmesi için mükelleflerin mâlî yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Medîne Dönemi'nde peyderpey mâlî bir teşkilatlanmanın oluşmaya başladığı gözlenebilmektedir.²⁵⁷

Medîne Dönemi'nde devletin dolayısıyla beytü'l-mâlin gelirleri hem gayrimüslimlerden hem de Müslümanlardan sağlanmaktadır. Gayrimüslimlerden, savaşmak suretiyle elde edilen ganîmetlerin beşte biri (humus), haraç arazileri, fey'ler ve cizye gelirleri; Müslümanlardan ise Allah rızası için verilen mallardan elde edilen gelirler ve zekât gelirleri beytü'l-mâle mâlî kaynak teşkil etmektedir.²⁵⁸

a. Gayrimüslimlerden Elde Edilen Gelirler

Gayrimüslimlerle savaşılması suretiyle elde edilen ilk önemli gelir, hicrî II. yılda yapılan Bedir Savaş'ı sonucunda elde edilen ganîmetler ve savaşta esir edilenlerin serbest bırakılması mukâbilinde alınan fidyelerdir. Müslümanlar bu savaşta birtakım silah ve malları ganîmet olarak, yetmiş gayrimüslimi de esir olarak almışlardır.²⁵⁹ Ancak elde edilen bu gelirler, beytü'l-mâle herhangi bir pay ayrılmaksızın Peygamber aleyhi's-selâm tarafından savaşanlara eşit olarak dağıtılmıştır.²⁶⁰

Öte yandan Peygamber aleyhi's-selâm, Bedir ganîmetlerinin dağıtımı için Abdullah b. Ka'b b. Amr b. Avf'ı ve Mahmiye b. Cez'i, esirlerin başına ise Şukrân'ı âmil²⁶¹ (memur) olarak tayin etmiştir.²⁶²

²⁵⁶ Yeniçeri, 42.

²⁵⁷ Yeniçeri, 26.

²⁵⁸ el-Kudât, 219-234.

²⁵⁹ en-Nisâbü'rî, Müslim b. Haccâc Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, I-V, Dâr-u İhyûi't-Turâs, Beyrût, 1963, III, hds. no: 1763 ; el-Kettânî, I, 49; el-Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed, *Kitâbu'l-Mağâzî*, I-III, Mektebetu'r-Rakamiyye, Beyrût, ts., I, 99; et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târihu't-Taberî*, I-V, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1986, II, 22; el-Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, Mevkiu'l-Varâk, yy., ts., s. 121; İbn Hişâm, *Siretu İbn Hişâm*, I-II, Mevkiu'l-İslâm, yy., ts., I, 713; el-Kudât, 220.

²⁶⁰ el-Vâkidî, I, 99; et-Taberî, II, 46; el-Kudât, 220; Yeniçeri, 31.

²⁶¹ Âmil, vergi işlerinde çalışan memurları ifade etmek üzere Kur'ân'ı Kerîm'de geçen tek sınıftır. Bkz. 9/et-Tevbe, 60. "Âmil, zekât ayetinde geçmesine rağmen harâc ve cizye gibi vergilerle ilgili alanlarda çalışan memurlara da bu isim verilmektedir. Ayrıca bu unvan, tarihî süreç içerisinde mâliye ve hazine işlerinde çalışan memurların genel adı olarak kullanılmıştır." Bkz. Yeniçeri, 68.

Bedir Savaşı'nın sonrasında diğ er bir ganîmet ise Benî Kaynukâ' Yahudileri'nden elde edilmiştir.²⁶³ Elde edilen ganîmetler, bu h diseden biraz önce nâzil olan el-Enfâl s resinin 41. ayeti m cibince dağıtılmıştır. Buna göre ganîmetlerin beşte biri beyt 'l-mâle, beşte dördü ise savaşa katılanlara verilmiştir.²⁶⁴ Yine bu hüküm daha sonra Ben  Kurayza Yahudileri'nden elde edilen gan metlere de aynı şekilde uygulanmıştır.²⁶⁵

Müslümanlar tarafından elde edilen ilk toprak ise on beş günlük kuşatma sonucunda sulh ile alınan Benî Nadîr arâzîsidir. Bu arâzî hicretten dört yıl, Uhud savaşından ise altı ay sonra ele ge irilm ştir.²⁶⁶ Ar z nin fethi sırasında Haşr S resi²⁶⁷ nâzil olmuş ve elde edilen gelirler bu s rede fey' olarak adlandırılmıştır. Ayrıca fethedilen arâzî, bu süre ahk mınca beyt 'l-mâle intikâl etmiştir. Arâzî dışındaki mallar ise aynı s rede öngörüldüğü şekilde dağıtılmıştır.²⁶⁸

Hicretin yedinci senesinde Hayber Yahudileriyle savaşılmıştır.²⁶⁹ Ganîmet olarak ele geçirilen mallardan taşınır olanların beşte biri beyt 'l-mâle, geri kalanı ise savaşanlara dağıtılmıştır. Arâzî hususunda ise Hayberliler, çıkan ürünlerin yarısının Müslümanlara verilmesi mukâbilinde toprakların kendilerinde kalmasını talep etmişlerdir. Peygamber aleyhi's-selâm, Müslümanların uygun g rececekleri bir süreyle sınırlı olmak üzere bunu kabul etmiştir.²⁷⁰ Bu olay  zerine Abdullah b. Rev h  arâzîlerden çıkan ürünlerin miktarlarını tespit etmek ve ürünlerin yarısını almak üzere bu bölgeye v li olarak tayin edilmiştir.²⁷¹

Hayber'e uygulanan harâc işlemi, Fedek'e ve Vâdi'l-Kura'ya da uygulanmıştır.²⁷² Peygamber aleyhi's-selâm Vâdi'l-Kura'ya Amr b. Sa'îd el-As'ı v li olarak görevlendirmiştir.²⁷³

²⁶² el-Vâkidî, I, 105,107, 410; İbn Hişâm, II, .360; et-Taberî, II, 38.

²⁶³ el-Kudât, 221.

²⁶⁴ el-Vâkidî, III, 1029; et-Taberî, II, 49; ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf An Hak iki't-Tenz l ve Uy ni'l-Ek vil, Fi Vuc hi't-Te'vil*, thk. Abdurrezz k el-Mehd , I-IV, D ru İhy i't-Tur s, Beyr t, ts., II, 211.

²⁶⁵ et-Taber , II, 103; İbn Hiş m, II, 244.

²⁶⁶ el-Bel z r , *Fut hu'l-Buld n*, Mevkiu' Ya'k b, yy., ts., II, 18-19; et-Teber , II, 83;el-Kud t, 222.

²⁶⁷ 59/Haşr, 6-10.

²⁶⁸ el-Bel z r , II, 21-2; ez-Zemahşer , IV, 505; el-M verd , *el-Ahk mu's- Sultaniyye*, 217.

²⁶⁹ el-Bel z r , I, 25.

²⁷⁰ Eb  Yûsuf, 90; el-Bel z r , I, 25-6; el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's- Sultaniyye*, 252.

²⁷¹ el-Bel z r , I, 354; et-Taberî, II, 140.

²⁷² et-Taberî, II, 516; el-Bel z r , II, 40; Eb  Yûsuf, 51; el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's- Sultaniyye*, 218-9.

²⁷³ el-Kudât, 224; el-Bel z r , I, 40.

Hicretin sekizinci yılında Mekke fethedilmiştir. Buradan ganîmet olarak hiçbir mal alınmamıştır.²⁷⁴ Bununla beraber Peygamber aleyhi's-selâm Attâb b. Esîd'i Mekke'ye âmil olarak tayin etmiş ve ona günlük bir veya iki dirhem maaş vermiştir.²⁷⁵ Aynı yıl Huneyn Savaşı gerçekleşmiştir. Bu savaş neticesinde Havâzin ele geçirilmiş, birçok ganîmet elde edilmiş ve esir alınanlar olmuştur. Peygamber aleyhi's-selâm ganîmetleri ve esirleri el-Cirâne adlı yere götürmüştür. Mes'ûd b. Amr el-Gifârî'yi ise ganîmetlerin başına görevlendirmiştir.²⁷⁶ Daha sonrasında esirler serbest bırakılmış, ganîmetlerin beşte birinden ise müellefe-i kulûba bir miktar verilmiştir.²⁷⁷

Hicretin dokuzuncu yılında Tevbe sûresi nâzil olmuş²⁷⁸ ve bu sûrede ehli kitaptan cizye alınması hükme bağlanmıştır.²⁷⁹ Aynı yıl Müslümanlar Tebük'e savaşmak için gitmiş ve Peygamber aleyhi's-selâm bu ayet mûcibince onlarla cizye vermeleri şartıyla barış yapmıştır.²⁸⁰

Tebük'ten sonra Himyer Krallıklarının elçileri Peygamber aleyhi's-selâmın yanına gelmişlerdir. Peygamber aleyhi's-selâm, İslamiyeti kabul etmeleri sebebiyle bu krallıklara Müslümanların arâzîleri ve malları hususundaki yükümlülüklerini bildiren bir yazı göndermiştir.²⁸¹ Yine İslam ahkâmını ve vâcib olan sadaka miktarlarını bildirmeleri maksadıyla elçi ve âmillerini bu krallıklara göndermiştir. Burada ehli kitap olan her ergin kişiye ise bir dirhem veya bunun mukâbili olan “maâfir”²⁸² adlı elbiseyi cizye olarak vermelerini şart koşturmuştur. Bu bölgeye de Mu'âz b. Cebel'i sadaka (zekât) ve cizyeleri toplaması maksadıyla vâli olarak görevlendirmiştir.²⁸³

Genel olarak ifade edilmeye çalışılan bu tarihî vâkıalardan, gayrimüslimlerden elde edilen gelirlerin üç kategoriye ayrıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar; ganîmetler, fey'ler ve cizyelerdir.

Ganîmetler: Savaş neticesinde Müslümanların elde ettikleri mallara denilmektedir. Müslümanlar, başlıca Bedir Savaşı'ndan, Benî Kaynukâ'dan, Benî

²⁷⁴ el-Ya'kûbî, 126; et-Taberî, II, 165; İbn Hişâm, II, 436.

²⁷⁵ el-Ya'kûbî, 153; et-Taberî, II, 167; İbn Hişâm, II, 440, 500.

²⁷⁶ İbn Hişâm, II, 459.

²⁷⁷ İbn Hişâm, II, 487, 496; Yeniçeri, 36.

²⁷⁸ es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu'l-Tefâsir*, I-III, 10. Baskı, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1997, I, 505.

²⁷⁹ 9/et-Tevbe, 29.

²⁸⁰ el-Ya'kûbî, 131; et-Taberî, II, 185.

²⁸¹ Mektubun metni için bkz. İbn Hişâm, II, 588; et-Taberî, II, 191; el-Belâzûrî, I, 85.

²⁸² Aslen bu kelime, Hemedân adlı yerdeki bir köyün ismidir. Ancak bu köye ait olan elbiseler de “maâfir” diye isimlendirilmektedir. Bkz. İbn Manzûr, IV, 375.

²⁸³ el-Bağdâdî, Alâuddîn Ali b. Muhammed, *Tefsîru'l-Hâzin*, I-VII, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1979, III, 81; İbn Hişâm, II, 588.

Kurayza'dan, Hayber'den, Vâdi'l-Kurâ'dan ve Havâzin'den ganîmet elde etmişlerdir. Ganîmetlerin beş parçaya bölünmesi hususundaki ahkâm ise Bedir Savaşı'ndan sonra yani hicretin ikinci senesinde el-Enfâl sûresinin 41. ayetiyle bildirilmiştir. Bu düzenleme, ilk olarak Benî Kaynukâ'dan elde edilen ganîmetlerde uygulanmıştır. Bu ahkâma göre ganîmetin beşte dördü savaşanlara tevzî edilmiş, geri kalan beşte biri (humus) ise beytü'l-mâle ilgili yerlere sarf edilmek üzere verilmiştir.²⁸⁴

Peygamber aleyhi's-selâm her ganîmet elde edildiğinde bu gelirin muhafazasını sağlamak maksadıyla emîn olarak isimlendirilen birini görevlendirmiştir. Nitekim Bedir ganîmetleri için Abdullah b. Ka'b'ı, Bedir ganîmetlerinin paylaşılması için Mahmiyye b. Cez'i, Havâzin ganîmetleri için ise Mesû'd b. el-Ğıfarî'yi görevlendirmiştir.²⁸⁵ Yine elde edilen ganîmetlerin humusu için Mahmiyye b. Cez'i memur kılmiştir.²⁸⁶

Fey'ler: Savaşmaksızın gayrimüslimlerden elde edilen malların tümüne fey' adı verilmektedir.²⁸⁷ Bu tür gelirlerin sarf yerleri ayetle sabittir.²⁸⁸ Peygamber aleyhi's-selâm döneminde, gayrimüslimlerden savaşmaksızın elde edilen menkûl mallara²⁸⁹ ve çıkan ürünlerin belli bir kısmının verilmesi şartıyla gayrimüslimlere bırakılan arâzîlerin gelirlerine fey' denilmektedir.²⁹⁰

Muhayrik'ın Peygamber aleyhi's-selâma verdiği topraktan Benî Nadîr'den elde edilen mallara kadar hepsi fey' olarak nitelendirilebilir. Yine Hayber, Fedek, Vâdi'l-Kurâ ve Maknâ toprakları da bu anlamda fey' gelirlerine dâhildir. Peygamber aleyhi's-selâm bu geliri kamu yararı, elçileri karşılama masrafları ve orduyu teçhizatlandırma giderleri için harcamıştır.²⁹¹

Cizyeler: Gayrimüslim, mükellef olan erkeklerden alınan baş vergisidir. Cizye, hicretin dokuzuncu senesinde Tevbe sûresiyle²⁹² meşrû' kılınmıştır. Ancak cizyenin sarf yerleri ayetle gösterilmemiş olup bu konuda fey' ve haraç hükümlerine tabi kılınmıştır.²⁹³ Peygamber aleyhi's-selâm döneminde Teymâ, Tebük, Eyle, Uzreh,

²⁸⁴ Yeniçeri, 31, 36; el-Kudât, 227-8

²⁸⁵ el-Kudât, 228.

²⁸⁶ el-Ya'kûbî, 135; el-Vâkidî, I, 410.

²⁸⁷ el-Ferrâ', 136; el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's- Sultaniyye*, 161; el-Kâsânî, VII, 115.

²⁸⁸ 59/Haşr, 6-10.

²⁸⁹ el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's- Sultaniyye*, 161; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 128.

²⁹⁰ el-Kudât, 228.

²⁹¹ el-Kudât, 228-9.

²⁹² 9/et-Tevbe, 29.

²⁹³ Yeniçeri, 37; Bilmen, IV, 74, 97.

Cerbâ, Dûmetu'l-Cendel, Necran, Hicr, Yemen, Tebâle ve Curş halkından cizye alınmıştır.²⁹⁴

Öte yandan Peygamber aleyhi's-selâm döneminde Müslümanlardan elde edilen bazı gelirler de beytü'l-mâle kaynak teşkil etmektedir.

b. Müslümanlardan Elde Edilen Gelirler

Allah Yolunda Mal Verme: Kısaca infâk olarak adlandırılabilen bu gelir çeşidi, Bakara sûresinde²⁹⁵ zekâtтан ayrı olarak “mal verme” şeklinde ifade edilmiştir.²⁹⁶

Bu gelirin tahsîl durumu, ihtiyaca göre değişiklik arz edebilmektedir. Zira Peygamber aleyhi's-selâm, zorunlu haller olmadığı durumlarda Müslümanları kendilerince uygun olan malları infâk ve tasadduk etmeleri konusunda serbest bırakmıştır. Ancak zorunlu ve acil ihtiyaçlar söz konusu olduğunda Müslümanları bağış yapmaya çağırması veya ihtiyaç duymadıkları bütün mallarını vermelerini emretmesi de vâki olmuştur.²⁹⁷

Zekât: Belli bir seviyeye ulaşmış olan bir malın, belli bir miktarının belli bir süre sonra belli yerlere Allah rızası için verilmesini ifade etmektedir.²⁹⁸ Zekât, Müslümanlara farz kılınan ilk mâlî mükellefiyettir.²⁹⁹ Peygamber aleyhi's-selâma bu malları toplama ve dağıtma yetkisi verilmiştir.³⁰⁰ Bizzat ayetle sabit olan bu mükellefiyetin nerelere sarf edileceği hususu da yine ayetle gösterilmiştir.³⁰¹

Peygamber aleyhi's-selâm zekâtın tahsîl edilmesi ve ayette belirtilen yerlere sarf edilmesi maksadıyla çeşitli bölgelere âmiller görevlendirmiştir.³⁰² Bu âmiller ücretlerini, görev bölgelerinde toplamış oldukları zekâtlardan almaktadırlar. Zira Tevbe sûresinde belirtilen zekât sınıflarından biri de bu memurlardır.³⁰³ Eğer görev yerlerinde ihtiyaç fazlası olan bir miktar varsa bu, Peygamber aleyhi's-selâma yani merkeze, dağıtılması maksadıyla gönderilmektedir. Ayrıca cizye ve harâc gelirleri ise kamu yararına harcanmaları için doğrudan merkeze gönderilmektedir.³⁰⁴

²⁹⁴ el-Kudât, 229; Yeniçeri, 29.

²⁹⁵ 2/Bakara, 177-215.

²⁹⁶ el-Kudât, 229.

²⁹⁷ Erkal, VI, 91; el-Kudât, 229-230.

²⁹⁸ Bilmen, IV, 77.

²⁹⁹ Yeniçeri, 26-7.

³⁰⁰ 9/et-Tevbe, 103.

³⁰¹ 9/et-Tevbe, 60.

³⁰² el-Kudât, 232.

³⁰³ 9/et-Tevbe, 60.

³⁰⁴ el-Kudât, 233-4.

Medîne Dönemi'ndeki bazı zekât âmilleri ve görev yerleri şu şekildedir; Amr b. el-Âs Ummân'da,³⁰⁵ Hâlid b. Sa'îd Murâd'da ve Mezhic'de,³⁰⁶ Şehr b. Bâdân San'â'da³⁰⁷, Ziyâd b. Lebîd Hadra Mevt'de, Udey b. Hâtem't- Tâî Tâî'da, Alî b. Ebî Tâlib sadaka ve cizye için Necrân'da,³⁰⁸ Mu'âz b. Cebel sadakalar ve cizyeler için Yemen'de³⁰⁹ Amr b. Hazm sadakalar ve humuslar için Necrân ve Yemen'de³¹⁰ görev yapmışlardır.

Diğer yandan Peygamber aleyhi's-selâm döneminde devletin mâliye koluna dair yapılan bu atamalara ek olarak yargı ve idarî işler için de bazı sahabîler çeşitli bölgelerde görevlendirilmiştir. Söz gelimi yargı işlerinde Ömer b. Hattâb, Alî b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eş'arî görevlendirilmiştir. İdarî işlerde ise, Amr b. Sa'îd Vâdi'l-Kurâ'da,³¹¹ Attâb b. Esîd Mekke'de,³¹² el-Alâ b. el-Hadramî Bahreyn'de, Amr b. el-Âs da Necrân'da vâli olarak görev yapmışlardır.³¹³

Belirtmek gerekir ki vâli olarak görevlendirilen kişiler, zekât memuru olan âmillerden farklı olarak beytü'l-mâlden maaş almaktadırlar. Mesela Peygamber aleyhi's-selâm Mekke'ye vâli olarak tayin ettiği Attâb b. Esîd'e bir veya iki dinar maaş bağlamıştır.³¹⁴ Yine Hz. Ömer de çalışması karşılığında ücret aldığından bahsetmiştir.³¹⁵ Belirtmek gerekir ki bu şekilde bir harcamanın yapılabilmesi ve çeşitli görevlere birçok memurun tayin edilmesi sebebiyle devlete bağlı bir kurum anlamında beytü'l-mâlin temellerinin Peygamber aleyhi's-selâm döneminde atıldığı söylenebilir.³¹⁶

Yukarıda bahsedildiği üzere gerek gayrimüslimlerden gerekse müslümanlardan elde edilen gelirlerin ve devletin kollarının işleyişiyle ilgili yapılan görevlendirmeler neticesinde oluşan bir teşkilatın varlığı, Medîne Dönemi'nde kurum olarak beytü'l-mâlin mevcudiyetini gösterir niteliktedir. Ancak beytü'l-mâle atfedilen anlamlar dikkate alınarak bu dönemde mekân anlamında bir beytü'l-mâlin var olup olmadığı üzerinde de durulması gerekmektedir. Ayrıca devletin birçok mâlî kaynağının olması, fizikî anlamda

³⁰⁵ et-Taberî, II, 263; el-Ya'kûbî, 153; İbn Hişâm, II, 607.

³⁰⁶ el-Kudât, 232.

³⁰⁷ el-Kettânî, 241.

³⁰⁸ el-Ya'kûbî, 134.

³⁰⁹ et-Taberî, II, 247.

³¹⁰ el-Kettânî, 43; İbn Hişâm, II, 594.

³¹¹ el-Kudât, 224; el-Belâzûrî, I, 40.

³¹² el-Ya'kûbî, 153; et-Taberî, II, 167; İbn Hişâm, II, 440, 500.

³¹³ el-Kudât, 235.

³¹⁴ el-Ya'kûbî, 153; et-Taberî, II, 167; İbn Hişâm, II, 440, 500.

³¹⁵ el-Kudât, 235.

³¹⁶ Erkal, VI, 91.

bu malların depo edildiği ve korunduğu bir beytü'l-mâlin gerekliliğini akla getirmektedir. Nitekim bazı rivâyetlerden anlaşılacağı üzere bu dönemde mekân anlamında beytü'l-mâlin varlığından söz edilebilmektedir. Ancak elde edilen gelirlerin farklı cinslerden olması, beytü'l-mâl olarak nitelenecek mekânların da birbirinden farklı mevkilerde bulunmasını gerektirmiştir.³¹⁷

Beytü'l-mâlin nakdî olan gelirleri Peygamber aleyhi's-selâmın evinde yani Mescidü'n-Nebevî'de muhafaza edilmiştir. Ancak Peygamber aleyhi's-selâm bu paraları çok uzun süre bekletmeyip kısa bir zaman içerisinde gerekli yerlere sarf etmiştir.³¹⁸

Zirâî ürünler de belli bir mekânda muhafaza edilmektedir. Zira kaynaklarda zikredilen rivayetler de bu tespiti destekler niteliktedir. Mezkûr rivayetlerden bazısı: “Hurma ağaçlarının kesimi yapılyorken Rasûlullah’a -sallallâhu aleyhi ve sellem- hurma getiriliyordu. Birçok şahsın getirdiği hurmalar, nihayetinde bir yığın haline geliyordu. Hasan ve Hüseyin -radiyallâhu anhumâ- da bu hurmalarla oynuyordu. Biri bu hurmalardan bir tane aldı ve onu ağzına attı. Rasulullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- ona baktı, hurmayı ağzından çıkardı ve akabinde “Muhammed -sallallâhu aleyhi ve sellem- in ailesinin sadaka (zekât) yemediklerini bilmiyor musun?” buyurdu.³¹⁹ Yine başka bir rivâyette, “Nebî -sallallâhu aleyhi ve sellem- bir gece yanında bir hurma buldu. Bu hurmayı yedi ve o gece uyuyamadı. Bazı hanımları: “Yâ Rasûlallâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- dün gece uykusuz kaldın.” dediler. Peygamber -sallallâhu aleyhi ve sellem- de “Yanımda bir hurma buldum ve onu yedim. Bizde sadaka (zekât) hurmaları bulunuyor. Yediğim hurmanın bu hurmalardan olmasından korktum (rahatsız oldum).” buyurdu.³²⁰ Bu rivâyetlerden, zirâî ürünlerin kendisinde toplandığı bir beytü'l-mâlin varlığı ve bunun Mescidü'n-Nebevî'ye ya çok yakın ya da buranın bir odası olduğu anlaşılabilir.³²¹

³¹⁷ el-Kudât, 243; Erkal, VI, 91.

³¹⁸ el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh el-Muhtasar*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ, I-VI, Dâr İbn Kesîr, Beyrût, 1987, I, 161, hds no: 411; El-Kudât, 236.

³¹⁹ ez-Zebîdî, Ebî'l-Abbâs Ahmed, *et-Tecrîdu's-Sarîh*, Dâru'l-Ulûmu'l-İnsâniyye, Dimeşk, 1988, s. 229, hds no: 715.

³²⁰ Hanbel, II, 193, hds. no:6820.

³²¹ Yeniçeri, 44.

Ayrıca Hz. Ömer'in, Peygamber aleyhi's-selâmdan yiyecek isteyen kişileri "Ulliye" adlı yere götürdüğü rivayeti,³²² zirâî ürünlerin kendisinde muhafaza edildiği bir beytü'l-mâlin varlığını göstermektedir. Yine bu rivayetten Hz. Ömer'in de bu beytü'l-mâlin görevlisi olduğu anlaşılmaktadır.³²³ Başka bir rivayette ise el-Kettânî, 400 kişilik bir gruba Ulliye adlı bu odadan azık dağıtıldığı ve hepsinin ihtiyaçlarının giderildiğini kaydetmektedir.³²⁴

Bazı rivâyetlerde ise açıkça "Ğurfetu's-sadaka" veya "Hizâne" kelimeleri geçmektedir. Mesela Hz. Hasan'ın "Rasulullâh beni sadaka odasına götürdü. Ben oradan bir hurma alıp ağzıma attım. Rasulullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem-: "Onu bırak. Çünkü o, ne Allah'ın Rasûlü'ne ne de O'nun ailesinden birine helal değildir." buyurdu."³²⁵ rivâyetinden de yine fizikî anlamda beytü'l-mâlin var olduğu anlaşılabilmektedir.³²⁶

Öte yandan beytü'l-mâlin gelirlerinden olan zekât, fey' ve humus olarak alınmış hayvanlar, Medîne'ye yakın olan "Naki'" adlı yerde bulunuyordu. Peygamber aleyhi's-selâm, zekât hayvanlarının başka hayvanlarla karışmaması için onları sayıyor ve işaretliyordu.³²⁷

Bazı kaynaklarda meşrebe, ğurfe veya hizâne olarak adlandırılan hazine odasından Bilâl-i Habeşî'nin görevli olduğu da belirtilmektedir.³²⁸ Bu odanın Hz. Ömer'in görevli olduğu odayla aynı oda mı farklı oda mı olduğu hususuna ise temas edilmemektedir.³²⁹ Bu dönemde Hz. Ömer ve Bilâl-i Habeşî'den başka Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın ve Mu'âz b. Cebel'in de beytü'l-mâl görevlisi olduğu bilinmektedir. Ayrıca bahsedildiği üzere zekât, humus, harâc vs. devlet gelirlerinin hemen hemen hepsi için çeşitli bölgelere görevlendirmeler yapılmıştır. Dolayısıyla bu görevlilerin beytü'l-mâl kurumunun memurları olduğu söylenebilir.³³⁰

Ayrıca anlatılanlardan yola çıkarak Medîne Dönemi'nde mekân anlamında beytü'l-mâlin var olduğu görülmektedir. Çünkü bu dönemde nakdî mallar için Ğurfe

³²² es-Sicistânî, Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as, *Sünen-u Ebî Dâvud*, I-IV, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, ts., IV, 530, hds no:5240.

³²³ el-Kudât, 239, 241.

³²⁴ el-Kettânî, I, 450.

³²⁵ Hanbel, I, 200, hds no: 1724; el-Kettânî, I, 412.

³²⁶ el-Kudât, 238; Yeniçeri, 44.

³²⁷ el-Kudât, 240.

³²⁸ Yeniçeri, 43.

³²⁹ Yeniçeri, 49.

³³⁰ Erkal, VI, 91.

veya Hizâne olarak adlandırılan bir oda, zirâî ürünler için Ulliyye, hayvanlar için ise Naki adlı yerler kullanılmaktadır.³³¹ Buna ek olarak beytü'l-mâlin çeşitli bölgelerde birçok görevlisinin bulunması ve bazı görevlilerin ücret ve maaşlarını buradan alıyor olması sebebiyle devlete bağlı bir kurum anlamında beytü'l-mâlin temellerinin bu dönemde atıldığı söylenebilecektir. Bu noktalardan bakıldığında Medine döneminde beytü'l-mâl, birden çok kaynağı bulunan, belirli mekânlara sahip, birden çok görevlisi olan bir kurum olarak görülebilir.³³²

2.2. Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Beytü'l-Mâl

a. Hz. Ebûbekir Dönemi

Bilindiği üzere Hz. Ebûbekir iki yıl gibi kısa bir süre hilâfet makamında bulunmuştur. Bu nedenle onun döneminde beytü'l-mâlin yapısı ve işleyişiyle ilgili olarak kaynaklarda pek fazla bilgiye rastlanamamaktadır. Ancak bu dönemde beytü'l-mâlin durumuyla ilgili bir değişikliğin olmadığı, Peygamber aleyhi's-selâm zamanındakine benzer bir şekilde işlevini sürdürdüğünü söylemek mümkündür.³³³

Hz. Ebûbekir, hicretten itibaren Medîne yakınlarında bulunan “Sunh” adlı mevkide ikâmet etmiştir. Burada bir hazinesinin olduğu bilinmektedir. Halîfe olmasının akabinde ise Medîne'nin merkezine taşınmış ve burada da bir hazine edinmiştir. Bu hazine, vefatından sonra resmî bir hey'et eşliğinde Hz. Ömer tarafından açılmış ve içerisinde sadece bir dirhem bulunabilmiştir.³³⁴ Bu durum Hz. Ebûbekir döneminde beytü'l-mâlin vâridatlarının uzun süre muhafaza edilmeyip hızlı bir şekilde gerekli mercilere tevzî edildiğini göstermektedir. Ayrıca Hz. Ömer'in bir hey'et eşliğinde burayı açması, bu hazinenin şahsî bir hazine olmayıp devlete ait bir beytü'l-mâl olduğu görüşünü destekler mahiyettedir.³³⁵

Öte yandan bu dönemde Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın,³³⁶ ve Hz. Ömer in beytü'l-mâl görevlisi olduğu bilinmektedir.³³⁷ Yine Muaykib b. Ebî Fâtîma'nın beytü'l-mâl

³³¹ el-Kudât, 240-1.

³³² Erkal, VI, 91.

³³³ Yeniçeri, 45; Erkal, VI, 91.

³³⁴ İbnu'l-Esîr, Ali, *el-Kâmil fî't- Târih*, thk. Abdullah el-Kâdî, I-X, 2. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1994, II, 270; ez-Zühri, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kubrâ*, thk. İhsân Abbâs, I-VIII, Dâr-u Sâdır, Beyrût, 1968, III, 213; es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Târihu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, 1. Baskı, Matbaatu's-Saâde, Mısır, 1952, I, 72; Yeniçeri, 45.

³³⁵ Yeniçeri, 45.

³³⁶ el-Kettânî, I, 226; Ahsen, 220.

görevlileri arasında yer aldığı ve bu görevine Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında da devam ettiği belirtilmektedir.³³⁸

b. Hz. Ömer Dönemi ve Sonrası

Hz. Ömer döneminde İslâm toprakları genişlemiş, beytü'l-mâlin varidatları (gelirleri) çoğalmış ve mâlî anlamda devlet daha da güçlenmiştir. Bununla bağlantılı olarak bazı kaynaklarda beytü'l-mâlin kurucusunun Hz. Ömer olduğu söylenmektedir.³³⁹ Ancak bu görüşün Hz. Ömer döneminde beytü'l-mâlin kurumsallaşması ve tam bir teşkilata kavuşması anlamında telakki edilmesi yerinde olacaktır. Zira bahsedildiği üzere gerek Peygamber aleyhi's-selâm gerekse Hz. Ebûbekir döneminde beytü'l-mâlin var olduğu tereddüde mahal olmayacak derecede anlaşılabilir. ³⁴⁰

Hz. Ömer, beytü'l-mâlin gelir ve giderlerini tespit ve kontrol maksadıyla dîvân teşkilatını kurmuştur.³⁴¹ Bu dönemde devlet topraklarının genişlemesiyle birlikte beytü'l-mâlin girdi ve çıktılarının artması, böyle bir kurumsallaşma ve teşkilatlanmayı zorunlu hale getirmiştir.³⁴² Meselâ Ebû Hureyre'nin Bahreyn'den getirmiş olduğu yüklü miktardaki mallar, bir karışıklığın oluşmaması için beytü'l-mâlin vâridatlarının ve sarf yerlerinin kayıt altına alınmasını gerektirmiştir. Bu nedenle Hz. Ömer tarafından bu iş için Akîl b. Ebî Tâlib, Mahreme b. Nevfel ve Cubeyr b. Mat'am görevlendirilerek dîvân teşkilatının temelleri atılmaya başlanmıştır.³⁴³

Hz. Ömer'in dîvân teşkilatını Hâlid b. Velid'in tavsiyesi üzerine kurduğu da rivâyet edilmektedir. Buna göre Hz. Ömer, İranlı Hürmuzan'ı çağırmış ve bu teşkilatın içerik ve anlamını sormuştur. Hürmuzan da para hazinesi ve askerlerin kaydedildiği defterler için bu ismin kullanıldığını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer dîvân teşkilatını kurmaya karar vermiş, kâtip olarak Ukayl b. Ebî Tâlib'i, memur olarak da

³³⁷ el-Kettânî, I, 450.

³³⁸ İbnu'l-Esîr, III, 268; Yeniçeri, 59.

³³⁹ el-Kettânî, I, 225; el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's- Sultaniyye*, 259; el-Askerî, 164; Erkal, VI, 90; Yeniçeri, 41.

³⁴⁰ Yeniçeri, 46.

³⁴¹ İbn Haldûn, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, I-II, 1. Baskı, Dâru Ya'rib, Dimeşk, 2004, I, 426; el-Kettânî, I, 225; el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's- Sultaniyye*, 259; el-Askerî, 164; Ahsen, 220.

³⁴² Erkal, VI, 91.

³⁴³ İbn Haldûn, I, 426; el-Kettânî, II, 90; el-Askerî, I, 46; İbn Sa'd, III, 300; Erkal, VI, 91.

Mahreme b. Nevfel'i ve Cübeyr b. Mat'am'ı görevlendirmiştir. Böylelikle dîvân teşkilatının ilk temellerinin h. 20'de atıldığı söylenebilir.³⁴⁴

H. Ömer'in kurmuş olduğu dîvânlar, ülkenin çeşitli bölgelerine yayılmış, beytü'l-mâlin gelir ve giderleri kütüklere kaydedilmiştir. Ayrıca bu dîvânlara birçok görevli tayin edilmiş, bu görevlilerin isimleri de kayıt altına alınmıştır.³⁴⁵

Öte yandan bu dönemde Medîne'de bulunan merkez beytü'l-mâlin şubeleri sayılabilecek eyalet beytü'l-mâlleri belirginleşmiştir. Merkez beytü'l-mâline müdür olarak Abdullah b. Erkam³⁴⁶ ve Muaykib b. Ebî Fâtıma,³⁴⁷ müdür yardımcısı olarak ise Abdurrahmân b. Ubeydullah el-Kârî görevlendirilmiştir.³⁴⁸

H. Ömer, merkez beytü'l-mâline bağlı olarak kurulan eyalet beytü'l-mâllerine ve bazı arâzîlere de görevlendirmelerde bulunmuştur. Bu dönemde Fırat arâzîleri için Süveyd, Dicle havzası için Nu'man adlı kişiler,³⁴⁹ Musul'un harâc müdürü olarak Arfece b. Hursüme,³⁵⁰ aynı yerin beytü'l-mâli ve öşrü için ise Ubulle görevlendirilmiştir.³⁵¹ Yine Basra harâc ve zekâtları için Mucâşî b. Mes'ûd'un görevlendirildiği bilinmektedir.³⁵²

Görüldüğü üzere bu dönemde bir kişinin birden çok vazifesi bulunabilmektedir. H. Ömer bazen de hem kadâ hem de mâlî işler için aynı kişiye görev vermiştir. Nitekim Irak'a hem kadî hem de beytü'l-mâl müdürü olarak görevlendirilen Abdullah b. Mes'ûd bu duruma örnek teşkil etmektedir.³⁵³ Ancak bu yeni bir uygulama olmayıp Peygamber aleyhi's-selâm döneminde de benzer uygulamalar yapılmıştır. Nitekim Peygamber aleyhi's-selâmın Mu'âz b. Cebel'i birçok yetkiyle Yemen'e tayin ettiği bilinmektedir.³⁵⁴

H. Osman ve H. Ali dönemlerinde ise birtakım karışıklıkların olduğu bilinmektedir. Bu durum devlete maddî açıdan zararlar vermiş olsa da mâliye

³⁴⁴ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 5.

³⁴⁵ Yeniçeri, 58.

³⁴⁶ el-Askerî, I, 54; el-Kettânî, I, 120.

³⁴⁷ İbnu'l-Esîr, III, 268.

³⁴⁸ Yeniçeri, 59; Erkal, VI, 91.

³⁴⁹ Yeniçeri, 59, 60.

³⁵⁰ İbnu'l-Esîr, II, 369.

³⁵¹ Yeniçeri, 59.

³⁵² el-Belâzûrî, II, 421.

³⁵³ Ebû Yûsuf, I, 36.

³⁵⁴ Yeniçeri, 60.

teşkilatının yapısına ve işleyişine bir zarar vermemiştir.³⁵⁵ Öte yandan Hz. Ömer döneminde merkez beytü'l-mâl müdürü olan Abdullah b. Erkam, Hz. Osman döneminde de bu görevine iki yıl kadar devam etmiştir.³⁵⁶ Daha sonra Hz. Osman bu göreve Zeyd b. Sâbit'i getirmiştir.³⁵⁷ Hz. Ali döneminde ise aynı göreve Ebû Rafî' tayin edilmiştir.³⁵⁸

Hz. Ömer'in sistemli ve teşkilatlı bir kurum haline getirdiği beytü'l-mâl müessesesi, bu teşkilat yapısını daha sonraki dönemlerde de sürdürmüştür. Emevî ve Abbâsî devletleri zamanında ise bu teşkilata bazı dîvânlar eklenmiştir.³⁵⁹

Emevîler döneminde mâlî teşkilat, idarî ve kazaî teşkilattan ayrılmaya çalışılmıştır. Özellikle Hz. Muâviye'nin yapmış olduğu atamalarda bu durum bariz olarak görülebilmektedir.³⁶⁰ Ayrıca bu dönemde Peygamber aleyhi's-selâm zamanında da var olan halîfenin beytü'l-mâle karşı bir kamu görevlisi statüsünde olduğu anlayışı korunmuştur. Bu nedenle halifeye ait şahsî bir hazine kurulmuştur. Halîfenin şahsî malları devletin umum hazinesinden ayrı tutulmuş ve halîfe özel harcamalarını kendi hazinesinden yapmıştır.³⁶¹

Abbâsîler döneminde de halîfenin özel bir beytü'l-mâli oluşturulmuş ve bu beytü'l-mâl için bir dîvân dahi kurulmuştur. Halîfenin şahsî mallarının bulunduğu beytü'l-mâle, "beytü'l-mâli hâssa" ismi verilirken, devletin genel hazinesine ise "beytü'l-mâli âmme" ismi verilmiştir. Ayrıca beytü'l-mâli âmme için çeşitli dîvânlar oluşturulmuştur. Bu dîvânlar; dîvân-u beyti'l-mâl, dîvân-u'l-harâc, dîvân-u's-sadakât, dîvân-u'l-cund, dîvân-u'n-nafakât gibi kurumlardır.³⁶² Dîvân-u'l-harâc ve'l-cibâyât ise günümüz mâliye bakanlığı mesabesinde olup altında dîvân-u'z-zimam adında, beytü'l-mâlin gelir ve giderleri hususunda görevli daireler bulunmaktadır.³⁶³

Türk Hukuk Tarihine bakıldığında da beytü'l-mâl teşkilatının aslî yapısının korunduğu ve bu temel üzerine çeşitli eklemelerle kurumun geliştirildiği gözlenmektedir. Kısaca bahsedilecek olursa;

³⁵⁵ Yeniçeri, 62.

³⁵⁶ Yeniçeri, 47.

³⁵⁷ el-Kettânî, I, 120.

³⁵⁸ İbnu'l-Esir, III, 263.

³⁵⁹ Yeniçeri, 62.

³⁶⁰ Yeniçeri, 63.

³⁶¹ Erkal, VI, 92.

³⁶² ed-Dûrî, Abdulazîz, "Divan", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 377-381, I-IVIV, Ankara, 1994, IX, 379; Erkal, VI, 92.

³⁶³ Uzunçarşılı, 11.

Büyük Selçuklu Devleti'nde, bakanlık mesabesinde olan en önemli dîvân, müstevfî dîvânı ismiyle anılmaktadır. Bu dîvânın başındaki görevliye müstevfî veya sâhib-u dîvân-ı istîfâ denmektedir. Müstevfilerin vekili ise nâib ismindeki görevlilerdir. Bir şekilde müstevfilerin görevinin son bulması durumunda nâibler onun yerine görev almaktadır.

Öte yandan Büyük Selçuklu Devleti'nde beytü'l-mâl iki bölümden oluşmaktadır. Bunlardan biri “masraf hazinesi” diğeri ise “asıl hazine” adıyla anılmaktadır. Asıl hazine, yedek konumunda olan bir ihtiyât hazinesi olup ihtiyaç duyulan zamanlarda kendisinden masraf hazinesine borç verilmektedir. Daha sonrasında ise bu borç asıl hazineye ödenmektedir.³⁶⁴

Anadolu Selçuklularda devlet teşkilatı; askerî, idarî, mâlî, şer'î, hukukî ve tahrirî işlere bakan beş ana bölümden oluşmaktadır. Büyük Selçuklularda olduğu gibi genel anlamda bütün işlerin yönetildiği yer olan büyük dîvân ve vezirlik makamına ek olarak ikincil derecede bazı dîvânlar oluşturulmuştur. Bu dîvânlardan dîvân-ı istîfâ, mâlî işlerden sorumlu olup günümüz mâliye bakanlığı mesabesindedir.³⁶⁵

Anadolu Selçuklularda da mâlî işlerin başında müstevfî adında bir görevli bulunmaktadır. Ayrıca hazineye sadece paralar değil hil'at, vesîkalar, silahlar, kıymetli eğer takımları, mücevherler vs. de bulunmaktadır. Yine hazinenin bir bölümünde önemli anlaşmaların kendisinde korunduğu arşiv bulunmaktadır.

Bu hazineler dışında Anadolu Selçuklularda hizâne-i âmire ve hizâne-i hâs diye adlandırılan iki hazineden bahsetmek mümkündür. Hizâne-i âmire; devletin asıl hazinesi olup, paralar ve ganîmetlerin kendisinde tutulduğu umum hazinedir. Hizâne-i hâs ise hükümdarın şahsî hazinesi olup Osmanlılardaki iç hazineye benzetilmektedir.³⁶⁶

İlhanlılarda ise bütün devlet işlerinin görüşüldüğü dîvân, dîvân-ı büzûrk veya sahibî dîvânı olarak isimlendirilmektedir. Devletin mâlî işlerinden sorumlu kişiye, önceki devletlerde olduğu gibi müstevfî denilmektedir. Müstevfinin mâlî işler bakımından bağlı olduğu yer ise vezirdir.³⁶⁷

Öte yandan İlhanlılarda Gazan Mahmud Han zamanına kadar hazine düzgün bir şekilde yönetilememiştir. Zira ihtiyaç hâsıl oldukça umerâ tabakasından bazı kişiler

³⁶⁴ Uzunçarşılı, 42-3.

³⁶⁵ Uzunçarşılı, 87-95.

³⁶⁶ Uzunçarşılı, 124.

³⁶⁷ Uzunçarşılı, 208, 216.

hazineyi alelade dağıtmışlardır. Ancak Gazan Mahmud Han'dan itibaren hazineye intizam getirilmiş, mallar cinslerine göre ayrılmış, bu bölümlere çeşitli hazînedarlar görevlendirilmiştir. Bu sayede hazinede pek çok para ve eşya biriktirilebilmiştir.³⁶⁸

Memlûklülerde de önceden olduğu gibi beytü'l-mâl iki bölüme ayrılmıştır. Bunlardan biri hazine-i hâssa olup dîvân-ı hâs adında bir dîvânı bulunmaktadır. Bu dîvânın başına da “nâzır-ı hâs” diye isimlendirilen bir idâreci görevlendirilmiştir. Beytü'l-mâlin diğer kısmı ise devletin genel hazinesini ifade eden hazine-i âmmedir. Bu bölüm için kurulmuş olan dîvâna ise dîvân-ı beytü'l-mâl denilmektedir. Başında ise “nâzır-ı beytü'l-mâl” adıyla anılan kişiler âmir olarak görev yapmaktadır.³⁶⁹

Osmanlı Devleti'nde de beytü'l-mâl ve dîvân teşkilatı önceki devletlerdekine benzer bir yapı ve içeriğe sahiptir. Osmanlı Devleti'nde beytü'l-mâlin, hazine-i âmire ve iç hazine/enderun hazinesi adında iki bölümü bulunmaktadır. Hazine-i âmire, devlet hazinesi demektir. Enderun hazinesi ise devlet başkanının şahsî hazinesini ifade etmektedir.³⁷⁰

3. Beytü'l-Mâlin Bölümleri

3.1. Zekât Beyti

Bu beytin gelirlerini; emvâl-i zâhirenin³⁷¹ zekâtı, arâzî öşürleri ve gümrük vergileri oluşturmaktadır. Gelirler, ayette gösterilmiş olan sekiz sınıfa harcanmaktadır.³⁷² Bu sınıflar; fakirler, miskinler (hiçbir şeyi olmayan yoksullar), zekât memurları, müellefe-i kulûb, hürriyetlerini kazanmak isteyen köleler, borçlular, Allah yolunda cihâd edenler ve yolculardır.³⁷³

Öte yandan emvâl-i zâhire ve emvâl-i bâtine olarak iki sınıfa ayrılan mallardan hangisinin beytü'l-mâlin (zekât beytinin) hukukuna dâhil olduğu tartışma konusu olmuştur.

³⁶⁸ Uzunçarşılı, 262-3.

³⁶⁹ Uzunçarşılı, 371.

³⁷⁰ Cin-Akgündüz, 443.

³⁷¹ Emvâl-i Zâhire; Meyveler, ekinler, mevâşi denilen hayvanlar ve bir yerleşim yerinden diğerine nakledilen ticaret mallarıdır. Bkz. İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 289.

³⁷² İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, 282; el-Kâsânî, II, 68; Bilmen, IV, 77; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 249.

³⁷³ 9/et-Tevbe 60.

Emvâl-i zâhire; “Meyveler, ekinler, mevâşî³⁷⁴ olarak adlandırılan hayvanlar, bir beldeden diğer bir beldeye ticaret maksadıyla giden tüccarların ellerinde bulunan altın, gümüş ve ticaret eşyalarıdır.”³⁷⁵

İmâm Ebû Hanîfe’ye göre, bu tür mallardan alınacak olan zekât, sadaka, öşür vs. vergileri tahsil etme hakkı beytû’l-mâle aittir.³⁷⁶

İmâm Şâfiî’ye göre ise bu mallar beytû’l-mâlin hukuku içerisinde yer almamaktadır. Zira bu malların sarf yerleri ayet-i kerîmeyle belirlenmiştir. Ayrıca Şâfiî mezhebinde sarf yerlerine verilinceye kadar bu malların beytû’l-mâle konulup konulamayacağı da tartışma konusu edilmiştir. Mezhebin kadîm görüşüne göre bu sürede mallar beytû’l-mâle konulabilir. Ancak mezhebin cedîd görüşüne göre bu malların beytû’l-mâle konulmasına cevaz verilmemiştir.³⁷⁷

Emvâl-i bâtına ise gizlenip saklanabilen altın, gümüş ve ticaret eşyalarına denilmektedir. Bu tür mallar üzerinde beytû’l-mâlin tahsîl yetkisi ve hakkı bulunmamaktadır. Bu malların zekâtları bizzat sahipleri tarafından edâ edilebilmektedir.³⁷⁸

3.2. Humus ve Ganîmet Beyti

Bu beytin başlıca vâridatlarını, ganîmetlerden ve Hanefilere göre defîne ve madenlerden alınan beşte bir oranındaki gelirler oluşturmaktadır.³⁷⁹

Savaşmak suretiyle gayrimüslimlerden elde edilen her türlü mal, ganîmet olarak isimlendirilmektedir.³⁸⁰ Elde edilen gayrimenkuller/arâzîler, öşür veya harâc gibi uygulamalara tabi olabilmektedir. Böyle bir durumda gayrimenkûl ganîmetler, fey’ beytû’l-mâline kaynaklık etmektedir. Öte yandan ganîmetler; harp esirleri, âdî esirler, arâzîler ve menkûl eşyalar olmak üzere dört çeşit maldan oluşmaktadır.

Harp esirleri, savaş sırasında ele geçirilen askerleri ifade etmektedir. Bu kimselerin esaretten kurtulabilmeleri için fidye vermeleri gerekmektedir. Bu verilen

³⁷⁴ Deve, sığır ve koyun cinsi hayvanlara denilmektedir. Bu hayvanlar otlatılmaları ve güdülmeleri sebebiyle bu isimle adlandırılmışlardır. Bkz. el-Mâverdî, *el-Ahkâmu’s-Sultaniyye*, 146.

³⁷⁵ Bilmen, IV, 74-78

³⁷⁶ el-Kâsânî, II, 7; İbn Âbidîn, *Reddu’l-Muhtâr*, II, 289; Bilmen, IV, 77-8.

³⁷⁷ el-Mâverdî, *el-Ahkâmu’s-Sultaniyye*, 278-9; el-Ferrâ’, 252.

³⁷⁸ Bilmen, IV, 74,78; el-Ferrâ’, 252; el-Mâverdî, *el-Ahkâmu’s-Sultaniyye*, 278.

³⁷⁹ İbn Âbidîn, *Reddu’l-Muhtâr*, II, 337; el-Kâsânî, II, 68.

³⁸⁰ Hasan Ali İbrâhîm - Hüseyin Hasan İbrâhîm, *en-Nuzûmu’l-İslâmiyye*, Mektebetu’n-Nehda el-Mısriyye, Kâhire, ts. s. 236; Bilmen, IV, 104; Keskinoglu, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2003, s. 329; Hey’et, *el-Mevsûatu’l-Fıkhiyye*, VIII, 246.

fidyeler de ganîmete eklenmektedir. Âdî esirler ise savaş sırasında ele geçirilen kadınlar ve çocuklardır. Bunların esaretten kurtulmaları da yine fidye vermeleriyle mümkün olabilmektedir. Fidye vermemeleri durumunda ise ganîmet hükümlerince paylaşılabilirler.³⁸¹

Savaş yoluyla elde edilen arâzîler hususunda Hanefilere göre devlet başkanının muhayyerliği vardır.³⁸² Devlet başkanı bu arâzîyi harâc uygulamak suretiyle gayrimüslimlere bırakabilir. Böyle bir uygulama yapılmaması halinde elde edilen arazinin savaşanlar arasında paylaşılması da mümkündür. Bu durumda ise arazi, öşür arazisi olmaktadır. Bu seçeneklerin dışında devlet başkanı araziye hiç kimseye paylaştırmayarak arâzîyi beytü'l-mâle bırakma yetkisine de sahiptir.³⁸³

Ganîmetin diğer bir kısmını ise menkûl mallar oluşturmaktadır. Menkûl mallardan maksat, savaş sırasında ele geçirilen altın, gümüş ve ticaret eşyalarıdır. Aslen humus beytinin gelirleri, savaş yoluyla elde edilen bu tür ganîmetlerdir.³⁸⁴ Hanefiler, bu mallar haricinde rikâz olarak adlandırılan madenler ve eski hazinelerin beşte birlik kısmının da humus beytinin gelirleri arasında yer aldığını söylemektedirler.³⁸⁵

Bahsi geçen malların hepsi ganîmet olarak isimlendirilmektedir. Dolayısıyla ganîmet, savaşmak suretiyle gayrimüslimlerden elde edilen her türlü mal olarak tanımlanabilir.³⁸⁶ Ayrıca ganîmetlerin sarf yerleri el-Enfâl sûresinde beş sınıf olarak gösterilmiştir.³⁸⁷

Mezkûr Ayet-i Kerîme'de ganîmetlerin sarf yerleri; Allah ve Rasûlu, Peygamber aleyhi's-selâmın akrabaları, yetimler, hiçbir şeyi olmayan yoksullar ve yolcular olmak üzere beş pay olarak belirtilmiştir. Peygamber aleyhi's-selâm kendisine ait olan payı hayatta iken almaktaydı. Ancak vefatından sonra bu pay, humus beytine intikâl etmekte ve devlet başkanının görüşü dâhilinde kamu menfaatine harcanmaktadır. Aslen bu görüş Şafî mezhebine aittir. Hanefi mezhebinde de söz konusu payın yetim ve miskinlere dağıtılmak üzere beytü'l-mâle konulacağı söylenmektedir. Humus dışında geri kalan

³⁸¹ el-Mâverdi, *el-Ahkâmu's- Sultaniyye*, 166-171; Hasan-Hüseyn, 238; Keskinoglu, 330; Pakalın, 224; Ansay, 353.

³⁸² Aydın, 366; Cin, Halil, "Arâzî" *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 342-246, I-IVIV, Ankara, 1991, III, 343.

³⁸³ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 334; el-Ferrâ', 231; el-Mâverdi, *el-Ahkâmu's- Sultaniyye*, 175; Hasan-Hüseyn, 239.

³⁸⁴ Bilmen, IV, 77.

³⁸⁵ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 337; el-Kâsânî, II, 68; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 246, 249.

³⁸⁶ Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 246.

³⁸⁷ 8/Enfal, 41.

dört pay ise sahiplerine tevzî edilinceye kadar beytü'l-mâl tarafından korunabilmektedir. Ancak bu paylar üzerinde devlet başkanının bir tasarruf yetkisi bulunmamaktadır.³⁸⁸

3.3. Kayıp Mallar Beyti

Bu beytin gelirlerini; sahibi bulunamayan çalıntı mallar, lukatalar, vârisiz olarak ölenlerin terekeleri, mürted olanların malları, velisi olmayan maktûllerin diyetleri oluşturmaktadır. Bu mallar, sahiplerinin ortaya çıkma ihtimali kalmayınca kadar beytü'l-mâlde saklanır. Sahibinin ortaya çıkması durumunda ona teslim edilir. Ancak buna dair herhangi bir ihtimal kalmazsa sarf edilmesi gereken yerlere harcanır.³⁸⁹

Bu beytin sarf yerleri konusunda mezhepler farklı görüşler serdetmişlerdir. Hanefilere göre, bu mallar velisi bulunmayan fakir kimselere harcanmalıdır. Bu fakirlerin nafakaları, ilaç ve tedavi masrafları, kefen masrafları ve diyetleri bu beyt tarafından karşılanmalıdır.³⁹⁰

Öte yandan Hanefiler dışında söz konusu gelirlerin bu şekilde özel bir noktaya tahsîs edilmesi gerektiğini söyleyen yoktur. Başka bir ifadeyle diğer mezhepler, bu malların bir yere tahsîs edilmeyip kamu menfaatine harcanması gerektiğini söylemektedirler. Zira onlara göre bu beytin malları fey' olarak değerlendirilmiştir. Buna göre beytü'l-mâlin kaybolan mallar beyti adında ayrı bir bölümü bulunmamakta ve beytü'l-mâl üç bölüme ayrılmaktadır.³⁹¹

3.4. Fey' Malları Beyti

Fey', gayrimüslimlerden savaşmaksızın elde edilen malların tümüne verilen isimdir.³⁹² Başka bir ifadeyle fey', savaşmaksızın gayrimüslimlerden alınan sulh bedelleri, haraç, cizye ve ticaret vergileri gibi bir hak mukabilinde elde edilen mallara denilmektedir.³⁹³

³⁸⁸ Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 250, 259-260; el-Ferrâ', 251-2; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, s. 149-150.

³⁸⁹ Bilmen, IV, 77; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 250; Ahsen, 223.

³⁹⁰ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 337; el-Kâsânî, II, 69.

³⁹¹ el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, 252; el-Ferrâ', 231; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 250.

³⁹² el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, 161; el-Ferrâ', 136; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 137; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 246.

³⁹³ el-Kâsânî, II, 68; Bilmen, IV, 74.

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere bu beytin gelirlerini; haraç, cizye, yabancıların vermiş olduğu hediyeler, sulh bedelleri, beytü'l-mâle ait olan arâzî ve emlâkin gelirleri oluşturmaktadır.

Öte yandan Hanefiler, kaybolan mallar beytine ait gelirlerin özellikle mirasçısı olmadan ölenlerin terekelerinin, fakir kimselere sarf edilmesi gerektiğini söylemektedirler. Bu sebeple onlara göre beytü'l-mâlin dört bölüm olarak düşünüldüğü söylenebilir. Diğer mezhepler ise sahipsiz terekeleri fey' gibi değerlendirmişler ve bu malların fey' beytinin bir geliri olarak kamu menfaatine harcanması gerektiğini söylemişlerdir. Yine onlara göre kaybolan mallar beytinin gelirleri, fey' beytinin geliri olarak değerlendirilmektedir. Böylece Hanefiler dışındaki mezhepler beytü'l-mâli üç bölüme ayırmış olmaktadır.³⁹⁴

Bu ifadeler doğrultusunda fey' beytinin gelirleri; harâc, cizye, yabancıların vermiş olduğu hediyeler, sulh bedelleri, beytü'l-mâle ait olan arâzî ve emlâkin gelirleri, vâriissiz olarak ölen kimselerin malları, beytü'l-mâl lehine yapılan hibe, bağış ve vasiyetler, mükelleflerin devlet tarafından belirlenmiş olan vergileri (tekâlif-i örfiyye), tazmînatlar, müsadere edilen mallar, sahipsiz olan lukatalar, ödünçler, rehinler ve çalıntı mallar olarak belirlenmiştir.³⁹⁵

Öte yandan fey' beytinin gelirleri, kamu menfaatine harcanmaktadır. Buna göre her bir Müslüman'a yapılacak olan bağışlar, millî savunmaya dair silah ve teçhizatlar, devlet memurlarına, kâdîlara, ilim adamlarına, imâm ve müezzinlere verilecek maaşlar, şehid ve gazi ailelerinin ve Müslüman fakirlerin maişetinin sağlanması, mescidler, köprüler, yollar vs. kamu hizmetleri vb. bu beytin sarf yerleri arasında yer almaktadır.³⁹⁶

Ayrıca Kâdî İbn Şihne beytü'l-mâlin bahsi geçen bölümlerini ve bunların sarf yerlerini şiirsel bir dille kaleme almıştır. Şöyle ki:

بيوت المال أربعة لكل مصارف بينتها العالمونا
فأولها الغنائم والكنوز ركاز بعدها المتصدقونا
وثالثها خراج مع عشور وجالية يليها العاملونا
ورابعها الضوائع مثل مالا يكون له أناس وارثونا
فمصرف الأولين أتى بنص وثالثها حواء مقاتلونا

³⁹⁴ el-Mâverdi, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, 161; el-Ferrâ', 136; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 250.

³⁹⁵ Bilmen, IV, 77; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 246-8.

³⁹⁶ el-Kâsânî, II, 69; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 137; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 251-4.

ورابعها فمصرفه جهات تساوى النفع فيها المسلمونا³⁹⁷

Beytü'l-mâlin beytleri dört tanedir. Her biri için olan sarf yerlerini âlimler açıklamıştır. İlk beyt; ganîmetler, defîneler, ve rikâzlardır. Bundan sonraki beyt, zekât verenlerdir. Üçüncüsü; öşürlerle harâc ve vatanından hicret etmiş kimselerin beytidir. Bunun akabinde de âmiller (zekât memurları) gelir. Dördüncüsü zâyi'ler kısmıdır. Meselâ mirasçısı olmayan mallar böyledir. İlk iki beytin sarf yerleri nâssla bildirilmiştir. Üçüncü beytten ise gaziler alır. Dördüncü beytin sarf yeri, Müslümanların kendisindeki faydasının (kamu yararı) eşit olduğu yerlerdir.

³⁹⁷ el-Haskefî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *ed-Durru'l-Muhtâr Şerh-u Tenvîri'l-Ebsâr ve Câmiî'l-Bihâr*, thk. Abdu'l-Muğnim Halîl İbrâhîm, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 2002, s. 137.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEYTÜ'L-MÂL'İN ŞAHSİYETİ

1. Genel Olarak

Şahıs, hukuk düzenleri tarafından kendisine haklara ve borçlara sahip olma iktidârı tanınan varlıkları ifade etmektedir.³⁹⁸ Bu vasfı hâiz olabilecekler arasında akla ilk gelen varlıklar insanlardır. Nitekim modern hukuk sistemleri tarafından insan, tam ve sağ doğum şartıyla hak süjesi olarak nitelendirilmekte ve gerçek kişi/hakikî şahıs olarak isimlendirilmektedir.³⁹⁹ Hakikî şahısların sahip olduğu bu salâhiyet, XIX. yüzyıldan sonra belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere bir araya gelmiş bazı kişi ve mal topluluklarına da tanınmıştır. Bu topluluklara ise tüzel kişi/hükmî şahıs adı verilmektedir.⁴⁰⁰ Hükmî şahıslar, yapıları bakımından mal ve kişi topluluğu olarak; tâbi oldukları hukuk bakımından ise kamu hukuku ve özel hukuk hükmî şahısları olarak kategorize edilmektedir.⁴⁰¹

Hükmî şahsiyet, “Belli bir amacı gerçekleştirmek üzere bağımsız bir varlık halinde örgütlenmiş olup hukuk düzenince kendilerine haklara ve borçlara sahip olma iktidârı tanınmış olan kişi ve mal topluluklarıdır.”⁴⁰² şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre bir topluluğun şahsiyete sahip olabilmesi için başlıca üç unsuru taşıması gerekmektedir. Bunlardan ilki; topluluğu oluşturan şahısların yöneldikleri, süreklilik arz eden “ortak bir amacın” bulunmasıdır. İkincisi; topluluğun, kendisini oluşturan mallardan veya şahıslardan ayrı, “bağımsız bir varlığa” sahip olmasıdır. Üçüncüsü ise; topluluğun belirli bir amacı gerçekleştirmek maksadıyla “örgütlenmiş” olmasıdır. Bu içeriklere sahip olan topluluklar, hukuk düzeninin de kabulü ile şahsiyet kazanmakta ve kendisini oluşturan mallardan veya şahıslardan bağımsız ve münferit bir varlık halini almaktadırlar.⁴⁰³

Bağımsız bir varlık olan hükmî şahısların kendisini oluşturan insanlardan ayrı bir iradesi bulunmaktadır. Bu iradeyle hak sahibi olabilmekte, borçlanabilmekte, haksız

³⁹⁸ Akıntürk- Karaman, 179; Zevkliler vd., 135; Akipek- Akıntürk- Ateş, 229; Zeydân, 297.

³⁹⁹ Zevkliler vd., 72-3.

⁴⁰⁰ Öztan, *Tüzel Kişiler*, 6; Özsunay, 3; Oğuzman-Seliçi-Özdemir, 2.

⁴⁰¹ Zapata, *Medenî Hukuk*, 129; Akıntürk- Karaman, 181.

⁴⁰² Akipek-Akıntürk-Ateş, 509.

⁴⁰³ Oğuzman-Seliçi-Özdemir, 240; Akıntürk-Karaman, 180.

fiillerinden dolayı sorumlu olabilmekte, davalı ve davacı olabilmektedirler. Ayrıca hakikî şahıslar gibi hükmi şahısların da bağımsız bir malvarlıkları bulunmaktadır.⁴⁰⁴

İslam Hukuku bakımından beytü'l-mâl, hükmi şahsiyet kavramının belirtilen yönlerine haiz olduğu söylenebilecek kurumlardan biridir. Kelime anlamı “mal evi” demek olan beytü'l-mâlin, hukukî açıdan biri dar biri geniş olmak üzere iki mânâsının olduğu söylenebilir.⁴⁰⁵

Dar anlamda beytü'l-mâl, devlete ait olan kamu mallarının kendisinde korunduğu ve gerekli yerlere sarf edildiği mekânları ve binaları ifade etmektedir.⁴⁰⁶

Geniş anlamda beytü'l-mâl ise bir mekân olmaktan öte bir cihet, makam ve kurum anlamlarını ihtivâ etmektedir. Buna göre beytü'l-mâl, Müslümanların geneline/kamuya ve devlete ait olan malların tamamını ve bu malların yönetildiği hukukî kurumu (varlığı) ifade etmektedir.⁴⁰⁷

Ümmetin tümünü ilgilendirdiği ve devletin mallarının kendisinde muhafaza edildiği mekân olması sebebiyle yapısı bakımından beytü'l-mâlin, “mal topluluğu” biçiminde bir şahıs olduğu söylenebilir.⁴⁰⁸ Kamu mallarını temsil eden, devlete bağlı ve devletin hükmi şahsiyeti altında bulunan mâlî bir kurum olduğu dikkate alındığında ise tâbi olduğu hukuk bakımından “kamu hukuku hükmi şahsı” olma özelliği taşıdığı düşünülebilir.

Öte yandan Hz. Peygamber aleyhi's-selâm zamanından itibaren vâridatlarının tahsîli, tevzî'i, mallarının hesap ve kontrolü maksadıyla beytü'l-mâl müessesesinde çalışan birçok görevlinin bulunduğu bilinmektedir.⁴⁰⁹ Ayrıca süreç içerisinde Hz. Ömer'in dîvân müessesesini kurmasıyla birlikte beytü'l-mâl, tam anlamıyla teşkilatlı bir mâlî kurum halini almıştır.⁴¹⁰ Bu veriler doğrultusunda beytü'l-mâlin, hükmi şahsiyet kavramının bahsedilen özelliklerinden “örgütlenme” unsuruna sahip olduğu söylenebilir.

⁴⁰⁴ Derbil, Süheyy, *İdare Hukuku*, I-II, 4. Baskı, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1955, I, 269; Zevkliler vd., 135.

⁴⁰⁵ Pakalın, I, 222; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 242; Erkal, VI, 90.

⁴⁰⁶ el-Kudât, 217; Mardin, II, 591.

⁴⁰⁷ el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, 277-8; el-Ferrâ', 251; Erkal, VI, 90; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 242.

⁴⁰⁸ ez-Zerkâ, III, 275; Çırak, 44.

⁴⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. s. 48-55

⁴¹⁰ el-Kettânî, I, 225; el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, 259; el-Askerî, 164; İbn Haldûn, I, 426; Ahsen, 220.

Kamu mallarının kendisinde toplandığı bir yapıya sahip olan beytü'l-mâl, sarf yerleri ayetlerle sabit olan beytleri haricinde, gelirlerini “kamu menfaatine” harcama amacı taşıyan bir kurumdur.⁴¹¹ Bu özelliği sebebiyle de beytü'l-mâlin, hükmî şahsiyetin “belirli ve sürekli bir amacı bulunma” unsurunu taşıdığı söylenebilir.

Öte yandan ilk dönemlerden itibaren yöneticilerinin beytü'l-mâl üzerindeki tasarruflarının niteliği, onun kendisini kuranlardan bağımsız bir kurum olduğunu doğrulamaktadır. Zira devlet başkanı veya onun nâibi olan şahıs, beytü'l-mâl üzerindeki tasarrufları bakımından bir kamu görevlisi gibi hareket etmektedir.⁴¹² Yine tarihî seyir içerisinde bu anlayışın bir tezahürü olarak sultanın özel malları ve kamu malları birbirinden ayrılmış ve iki topluluğa da müstakil birer kurum gibi muamele edilmiştir. Bu anlatılanlar beytü'l-mâlin, bağımsız bir zimmete ve şahsiyete sahip olduğunu gösterir niteliktedir.⁴¹³ Ayrıca bu özellikleri, onun, hükmî şahsiyetin “bağımsızlık” veya “kuranlarından ayrı bir şahsiyete sahip olma” unsurunu da taşıdığını göstermektedir.

Âmme malları ve devlet başkanının özel mallarının ayrı şahsiyete sahip olduğu ve devlet başkanının beytü'l-mâl üzerindeki tasarruflarının bir kamu görevlisi niteliğinde olduğu anlayışının Asr-ı Saâdet'ten itibaren İslam Hukuku'nda benimsenmiş olduğu söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber aleyhi's-selâmın bazı uygulamalarından bu durum anlaşılabilir.⁴¹⁴ Yine Hz. Ömer de bu anlayışla kendisinin beytü'l-mâl karşısındaki konumunun vasînin yetim malları karşısındaki konumu gibi olduğunu söylemiş ve bunu çeşitli bölgelere görevlendirdiği kişilere de tembihlemiştir.⁴¹⁵

Elmalılı Hamdi Yazır ise beytü'l-mâlin bağımsız bir yapıya sahip olduğuna işaret etmekte ve “Ümmet (devleti oluşturan halk) hem mevcut olan hem de gelecek nesilleri şâmindir. Bu bakımdan devlet, mevcut ile mevcut olmayanın toplamı demek olan bir itibarî varlığın ismidir. Bu sebeple mevcut ümmet fertlerinin tamamı bile “asâleten” emvâl-i beyti'l-mâlde tasarruf edemezler. Ancak bir vâsinin tasarrufu gibi niyâbeten tasarruf edebilirler.”⁴¹⁶ ifadelerine yer vermektedir.

Yine yapılan harcamayı doğru bulmayan beytü'l-mâl emînine Hz. Osman'ın “Sen muhâfız ve memursun.” demesi üzerine beytü'l-mâl emîninin “Ben senin şahsî

⁴¹¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 137; Mardin, II, 592; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 251-4.

⁴¹² ez-Zerkâ, III, 271; Çırak, 44-5; Erkal, VI, 91.

⁴¹³ ez-Zerkâ, III, 271, 277; Erkal, VI, 92.

⁴¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. ez-Zebîdî, 229, hds. no: 715; Hanbel, I, 200, hds. no: 1724.; el-Kettânî, I, 412; Erkal, VI, 91.

⁴¹⁵ Ebû Yûsuf, 36, 117.

⁴¹⁶ Öztürk, Nazif, *Elmalılı Gözüyle Vakıflar*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1994, s. 154.

mallarının muhafızı değilim, Müslümanların beytü'l-mâlinin muhafızıyım.”⁴¹⁷ diyerek karşılık vermesi vb. daha birçok vâkıa, beytü'l-mâlin “bağımsızlık” unsurunu taşıdığına delil teşkil etmektedir.

Bu genel bilgilerden sonra beytü'l-mâlin şahsiyeti hakkında daha ayrıntılı incelemelerde bulunulmaya çalışılacaktır. Söz konusu incelemeler yapılırken şahsiyet kavramının içeriği ve kapsamı doğrultusunda bir yol takip edilmeye gayret edilecektir.

Daha önce de ifade edildiği üzere şahsiyet, şahıs kavramından daha geniş bir anlam içeriğine sahiptir. Zira şahsiyet, sadece vücûb ehliyetine değil bunun yanında edâ ehliyetine ve diğer bütün ehliyetlere sahip olmayı ifade eden bir kavramdır.⁴¹⁸ Dolayısıyla şahsiyetine dair incelemelerde ve tespitlerde bulunan beytü'l-mâlin ehliyetlerinin incelenmesi ve bu perspektiften şahsiyetinin anlaşılmasına çalışılması yerinde olacaktır.

2. Beytü'l-Mâlin Vücûb Ehliyeti

Vücûb ehliyeti, haklara ve borçlara sahip olabilme salâhiyeti olarak tanımlanmaktadır.⁴¹⁹ Modern hukuk sistemlerine göre şahıs kavramı ile vücûb ehliyeti aynı anlamı ihtivâ etmektedir. Buna göre her şahıs aynı zamanda vücûb ehliyetine sahip olmaktadır.⁴²⁰ Dolayısıyla şahıs olduğu kabul edilen hükmî şahısların da hakikî şahıslar gibi mezkûr ehliyeteye sahip olma iktidârı bulunmaktadır.⁴²¹

İslam Hukuku'nda ise şahıs kelimesinin modern hukuk sistemlerindeki anlamıyla kullanımı şâyi'/yaygın değildir.⁴²² Ancak şahıs kavramı yerine İslam Hukuku'nda zimmet kavramının kullanıldığı ve bu iki kavramın birbirine yakın anlamlar ihtivâ ettiği söylenebilir. Nitekim İslam Hukuku bakımından zimmet sahibi olan varlıkların aynı zamanda vücûb ehliyetine sahip olduğu kabul edilmektedir.⁴²³ Dolayısıyla bağımsız bir zimmete sahip olduğu belirtilen beytü'l-mâlin de vücûb ehliyetine sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁴²⁴

⁴¹⁷ Karaman, *Mukayeseli*, I, 167.

⁴¹⁸ Akıntürk-Karaman, 108; Zapata, *Medenî Hukuk*, 72.

⁴¹⁹ el-Es'adî, 26; İbn Melek, 333; Hermûş, 99-100; İbn Âbidîn, *Nesemât*, 272; Zeydân, 296; Şa'bân, 296.

⁴²⁰ Dural- Öğüz, II, 5.

⁴²¹ Akipek-Akıntürk- Ateş, 540.

⁴²² el-Hafnâvî, 328; Fâris b. Zekerîyyâ, III, 254.

⁴²³ es-Senhûrî, I, 18-9; Şa'bân, 296; Kaya-Hacak, 425.

⁴²⁴ ez-Zerkâ, III, 277; el-Hafîf, 121-2.

Öte yandan hem Pozitif Türk Hukuku'nda hem de diğer modern hukuk sistemlerinde kural olarak hakikî ve hükmî şahısların vücûb ehliyeti bakımından eşit durumda olduğu söylenmektedir. Ancak hükmî ve hakikî şahısların vücûb ehliyetleri arasında tam olarak “eşitlik” ve “genellik” prensiplerinin varlığından söz etmek doğru olmayacaktır. Çünkü hükmî şahıslar, yapıları gereği hakikî şahısların sahip olduğu bazı medenî haklara sahip olamamaktadır.⁴²⁵ Nitekim TMK.'da da bu durum “Tüzel kişiler, cins, yaş, hısımlık gibi yaradılış gereği insana özgü niteliklere bağlı olanlar dışındaki bütün haklara ve borçlara ehildirler.”⁴²⁶ şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca bunun tam tersi olarak sadece hükmî şahıslara özgü olan hakların var olduğu da bilinmektedir.⁴²⁷

Modern hukuk sistemleri tarafından vücûb ehliyetine sahip olduğu ifade edilen hükmî şahısların bu salâhiyetini, İslam Hukuku açısından beytü'l-mâl müessesesinde gözlemlemek mümkündür. Çünkü beytü'l-mâl, müstakil anlamda zimmeti bulunan bir kurum olması sebebiyle birçok haklara ve borçlara ehil olabilmektedir.⁴²⁸ Söz gelimi beytü'l-mâlin vücûb ehliyetine sahip olduğu, malvarlığıyla ilgili olan hakları, sahipsiz terekeler üzerinde hak sahibi olması, âkile ve kasâme gibi konulardaki statüsü incelendiğinde görülebilmektedir.

2.1. Beytü'l-Mâlin Malvarlığıyla İlgili Olan Hakları

Malvarlığı hakları, bir şahsın para ile ölçülebilen hakları ve borçlarının tamamını ifade etmektedir. Başka bir deyişle bu tür haklar, para ile ölçülebilmekte veya paraya çevrilebilmektedir. Dolayısıyla mülkiyet hakkı, alacak hakkı gibi haklar malvarlığı hakları içerisinde yer almaktadır.⁴²⁹ Modern hukuk sistemleri tarafından şahsiyet atfedilen toplulukların bu tür haklara ehil oldukları kabul edilmektedir.⁴³⁰

Beytü'l-mâlin gelirleri ve giderlerinin niteliği, onun malvarlığı üzerindeki haklarının da çerçevesini çizmektedir. Ancak genel bir ifadeyle beytü'l-mâlin gelirlerinin, onun hak sahibi olabilme iktidârının, giderinin ise borç sahibi olabilme iktidârının varlığını gösterdiği söylenebilir.⁴³¹

⁴²⁵ Zevkliler vd., 141; Akipek-Akıntürk- Ateş, 540.

⁴²⁶ TMK. m. 48.

⁴²⁷ Oğuzman-Seliçi-Özdemir, 257; Zevkliler vd., 144.

⁴²⁸ el-Hafif, 121-2 ; ez-Zerkâ, III, 271.

⁴²⁹ Gözler, 409.

⁴³⁰ Akipek-Akıntürk- Ateş, 540.

⁴³¹ el-Kudât, 217.

2.1.1. Beytü'l-Mâlin Gelirleri ve Giderleri

Ayrıntısı önceden geçtiği üzere devlete bağlı mâlî bir kurum olan beytü'l-mâlin başlıca vâridatları; zekât gelirleri, ganîmet gelirleri, kaybolan mallardan elde edilen gelirler ve fey' gelirleridir. Bu gelirlerin sarf edildiği yerler ise birbirinden farklılık arz edebilmektedir.

a. Zekât (Sadaka) Gelirleri: Beytü'l-mâlin bu nevi gelirleri, emvâl-i zâhirenin zekâtları ve öşürlerinden oluşmaktadır.⁴³² Hanefî mezhebine göre, bu vergileri tahsîl hususunda beytü'l-mâl hak sahibi olarak kabul edilmektedir.⁴³³ Çünkü bu malların sahibi olan şahısların mükellefiyetlerini bizzat kendilerinin yerine getirmeleri durumunda, devlet başkanının (beytü'-mâl) veya nâibinin ikinci bir defa söz konusu vergiyi tahsîl etme yetkisinin bulunduğu söylenmektedir. Buna göre mükellef, söz konusu malları hususunda sanki mâlik değil adeta bir fuzûlî (yetkisiz temsilci) sayılmakta ve yetkisi olmayan bir tasarrufta bulunmuş kabul edilmektedir. Bu nedenle mükellefin bizzat yapmış olduğu ilk tasarrufun bir nâfile, beytü'l-mâl tarafından ikinci bir kere tahsîl edilen malların ise zekât hükmünde olduğu belirtilmektedir. Ayrıca zekât mükellefleri, zekâtlarını, beytü'l-mâle teslim etmeleriyle birlikte sorumluluk ve yükümlülükten kurtulmaktadırlar. Artık beytü'l-mâlin (devlet başkanının) müstahik yerlere bu malları sarf etmemesi dahi mükellefler tarafından bir sorumluluk doğurmamaktadır.⁴³⁴

Öte yandan emvâl-i zâhirenin zekâtının istenmesine rağmen mükellefin bu malları vermemesi durumunda, devlet başkanı tarafından hapis ve ta'zîr cezaları uygulanabilmekte ve akabinde tekrar zekâtını vermesi istenebilmektedir.⁴³⁵ Dolayısıyla devlet başkanının bu konuda zekâtları zorla alma yetkisine de sahip olduğu kabul edilmektedir.⁴³⁶ Beytü'l-mâlin bu tür yetkilerle donatılmış olması, her ne kadar

⁴³² İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 337; el-Kâsânî, II, 68; Bilmen, IV, 77.

⁴³³ el-Kâsânî, II, 7; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 289; Ebû'l-Maâ'î, Burhâneddîn Mahmûd b. Ahmed, *el-Muhîtu'l-Burhânî fî'l-Fıkhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cundî, I-IX, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, ts., II, 292; Bilmen, IV, 77-8.

⁴³⁴ İbn Nuceym, Zeynuddîn b. İbrâhîm, *el-Bahru'r-Râik Şerh-u Kenzi'd-Dekâik*, I-XXIII, 1. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 2002, V, 108; el-Bağdâdî, Ğânim b. Muhammed, *Mecmau'd-Damânât*, I-II, Dâru'l-Kutubu'l-İslâmî, Beyrût, 2010, I, 53;

⁴³⁵ el-Hamevî, Ahmed b. Muhammed Mekkî, *Ğamz-u Uyûni'l-Basâir Şerh-u Kitâbi'l-Eşbâh ve'n-Nazâir*, I-IV, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1985, I, 69.

⁴³⁶ eş-Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan, *el-Câmiu's-Sağîr ve Şerhuhu en-Nâfiu'l-Kebîr*, Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1985, s. 127.

mülkiyetine girmese de zekâtlar hususunda alacak hakkına benzer belli haklara sahip olabildiğini ve bu bağlamda onun bir hukuk süjesi liyâkâtı taşıdığını göstermektedir.

Şâfiî' mezhebi'ne göre ise zekât malları, beytü'l-mâlin hukuku içerisinde yer almamaktadır. Zira bu malların sarf yerleri ayet-i kerîme⁴³⁷ ile belirlenmiştir. Ayrıca Şâfiî' mezhebi'nde sarf yerlerine verinceye kadar bu malların beytü'l-mâle konulup konulamayacağı da tartışma konusu edilmiştir. Mezhebin kadîm görüşüne göre bu sürede mallar beytü'l-mâle konulabilir. Ancak mezhebin cedîd görüşüne göre bu malların beytü'l-mâle konulmasına cevaz verilmemiştir.⁴³⁸ Buna göre söz konusu vergiler hususunda beytü'l-mâlin herhangi bir şekilde hak sahibi olarak kabul edilmediği anlaşılabilmektedir.

Beytü'l-mâlin zekât malları hususunda borç sahibi olabilme salâhiyeti ise cibâyât/tahsîl yetkisinin bulunduğu bu gelirlerin tevzî'nden anlaşılmaktadır. Belirtmek gerekir ki bu gelirlerin sarf edileceği yerler âyetle belirlenmiştir. Bu yerler; fakirler, miskinler (hiçbir şeyi olmayan yoksullar), zekât memurları, müellefe-i kulûb, hürriyetlerini kazanmak isteyen köleler, borçlular, Allah yolunda cihâd edenler ve yolcular olmak üzere sekiz sınıf olarak gösterilmektedir.⁴³⁹

Zekât gelirlerinin sarf yerlerinin âyetle gösterilmiş olması sebebiyle devlet başkanının bu konuda ihtiyârî bir tasarrufu söz konusu olamamaktadır. Beytü'l-mâl, tahsîl edilen bu mallar konusunda bir yed-i emîn/emanetçi gibidir ve belirtilen yerlere bu gelirlerin üleştirilmesiyle mükelleftir. Dolayısıyla nâsslarda belirtilenler haricinde bir yere bu gelirlerin harcanması halinde tazmîn sorumluluğu gündeme gelmektedir.⁴⁴⁰ Söz konusu sorumluluk, beytü'l-mâlin de yöneticisi olduğu kabul edilen devlet başkanının, öşür arâzîlerinden birinin vergisini almayıp bu geliri, arâzînin sahibine bağışlaması durumunda görülebilmektedir. Buna göre öşür arâzîsinin sahibi olan şahıs, eğer fakir ise herhangi bir borçlanma ve tazmînden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Çünkü zekât ve öşür gelirlerinin sarf yerlerinden biri de fakirlerdir. Ancak bağış yapılan şahıs, zengin ise zekât beytine karşı bir borçlanma söz konusu olmaktadır. Zira öşür vergisi zengin olan şahıslara sarf edilememektedir. Buna göre devlet başkanı, yanlış sarf etmiş olduğu miktarı harâc beytinden alarak zekât beytine aktarmalıdır. Bilindiği üzere harâc beyti

⁴³⁷ 9/et-Tevbe, 60.

⁴³⁸ el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, 278-9; el-Ferrâ', 252.

⁴³⁹ 9/et-Tevbe, 60.

⁴⁴⁰ Mardin, II, 591; Erkal, VI, 93.

hem zenginlere hem de fakirlere sarf edilebilmektedir.⁴⁴¹ Dolayısıyla beytü'l-mâlin harâc beyti, vâsisi gibi görülen yöneticisinin tasarrufu sebebiyle pasif anlamda borç sahibi sıfatını alabilmektedir. Ayrıca söz konusu borç, devlet başkanının değil, harâc beytinin zimmetine taalluk etmektedir. Bu ise beytü'l-mâlin beytlerinin dahi müstakil bir zimmetinin⁴⁴² olduğunu göstermektedir.

b. Ganîmet ve Humus Gelirleri: Savaşmak suretiyle gayrimüslimlerden elde edilen her türlü mal, ganîmet olarak isimlendirilmektedir.⁴⁴³ Humus ise ganîmetlerden ve Hanefîlere göre define ve madenlerden alınan beşte bir oranındaki gelirleri ifade etmektedir.⁴⁴⁴

Ganîmetler, menkûl ve gayrimenkûl olarak iki kısma ayrılmaktadır.⁴⁴⁵ Gayrimenkûllere, gayrimüslimlere temlîk edilmesi suretiyle harâc arâzîsi, Müslümanlara temlîk edilmesi suretiyle öşür arâzîsi statüsü uygulanabilmektedir. Bilindiği üzere her iki arâzîden de belli miktarlarda vergiler alınmaktadır.⁴⁴⁶ Öşür, zekât türünden bir gelir olarak kabul edildiği için bu arâzîlerinden alınan vergiler, zekâtla aynı yerlere sarf edilmektedir.⁴⁴⁷ Harâc arâzîlerinden elde edilen gelirler ise beytü'l-mâlin mülkü olarak kabul edilmekte ve bu gelirler kamu menfaatine harcanmaktadır. Çünkü harâc arâzîlerinin gelirleri fey' olarak değerlendirilmektedir.⁴⁴⁸ Dolayısıyla bu tür arâzîlerden elde edilen gelirler beytü'l-mâlin malvarlığına dâhil olmaktadır.

Arâzîlere uygulanan bu iki statü haricinde savaşarak fethedilen yerler, devlet başkanının tasarrufuyla kamu adına beytü'l-mâlin mülkiyetine intikâl edebilmektedir. Bu arâzîlere ise memleket/havz/emîrî/millî arâzî isimleri verilmektedir.⁴⁴⁹ Harâc arâzîlerinin gelirleri gibi bu tür arâzîler de beytü'l-mâlin malvarlığına dâhil olmaktadır.

Bu anlatılanlara göre beytü'l-mâl, gayrimenkûl ganîmetlerin tamamına mâlik olabilmekte veya belli statüler uygulanması suretiyle bunlardan elde edilecek olan gelirleri malvarlığına dâhil edebilmektedir. Dolayısıyla bu mallar üzerinde beytü'l-

⁴⁴¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 337; Bilmen, IV, 81; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 245.

⁴⁴² ez-Zerkâ, III, 271.

⁴⁴³ Şeyh Nizâm-Heyet, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye fî Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zâm Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân*, I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1991, II, 204; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 137; Hasan- Hüseyin, 236; Bilmen, IV, 104; Keskinoglu, 329; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 246.

⁴⁴⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 337; el-Kâsânî, II, 68.

⁴⁴⁵ Bilmen, IV, 104.

⁴⁴⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 337; Şeyh Nizâm ve Heyet, II, 204; Bilmen, III, 393.

⁴⁴⁷ Mardin, II, 592

⁴⁴⁸ el-Kâsânî, II, 68; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 338; el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, 278; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 246, 251.

⁴⁴⁹ Aydın, 365-6, Bilmen, III, 393.

mâlin haklarının bulunduğu söylenebilir.⁴⁵⁰ Ayrıca ileride bahsedileceği üzere beytü'l-mâl, bu araziler üzerinde çeşitli hukukî işlemler yapabilmektedir.⁴⁵¹

Öte yandan menkûl ganîmetlerin humusu ise nâssların muktezasınca dağıtılmaktadır. Buna göre ganîmetlerin humusu; Allah ve Rasûlu, Peygamber aleyhi's-selâmın akrabaları, yetimler, hiçbir şeyi olmayan yoksullar ve yolcular olmak⁴⁵² üzere beş paya ayrılmaktadır. Hanefîlere göre Peygamber aleyhi's-selâm vefat edince O'nun ve akrabalarının payı düşmüştür. Bu nedenle ganîmetlerin humusu tamamen beytü'l-mâle intikâl etmekte ve buradan da geri kalan üç sınıf olan fakir yetimlere, miskînlere ve parasız yolculara sarf edilmektedir.⁴⁵³

Mâlikî mezhebine göre ganîmetlerin humusu devlet başkanının tasarrufuna tâbidir. Devlet başkanı istediği cihete bu gelirleri sarf etme yetkisine sahiptir.⁴⁵⁴

Şafîî' mezhebine göre ise bu gelir, yine beş paya ayrılmaktadır. Hz. Peygamber aleyhi's-selâma ait olan pay, devlet başkanının tasarrufunda olup kamu menfaatine harcanmalıdır. Peygamber aleyhi's-selâmın akrabalarına ait olan pay ise onlara verilmeye devam edilmelidir. Geri kalan üç pay ise beytü'l-mâle intikâl edip buradan yetim, fakir ve yolculara harcanmalıdır. Hanbelî mezhebi de bu hususta Şafîî'lerle aynı düşünceye sahiptir.⁴⁵⁵

Hanefîler dışındaki mezheplere göre beytü'l-mâl, menkûl ganîmetlerden özellikle Peygamber aleyhi's-selâma ait olan pay hususunda mülkiyet hakkına sahip olabilmekte ve kamu menfaatini gözetmek suretiyle harcamalar yapabilmektedir. Bu durum devlet başkanına bu gelirlerin sarfı hususunda ihtiyarî bir tasarruf yetkisi tanınmasından anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla menkûl ganîmetler içerisinde de beytü'l-mâlin malvarlığına dâhil olan malların olduğu ve bunların üzerinde haklarının bulunduğu söylenebilir.⁴⁵⁶

⁴⁵⁰ el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, 278.

⁴⁵¹ Bkz. s. 86-93.

⁴⁵² 8/Enfal, 41.

⁴⁵³ es-Serahî, *Mebûsât*, III, 21; el-Kâsânî, VII, 125; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 150; Bilmen, II, 104-5.

⁴⁵⁴ İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *Bidâyeti'l-Müctehid ve Nihâyeti'l-Muktesid*, I-II, 4. Baskı, Mektebetü'l-Medîneti'r-Rakamiyye, yy., 1975, I, 390.

⁴⁵⁵ en-Nevevî, Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, I-XX, Mevkiu' Ya'kûb, yy., ts., XIX, 372; Bilmen, IV, 104, 105.

⁴⁵⁶ el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, 278.

c. Fey' Gelirleri: Savaşmaksızın gayrimüslimlerden elde edilen malların tümüne fey' adı verilmektedir.⁴⁵⁷ Ayrıca savaşıldıktan sonra zorunlu olduğu belirtilerek gayrimüslimlerden rızalarıyla alınan harâc ve cizye gibi vergiler de fey' olarak isimlendirilmektedir.⁴⁵⁸ Fey' gelirlerinden humus alınmamakta, bunlar direkt olarak beytü'l-mâle aktarılmaktadır.⁴⁵⁹

Fey' malları beytü'l-mâlin hakları içerisinde yer almaktadır. Zira devlet başkanı bu tür malları kamu menfaatinin gözetilerek istediği cihete harcamakta muhayyer kılınmıştır.⁴⁶⁰ Buna göre fey' malları üzerinde beytü'l-mâlin mülkiyet hakkı bulunmaktadır. Ayrıca devlet başkanı veya beytü'l-mâl yöneticisi, bu mallardan yapmış olduğu harcamalar sebebiyle sorumlu tutulmamaktadır.⁴⁶¹

Beytü'l-mâlin malvarlığı bakımından hakların süjesi konumunda olabildiği, fey' gelirlerinde açık bir şekilde görülebilmektedir. Bu nedenle bazı fey' gelirlerini ayrıca incelemek yerinde olacaktır.

2.1.2. Sahipsiz Terekeler

İslam Miras Hukuku'ndaki bazı düzenlemeler de beytü'l-mâlin vücûb ehliyetine ve malvarlığı haklarına sahip olduğunu göstermektedir. Söz gelimi beytü'l-mâle vârisi bulunmayan terekelere sahip olabilme iktidârının tanınması⁴⁶² bu duruma delil teşkil etmektedir.

Öte yandan ölen şahsın terekesinin verâset veya vasiyet yoluyla intikâl edebileceği birinin bulunmaması halinde beytü'l-mâlin bu mallara sahip olacağı hususunda mezhepler ittifak halindedirler.⁴⁶³ Ancak bu salâhiyetin keyfiyeti noktasında aralarında birtakım ihtilaflar bulunmaktadır.

Hanefîlere göre vârissiz ölenlerin terekeleri, sahipsiz mallar statüsünde değerlendirilmekte ve bu nedenle sahipsiz mallar (davâi') beytine aktarılmaktadır. Yine bu durum mûrisin sadece karısı veya sadece kocası veya vasiyet ettiği bir şahsın bulunması halinde de görülebilmektedir. Buna göre söz konusu kişilere hisseleri

⁴⁵⁷ el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, 161; el-Kâsânî, VII, 115; el-Ferrâ', 136.

⁴⁵⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 137.

⁴⁵⁹ Şeyh Nizâm-Heyet, II, 205.

⁴⁶⁰ el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, 278.

⁴⁶¹ Mardin, II, 592.

⁴⁶² ez-Zerkâ, III, 271; el-Hafîf, 122.

⁴⁶³ ez-Zuhaylî, IX, 399.

verilmekte, sonrasında ise kalan mallar beytü'l-mâle aktarılmaktadır.⁴⁶⁴ Özetle Hanefîlere göre beytü'l-mâlin bu terekeler üzerindeki hakkı, verâset yoluyla değil, bu tür terekelerin sahipsiz mallar hükmünde kabul edilmesi sebebiyle intikâl etmektedir. Zira aynı sebeple vârisleri ve vasiyetleri bulunmayan zimmîlerin terekeleri de beytü'l-mâle aktarılabilir.⁴⁶⁵ Ayrıca bu konuda Hanbelîler de Hanefîlerle aynı görüşe sahiplerdir.⁴⁶⁶

Şafîîler ve Mâlikîler ise bu terekelerin miras payı olarak yani verâset yoluyla beytü'l-mâle aktarıldığını söylemektedirler.⁴⁶⁷

Bahsi geçen görüşler vasiyetin yerine getirilmesi konusunda farklı uygulamaları gerekli kılmıştır. Söz gelimi Şafîî' ve Mâlikî hukukçulara göre beytü'l-mâl lehine yapılan vasiyet ancak terekenin üçte biri oranında uygulanabilmektedir. Zira genel kural olarak mirasçılar lehine yapılan vasiyetler ancak terekenin üçte biri oranında geçerli olmaktadır.⁴⁶⁸

Hanefîler ise söz konusu terekenin miras yoluyla değil de fey' veya sahipsiz mal hükmünde beytü'l-mâle konulacağını ve bu nedenle vasiyetin tamamının yerine getirilebileceğini söylemektedirler. Buna göre beytü'l-mâl lehine yapılmış olan vasiyet, terekenin üçte bir oranını geçse dahi uygulanabilecektir.⁴⁶⁹

Terekeler konusunda belirtilen hükümler beytü'l-mâlin vücûb ehliyetinin varlığını destekler niteliktedir. Özellikle Mâlikî ve Şafîî' hukukçular tarafından terekenin beytü'l-mâle verâset yoluyla intikâl ettiği görüşü, onun hakikî şahıslar gibi telakkî edilebildiğini göstermektedir. Bu bağlamda beytü'l-mâlin, malvarlığı haklarına sahip olabilen bir hukuk süjesi olduğu söylenebilir.

⁴⁶⁴ Muhammed es-Sa'dî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *en-Nutef fî'l-Fetâvâ*, thk. Salâhuddîn en-Nâhî, I-, Dâru'l-Furkân, Beyrût, 1984, II, 843; el-Kâsânî, II, 68.

⁴⁶⁵ Haydar, Ali, *Teshîlu'l-Ferâiz*, trc. Orhan Çeker, Tekin Kitabevi, Konya, 1984, 26; Bilmen, V, 326.

⁴⁶⁶ el-Mirdâvî, Alâuddîn Ebû'l-Hasan, *el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcih mine'l-Hilâf alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed*, I-XII, 1. Baskı, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1998, VII, 239; el-Useymin, Muhammed b. Sâlih, *eş-Şerhu'l-Mumteni' alâ Zêdi'l-Mustenki'*, I-XV, 1. Baskı, Dâr-u İbni'l-Cevzî, yy., 2007, X, 388.

⁴⁶⁷ el-Mâverî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Hâvî fî Fıkhî's-Şafîî'*, I-XVIII, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1994, VIII, 73; el-Hatîb eş-Şirbînî, Muhammed, *el-İknâ' fî Hilli Elfâz-i Ebî Şucâ'*, I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1995, II, 387; ez-Zuhaylî, IX, 399; Erkal, VI, 93.

⁴⁶⁸ el-Mâverî, *el-Hâvî*, VIII, 195; el-Kalyûbî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ahmed, *Hâşiyet-u Kalyûbî*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1998, III, 161; Erkal, VI, 93.

⁴⁶⁹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, VI, 671,776; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, VIII, 170; el-Meydânî, 641; Erkal, VI, 93.

Öte yandan Türk Miras Hukuku'nda da benzer düzenlemelere rastlanılmaktadır. Zira TMK.'da "Mirasçı bırakmaksızın ölen kimsenin mirası Devlete geçer."⁴⁷⁰ hükmüne yer verilmektedir. Bu hükme göre Devletin (hazinenin) yasal mirasçı olabilmesi için iki şart ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki, mûrisin hiçbir yasal mirasçısının bulunmamasıdır. İkincisi ise terekenin tamamı için mûris tarafından atanmış bir mirasçının bulunmamasıdır. Ancak yasal mirasçısı bulunmayıp terekenin bir kısmı için atanmış bir mirasçının varlığı halinde de Devlet, terekenin geri kalan kısmı için "yasal mirasçı" olabilmektedir.

Türk Miras Hukukuna göre Devletin bu tür terekelere müstahik olabilmesi, kamu hukuku bakımından sahipsiz mallar üzerindeki el koyma yetkisinden kaynaklanmamaktadır. Bu salâhiyet Devletin terekelere karşı "yasal mirasçı" sıfatına sahip olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁷¹ Belirtmek gerekir ki Türk Hukuku'ndaki bu düzenleme, İslam Hukuku bakımından Şafîî ve Mâlikî mezheplerinin görüşlerine benzerlik arz etmektedir.

2.1.3. Maaşlar

Kâdî, cellat, müderris, imam, müezzin gibi kamu görevlilerinin maaşları beytü'l-mâlden ödenmektedir. Kamu menfaati için çalışan bu görevlilerin kendileri ve ailelerinin maişeti için beytü'l-mâl üzerinde haklarının bulunduğu kabul edilmektedir.⁴⁷² Belirtmek gerekir ki kamu görevlilerine yönelik olan bu uygulama sonradan ortaya çıkan birşey değildir. Zira Peygamber aleyhi's-selâmın Mekke'ye vâli olarak tayin ettiği Attâb b. Esîd'e bir veya iki dinar maaş bağladığı bilinmektedir.⁴⁷³

İslam Hukuku'nda kamu görevlilerinin almış olduğu maaşlar, iş karşılığında müstehak olunan bir ücret gibi düşünülmemektedir. Çünkü kadı vs. bahsi geçen bu görevlilerin yaptıkları iş karşılığında bir ücret almalarına cevaz verilmemektedir.

Öte yandan beytü'l-mâl, söz konusu görevlilerin ve askerlerin geçimini⁴⁷⁴ sağlamakla mükelleftir. Kamu yararına fey' beytinden yapılan diğer harcamalardan

⁴⁷⁰ TMK. m. 501.

⁴⁷¹ Dural Mustafa-Öz Turgut, *Türk Özel Hukuku-Miras Hukuku*, I-IV, 7. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2013, IV, 6, 47, 48.

⁴⁷² İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 217.

⁴⁷³ el-Ya'kûbî, 153; et-Taberî, II, 167; İbn Hişâm, II, 440, 500.

⁴⁷⁴ Silah vb. teçhizat da buna dâhil edilmektedir. Bkz. Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 255.

farklı olarak bu şahısların ihtiyaçlarının giderilememesi ve maaşlarının ödenememesi durumunda beytü'l-mâlin borçlu olduğu kabul edilmektedir.⁴⁷⁵

2.1.4. Âkile

Âkile, manevî unsuru bakımından hatâen veya şibh-i amd ile işlenen yaralama veya öldürme fiillerinde suçlu adına diyet ödeme yükümlülüğü bulunan şahıs topluluklarını ifade etmektedir.⁴⁷⁶

İşlenen suçun diyetinin âkile tarafından ödenmesi veya ödenmesine yardım edilebilmesi için bazı şartlar ileri sürülmüştür. Buna göre âkile olan şahıslar, “öldürme” ve “vücut bütünlüğüne” zarar verme fiillerinin kasten işlenmesi veya suçlunun ikrarıyla sabit olması durumlarında diyeti ödemekle yükümlü değillerdir. Yine diyet ödemeye taraflar arasında yapılan bir sulh anlaşmasıyla karar verilmesi halinde de âkilenin diyet ödemeye katılma sorumluluğu bulunmamaktadır.⁴⁷⁷

Hanefîlere göre suçlunun âkîlesi, öncelikle kendisinin de kayıtlı olduğu dîvân üyeleridir. Dîvân üyeleri, aynı kurum altında çalışan ve aynı maaş siciline kayıtlı olan kişilerin tamamını ifade etmektedir.⁴⁷⁸ Bunun dışında suçlunun asabesiyle birlikte aşireti (kabilesi) veya beytü'l-mâl veya suçlunun mevlâsı⁴⁷⁹ da âkile olabilmektedir.⁴⁸⁰ Bazı Mâlikîler de bu konuda Hanefîlere benzer düşünmektedir.⁴⁸¹

Şafîî'lere göre suçlunun âkîlesi, üst ve alt soyu haricinde fâilin asabesi olan akrabalarıdır.⁴⁸² Hanbelîler ise neseb veya velâ bakımından suçlunun asabesi olan şahısların âkile olacaklarını söylemektedir.⁴⁸³

⁴⁷⁵ el-Mâverdi, *el-Ahkâmu's- Sultaniyye*, 279; el-Ferrâ', 251; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 252-3, 255.

⁴⁷⁶ Yıldız, Kemal, *İslâm Sorumluluk Hukuku- Akit Dışı Sorumluluk*, 2. Baskı, MÜİFVY, İstanbul, 2013, 172; Aktan, Hamza, “Âkile” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 248-249, I-IVIV, Ankara, 1989, II, 248.

⁴⁷⁷ es-Serahsî, *Mebûsût*, XXVI, 116; el-Kâsânî, XVI, 354; el-Meydânî, 501; Bilmen, III, 54; Aktan, II, 248; Yıldız, 173.

⁴⁷⁸ el-Meydânî, 499; Bilmen, III, 54; el-Kâsânî, XVI, 357.

⁴⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Kâsânî, XVI, 357.

⁴⁸⁰ el-Meydânî, 498-501.

⁴⁸¹ İbn Cüzey, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *el-Kavânînu'l-Fıkhiyye*, ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, Beyrût 1988 , 352-3; el-Karâfî, Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. İdrîs, *ez-Zehîra*, I-XIV, Dâru'l-Ğarb, Beyrût, 1994, XII, 387-8; Haraşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *eş-Şerhu's-Sağîr alâ Muhtasar-ı Halîl*, I-VIII, Dâru Sâdır, Beyrût, ts., VIII, 45; Bilmen, III, 54.

⁴⁸² İbn Rüşt, II, 413; el-Kâsânî, XVI, 354.

⁴⁸³ İbn Kudâme, Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, I-XII, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, 2010, IX, 643; İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, I-X, Mektebet-u Kâhire, Beyrût, 2010, VIII, 390; Bilmen, III, 54.

Kısaca ifade edilmeye çalışıldığı üzere beytü'l-mâl, suçluların âkilesi olarak diyet ödemekle yükümlü olabilmektedir. Beytü'l-mâlin âkile olma durumu, suçlunun dîvân üyesi olmaması ve aşiretinin de bulunmaması halinde gerçekleşmektedir.⁴⁸⁴

Beytü'l-mâlin suçlu olan bir şahsın âkilesi olarak diyet ödemekle yükümlü tutulması, ona pasif anlamda borç sahibi olabilme iktidârının tanındığını göstermektedir.⁴⁸⁵ Ayrıca ifade edilenlerden yola çıkarak ister hükmî şahıs olsun ister hakikî şahıs olsun âkile olabilme yetisinin ancak vücûb ehliyeti olanlara verildiği görülebilmektedir. Bu durum beytü'l-mâlin müstakil bir zimmetinin ve hükmî bir şahsiyetinin olduğu görüşünü desteklemektedir.

2.1.5. Kasâme

Kasâme, fâili meçhul olan cinayetlerde mâlî ve cezâî sorumluluğun kime ait olacağının belirlenmesi maksadıyla suçun işlendiği bölge halkının veya maktûlün yakınlarının yemin etmesi usûlü olarak⁴⁸⁶ tarif edilmektedir.

Kasâmenin içeriği ve uygulanış biçimi bakımından mezhepler farklı görüşler serdetmektedir. Özellikle Hanefiler ve Cumhur'un görüşleri çerçevesinde İslâm Hukuku'nda kasâmeye başlıca iki tarif verildiği söylenebilir. Bunlardan birine “nefy kasâmesi”, diğerine ise “isbat kasâmesi” adı verilmektedir.⁴⁸⁷

Hanefilere göre kasâme, fâili meçhul cinayetin işlendiği bölge halkından maktûlün velisinin seçeceği elli kişiye söz konusu cinâyeti işlemediğine ve işleyeni de görmediğine dair yemin ettirilmesi usûlünü ifade etmektedir.⁴⁸⁸ Kâtil bulunamamış bile olsa bu prosedürün yerine getirilmesi halinde bölge halkı, kısıstan kurtulmaktadır. Ancak maktûlün kanının heder olmaması maksadıyla bu kişilerin malî bir ödence olan diyetle mükellef oldukları söylenmektedir.⁴⁸⁹ Buna “nefy kasâmesi” adı verilmektedir. Kasâme, bu uygulamaya göre ispata yarayan bir delil değil, kisası gerektirici olan suçun isnâd edilmesini önleyici bir niteliğe sahip olmaktadır. Ayrıca bu uygulama, İslâm Cezâ

⁴⁸⁴ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, VI, 645; el-Kâsânî, XVI, 358; el-Meydânî, 501; Aktan, 248; Bilmen, III, 54.

⁴⁸⁵ Çırak, 46.

⁴⁸⁶ el-Meydânî, 495; Bardakoğlu, Ali, “Kasâme” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 528-530, I-IVIV, Ankara, 2001, XXIV, 528.

⁴⁸⁷ Bardakoğlu, XXIV, 529.

⁴⁸⁸ es-Sa'dî, II, 679; Şeyh Zâde, Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân, *Mecmau'l-Enhur fî Şerh-i Multeka'l-Ebhur*, I-IV, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1998, I, 398.

⁴⁸⁹ el-Kâsânî, VII, 286; el-Meydânî, 495-6.

Hukuku'nun "Delil getirmek davacıya, yemin etmek ise davalıya aittir." genel kâidesine de uygun düşmektedir.⁴⁹⁰

Mâlikîler ve Şâfiî'ler kasâmeyi, davacının yani maktûlün yakınlarından elli kişinin yemin etmesi⁴⁹¹, Hanbelîler ise "cinâyet davasında yapılan mükerrer yeminler" şeklinde tanımlamaktadır. Kasâmenin bu şekilde uygulanmasına ise "isbat kasâmesi" adı verilmektedir.⁴⁹²

Öte yandan Hanefîlere göre, kasâme usûlünün işletilebilmesi için maktûlün bulunduğu yerin bir şahsın mülkiyeti veya zilyedliği altında bulunması gerekmektedir. Aksi halde o bölge halkı bu cinâyetten sorumlu olmayacaktır. Buna göre çarşılar, köprüler, caddeler, Cuma ve Bayram namazlarının kılındığı camiler gibi maktûlün kamuya ait olan bir alanda bulunması halinde tazminat borcundan sorumluk beytû'l-mâle ait olmaktadır. Çünkü kamu alanlarında güvenliği sağlama görevinin devlete ait olduğu kabul edilmektedir.⁴⁹³

Âkile bahsinde olduğu gibi kasâme bahsinde de belirli şartların gerçekleşmesiyle birlikte beytû'l-mâlin borç sahibi olma iktidârı bulunabilmektedir. Ayrıca zimmete taalluk eden bu borçların beytû'l-mâlin bizzat kendi tasarrufuyla gerçekleşmemiş olması bunların, pasif anlamda bir borç olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda beytû'l-mâlin hem hakları hem de borçları bulunabilen, müstakil zimmete sahip bir hukuk süjesi/şahıs olduğu söylenebilir.

2.2. Beytû'l-Mâlin Şahsiyet Hakları

Şahsiyet hakları, "kişinin bedenî ve maddî bütünlüğüne, kişiliğini oluşturan diğer unsur ve varlıklara yönelen haksız saldırılardan kaçınılmasını herkesten istemek konusundaki hakkıdır."⁴⁹⁴ şeklinde tanımlanmaktadır.

Hükmî şahıslar, hak süjesi olmaları ve şahsiyetlerinin bulunması sebebiyle kendi yapılarına uyan şahsiyet değerleri üzerinde hak sahibidirler. Bu bağlamda iktisâdî ve manevî bütünlükleri de hukukî anlamda bir koruma altında bulunmaktadır.⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ Bardakoğlu, XXIV, 529.

⁴⁹¹ el-Kurtubî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullâh, *el-Kâfi fî Fıkh-ı Ehli'l- Medîneti*, I-II, Mektebetu'r-Riyâd el-Hadîsiyye, 1980, II, 1117; el-Hatîb eş-Şîrbînî, II, 515.

⁴⁹² Bardakoğlu, XXIV, 529.

⁴⁹³ İbn Nüceym, V, 73; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, VI, 634-5; Bardakoğlu, XXIV, 529.

⁴⁹⁴ Akipek-Akıntürk-Ateş, 543.

⁴⁹⁵ Zevkliler vd., 144; Akipek-Akıntürk-Ateş, 542-3.

Anlatılanlar doğrultusunda beytü'l-mâlin de şahsiyet haklarına sahip olduğu söylenebilir. Nitekim beytü'l-mâlin malları kendisine karşı yapılacak olan haksız saldırılara karşı hukuken koruma altındadır.

Fakihler, beytü'l-mâlin mallarına haksız yere zarar veren şahsın bunları tazminle mükellef olduğu hususunda ittifak halindedirler. Yine bir şahsın söz konusu mallardan çalması durumunda da aynı kuralın geçerli olduğu kabul edilmektedir. İslam sorumluluk ve tazminat hukukuna göre hırsızlık yapan şahsın çaldığı malı sahibine iade etmesi gerekmektedir. Aksi bir durumda, mal mislî ise misli, kıymetî ise kıymeti sahibine verilmelidir.⁴⁹⁶

Öte yandan Fakihler, beytü'l-mâlden bir şahsın hırsızlık yapması halinde ona uygulanacak muamelede ihtilaf etmektedirler.

Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre böyle bir hırsızlık yapılması durumunda suçlu olan şahsın eli kesilmemelidir. Zira çalınanın kamu malı olması sebebiyle hırsızlık yapan şahsın da onda hakkı olduğu kabul edilmektedir.⁴⁹⁷

Mâlikîler ise ayette bildirilen⁴⁹⁸ hırsızlık yapan kimsenin elinin kesilmesi emrinin genel olduğunu ve bu nedenle beytü'l-mâlden çalan şahsın elinin de kesilmesi gerektiğini söylemektedir.⁴⁹⁹

Bahsi geçen hallerden beytü'l-mâlin maddî bütünlüğüne karşı yapılan haksız saldırıların hukukî anlamda sorumluluk doğurduğu ve onun korunan bazı menfaatlere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda beytü'l-mâlin yapısına uygun olan şahsiyet değerleri ve haklarına sahip olduğu söylenebilir.

2.3. Beytü'l-Mâlin Taraf Ehliyeti

Pozitif hukukta taraf ehliyeti, davaya taraf olabilmeyi ifade etmektedir. Bu ehliyet, Medenî Hukuk'taki vücûb ehliyetinin Usûl Hukuku'ndaki karşılığı olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda hem hakikî hem de hükmî şahısların taraf ehliyetleri mevcuttur. Dolayısıyla davalarda davacı veya davalı olabilmektelerdir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁶ Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 262.

⁴⁹⁷ el-Kâsânî, VII, 70; el-Meydânî, 517.

⁴⁹⁸ 5/Mâide, 38.

⁴⁹⁹ Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 262.

⁵⁰⁰ Öztan, *Medenî Hukuk*, 332; Akipek-Akıntürk-Ateş, 543; Pekcanitez-Atalay-Özekes, 178; Kuru-Arslan-Yılmaz, 208.

İslâm Hukuku bakımından da vücûb ehliyetinin bulunduğu ifade edilen beytû'l-mâlin taraf ehliyetine sahip olduğu kabul edilmektedir.⁵⁰¹

2.4. Vücûb Ehliyetinin “Amaçla Sınırlı” Olması Prensibi

Bahsi geçtiği üzere hükmî şahısların en temel unsurlarından biri de süreklilik arz eden bir amaçlarının bulunmasıdır. Çünkü hükmî şahıslar, amaçlarını gerçekleştirmek için örgütlenmektedir. Yine hukuk sistemleri tarafından hak süjesi olarak tanınmalarının sebebi de budur. Buna göre hükmî şahısların ehliyetlerinin⁵⁰² amaçlarıyla sınırlı olması gerekmektedir. Söz konusu anlayışa modern hukuk sistemleri tarafından “ultra vires kuramı”, “tahsîs ilkesi” veya “amaçla sınırlılık prensibi” adı verilmektedir.⁵⁰³

Şahsiyetine dair izâhlarda bulunulan beytû'l-mâlin de belirli bir amaç için kurulduğu ve sahip olduğu hakların bu amaçla sınırlandırıldığı söylenebilir. Söz gelimi tasarrufları bakımından devlet başkanı beytû'l-mâl karşı bir kamu görevlisi sıfatına sahiptir.⁵⁰⁴ Devlet başkanının beytû'l-mâl üzerinde hiçbir şahsî hakkı bulunmamaktadır. Hukukî anlamda bir hak olduğu belirlenmediği sürece beytû'l-mâlden başkasına bir şey vermesi veya kendisine bir şey alması söz konusu değildir.⁵⁰⁵ Dolayısıyla devlet başkanı, beytû'l-mâlden keyfî harcamalarda bulunamamaktadır. Zira harcamaların, kamu menfaatinin sağlanması amacıyla yapılması gerekmektedir.⁵⁰⁶

Beytû'l-mâl, bazı hukukî işlemler yapmakta, belli gelirleri toplamakta, belli yerlere harcamalarda bulunmakta ve böylelikle kamu yararının sağlanması amacına hizmet etmektedir.⁵⁰⁷ Dolayısıyla sahip olduğu ehliyetlerin de bu amaç ile sınırlı olduğu söylenebilir.

Öte yandan devlet başkanının gelir ve gider çeşitlerine göre farklı beytler oluşturma zorunluluğu bulunmaktadır. Oluşturulan beytlere hangi gelirlerin aktarılacağı ve buradan nerelere harcamalar yapılacağı belirlenmiştir. Beytler, kendisine tahsîs

⁵⁰¹ ez-Zerkâ, III, 271; Aydın, 230; Çırak, 46.

⁵⁰² Türk Hukuk Doktrinde tahsîs ilkesinin içeriği tartışmalıdır. Bazı hukukçular bu ilkenin, vücûb ehliyetinin, bazıları edâ ehliyetinin, bazıları ise her iki ehliyetin de sınırlanması anlamını taşıdığını söylemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akipek-Akıntürk-Ateş, 547. Biz, tahsîs ilkesinin edâ ehliyetinin sınırlanması anlamını taşıdığı kanaatindeyiz. Ancak genel olarak modern hukuk sistematğinde konunun ele alındığı sıraya uyarak vücûb ehliyeti başlığı altında bu konudan bahsetmeyi uygun bulduk.

⁵⁰³ Akipek- Akıntürk- Ateş, 546; Zevkliler vd., 144.

⁵⁰⁴ Aydın, 230; Erkal, VI, 92.

⁵⁰⁵ el-Hafif, 122; ez-Zerkâ, III, 271.

⁵⁰⁶ Ebû Yûsuf, 60-1; Aydın, 230; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 245; Erkal, VI, 92.

⁵⁰⁷ el-Kudât, 242; Ayrıca bkz. s. 84 vd.

edildiği gelirler ve giderler dikkate alınmayarak birbirine karıştırılamaz. Ancak zorunluluk halinde kendi aralarında borçlanmaları söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla beytü'l-mâlin her beyti, kendisine tahsîs edildiği amaç dışında kullanılamaz.⁵⁰⁸ Bu doğrultuda genel olarak beytü'l-mâlin, gerek sarf yerleri ayetlerle belirlenen gerekse belirlenmeyen gelirleri bakımından kamu yararına hizmet etmek maksadıyla kurulduğu ve sahip olduğu hakların her bir beyt bazında belirli amaçlarla sınırlandırıldığı söylenebilir.

3. Beytü'l-Mâlin Edâ Ehliyeti

Bilindiği üzere edâ ehliyeti; “Bir şahsın bizzat kendi fiil ve işlemleriyle kendi lehine haklar ve aleyhine borçlar oluşturabilme iktidârıdır.”⁵⁰⁹ Modern hukuk sistemleri, hakikî şahıslar gibi hükmî şahısların da edâ ehliyetine sahip olduğunu kabul etmektedir. Her ne kadar kapsam itibarıyla her iki şahıs türünün de edâ ehliyetlerinin eşit olduğu söylene de hükmî şahısların yapısal anlamdaki farklılığı, özellikle bu ehliyetin iktisâbı noktasında bir ayırım oluşmasına sebep olmuştur.⁵¹⁰ Söz gelimi TMK.'ya göre “Tüzel kişiler, kanuna ve kuruluş belgelerine göre gerekli organlara sahip olmakla fiil ehliyetini kazanırlar.”⁵¹¹ Buna göre organı bulunmayan bir hükmî şahsın edâ ehliyetinin varlığından bahsedilemeyecektir.⁵¹²

3.1. Beytü'l-Mâlin Organları

Hükmî şahısların edâ ehliyetini iktisâb edebilmeleri ve kullanabilmeleri için zorunlu organlara sahip olmaları gerekmektedir.⁵¹³ Çünkü bu şahısların irade beyanları, sahip oldukları organları vasıtasıyla gerçekleşmektedir.⁵¹⁴

Bilindiği üzere hükmî şahıslar, belirli ve sürekli bir amacı gerçekleştirmek için kurulmaktadır. Bu amacın tahsîli için yapılan çeşitli işlem ve eylemlerin hukukî anlamda sonuçlar doğurabilmesi ise organları tarafından iradelerinin açıklanmasını gerektirmektedir. Çünkü hükmî şahısların bizzat lehine haklar ve aleyhine borçlar

⁵⁰⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 337; ez-Zerkâ, III, 271.

⁵⁰⁹ Akıntürk-Karaman, 187.

⁵¹⁰ Oğuzman- Seliçi- Özdemir, 262; Zevkliler vd., 145.

⁵¹¹ TMK. m. 49.

⁵¹² Akipek- Akıntürk- Ateş, 548-9.

⁵¹³ Zevkliler vd., 145.

⁵¹⁴ TMK. m. 50.

oluşturabilmesi sadece organları vasıtasıyla gerçekleşebilmektedir. Ayrıca bu görevi ifâ eden organlar, bir kurul şeklinde olabileceği gibi tek bir kişi de olabilmektedir.⁵¹⁵

Bahsedilenler çerçevesinde beytü'l-mâlin de iç ilişki bakımından yönetici, dış ilişki bakımından ise bir temsilci statüsünde olan organlara sahip olduğu söylenebilir. Nitekim beytü'l-mâl, İslam Hukuku bakımından bu statülerde olduğu kabul edilen devlet başkanı vasıtasıyla iradesini açıklayabilmekte, çeşitli işlemlerde ve eylemlerde bulunabilmektedir.

Ayrıca devlet başkanı tarafından gerek merkez beytü'l-mâlinin yönetimine gerekse taşra beytü'l-mâllerinin yönetimine nâib (sâhib-u beyti'l-mâl) olarak atanan şahısların da birer organ niteliğine sahip olduğu söylenebilir. Çünkü bu şahıslar, devlet başkanına bağlı olsalar da bulundukları yerlerde beytü'l-mâl adına tasarruf yetkisine sahip olabilmektedirler.⁵¹⁶

Öte yandan tasarruf yetkisine sahip olduğu kabul edilen devlet başkanı, kamu mallarının bütününe ifade eden beytü'l-mâlin dış ilişkileri bakımından bir temsilci olarak görülmektedir. Bu meyanda beytü'l-mâl üzerinde keyfi bir tasarrufu söz konusu olamamaktadır. Zira o, beytü'l-mâl karşılığında adeta bir kamu görevlisi gibi hareket edebilmektedir.⁵¹⁷ Ayrıca bu anlayışın asr-ı saadetten itibaren var olduğu söylenebilir. Bu nedenle sonraki dönemlerde genel beytü'l-mâlden ayrı olarak devlet başkanının kendisine ait (şahsî) bir beytü'l-mâlin oluşturulduğu bilinmektedir.⁵¹⁸

Bu bilgilerden yola çıkarak devlet başkanının veya nâibinin beytü'l-mâlin “zorunlu organı” olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca organ kavramının geniş anlamı⁵¹⁹ dikkate alındığında herhangi bir şekilde beytü'l-mâlin amacına hizmet eden görevlilerin ve dîvân teşkilatı içerisinde yer alıp gerek merkezde gerekse taşrada görev yapan âmillerin ve memurların da bir organ sayılabileceği söylenebilir.

Özetle; hükmî şahsiyete sahip olan varlıkların edâ ehliyetlerini kullanabilmeleri, onların irade beyanlarını açıklayabilecek organlara sahip olmalarıyla

⁵¹⁵ Akipek- Akıntürk- Ateş, 549; Zevkliler vd., 146.

⁵¹⁶ Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 245.

⁵¹⁷ Ahsen, 224; Aydın, 230; ez-Zerkâ, III, 271; Çırak, 44-5.

⁵¹⁸ Erkal, VI, 92.

⁵¹⁹ Modern hukuk sistemlerine göre, hükmî şahısların amaçlarından doğan veya bu amaçla ilgili herhangi bir işlevi yerine getirenler de geniş anlamda organ kavramı içerisinde değerlendirilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akipek-Akıntürk-Ateş, 553.

sağlanabilmektedir.⁵²⁰ İslam Hukuku bakımından beytû'l-mâlin bu anlamda organlara sahip olduğu söylenebilir.

Öte yandan hakikî şahıslarda olduğu gibi hükmî şahısların edâ ehliyeti de; hukukî işlem ehliyetini, dava ehliyetini ve haksız fiillerden sorumlu olma ehliyetini kapsamaktadır.⁵²¹ Dolayısıyla şahsiyetinin anlaşılabilmesi açısından beytû'l-mâlin bu ehliyetlere sahip olup olmadığının incelemesi yerinde olacaktır.

3.2. Beytû'l-Mâlin Hukukî İşlem Ehliyeti

Hukukî işlem ehliyeti, bir şahsın hukukî işlemler yapabilme ve bu işlemler vasıtasıyla lehine haklar, aleyhine de borçlar oluşturabilme iktidârını ifade etmektedir.⁵²²

Hukukî işlemler ise hukukî anlamda sonuçlar elde etmek üzere irade beyanında bulunmak demektir. Bu işlemler tek veya çok taraflı olarak yapılabilmektedir.⁵²³

Hukukî işlemlerin malvarlığı üzerindeki etkilerine nazarla borçlandırııcı işlemleri veya tasarruf işlemlerini ihtivâ ettiği söylenebilir.⁵²⁴ Borçlandırııcı işlemler, şahsın borçlarını (pasifini) artıran işlemlere denilmektedir. Bu işlemlerin yapılabilmesi için “borçlandırııcı işlemler yapabilme ehliyeti”nin bulunması gerekmektedir.⁵²⁵ Tasarruf işlemleri ise doğrudan şahsın haklarına etki eden, bu hakları devretme, sınırlama ve ortadan kaldırmaya yönelik olan işlemlerdir. Bu işlemlerin yapılabilmesi için ise “tasarruf ehliyeti”ne sahip olunması gerekmektedir. Ancak sadece tasarruf ehliyetine sahip olmak yeterli olmamakta, ayrıca konu edilen haklar üzerinde tasarruf yetkisine de sahip olunması gerekmektedir.⁵²⁶

Hükmî şahıslar, hukukî işlem ehliyeti sayesinde amaçlarına uygun olarak mallar edinebilmekte, bazı hizmetlerden faydalanabilmekte, bazı değerleri elde edebilmekte ve ödemelerde bulunabilmektedir. Onlar bu işlemleri, organları vasıtasıyla irade beyanında bulunmak suretiyle yapmaktadırlar.⁵²⁷

⁵²⁰ Oğuzman-Seliçi-Özdemir, 262.

⁵²¹ Zevkliler vd., 147.

⁵²² Akıntürk-Karaman, 127.

⁵²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Akipek-Akıntürk- Ateş, 283.

⁵²⁴ Oğuzman-Seliçi-Özdemir, 49.

⁵²⁵ Zevkliler vd., 86.

⁵²⁶ Akipek-Akıntürk-Ateş, 283-4.

⁵²⁷ Zevkliler vd., 147.

Beytü'l-mâlin de organları vasıtasıyla yapmış olduğu bazı işlemlerden, bahsi geçen salâhiyetlere muktedir olduğu anlaşılabilmektedir. Söz gelimi beytü'l-mâl, mülk sahibi olabilmekte, âriyet alıp verebilmekte, bazı mallarını kiralayabilmekte, vakfedebilmekte, ondan borç alınabilmekte ve ona borç verilebilmektedir.⁵²⁸

Ayrıca Beytü'l-mâlin söz konusu ehliyetlere muktedir olduğu, gayrimenkûller ve menkûller üzerinde gerçekleştirdiği bazı uygulama ve işlemlerden anlaşılabilmektedir.

3.2.1. Gayrimenkûller/Arâzîler Bakımından

İslam hukukçuları arâzîler üzerinde özel mülkiyetin de kamu mülkiyetinin de kurulabileceği hususunda ittifak etmektedirler. Kurulan mülkiyetin çeşidi ise Müslümanların söz konusu arâzîyi elde ediş biçimine göre değişmektedir. İşte bu noktada mezhepler arasında bazı görüş ayrılıklarının bulunduğu söylenebilir.⁵²⁹

Öte yandan İslam ülkesinde bulunan arâzî çeşitleri incelendiğinde beytü'l-mâlin hukukî işlem ehliyetinin varlığına dair delillere rastlanmaktadır. Belirtmek gerekir ki fıkıh kitaplarında arâzîlerin çeşitlerine dair bilgiler dağınık halde bulunmaktadır. Bu nedenle özellikle Osmanlı Devlet'inde arâzîler hususunda birçok kanun isdâr edilmiştir. Tanzîmattan sonra bu konuda en önemli kanun İslam fıkına uygunluk içerisinde hazırlanan 1858 tarihli Arâzî Kânunnâmesi'dir. Bu kânunnâmeye göre arâzîler beş sınıfta mütalaa' edilmektedir.⁵³⁰

a. Arâzî -i Memlûke (Mülk Arâzî)

Mülk arâzîleri, hem rakabesi hem de tasarruf hakkı şahıslara devredilmiş olan arâzîlerdir. Dolayısıyla sahiplerinin bu topraklar üzerinde hukukî işlem yapma ehliyeti bulunmaktadır. Devletin ise herhangi bir hakkından bahsedilememekle birlikte söz konusu arâzîlerden bazı vergiler alındığı bilinmektedir.⁵³¹

Mülk arâzîsi statüsüne sahip olan dört grup toprak çeşidi bulunmaktadır. Bunlar:

- Şehir ve köylerin içerisinde bulunan arsalardır.
- Müslümanlar tarafından fethedilip savaşanlara veya başka bir yerden nakledilen Müslüman halka temlîk edilen arâzîlerdir. Bilindiği üzere bu

⁵²⁸ ez-Zerkâ, III, 271; el-Hafîf, 122.

⁵²⁹ Cin, III, 343; AK. m.1.

⁵³⁰ Cin-Akgündüz, 686.

⁵³¹ Ali Haydar, III, 265; el-Kâsânî, VI, 193; AK. m. 2; Aydın, 366.

arâzîlere öşür arazisi denilmekte ve sahipleri öşür diye isimlendirilen onda bir veya yirmide bir oranındaki vergileri ödemekle mükellef kılınmaktadır.⁵³²

- Harâc arâzîleridir. Bu tür arâzîler, çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Söz gelimi savaşmak suretiyle veya sulh yoluyla ele geçirilip orada bulunan veya başka bir yerden nakledilen gayrimüslim halka temlîk edilen arâzîler bu statüye sahip olmaktadır. Yine bu tür arâzîlerden de bir takım vergiler alınmaktadır.⁵³³
- Öncesinde arâzî-i beytü'l-mâl statüsünde iken belirli bir bedel karşılığında sahîh temlîk olarak adlandırılan geçerli bir hukukî işlemle şahıslara devredilen arâzîlerdir.⁵³⁴

Mülk arâzîlerden sayılan son üç madde, beytü'l-mâlin hukukî işlem ehliyetinin, tasarruf ehliyetinin ve hakkının varlığına delil teşkil etmektedir. Zira bu durumda beytü'l-mâl, hukukî işlem mahiyetinde olan akdin bir tarafı olmakta, tasarruf ehliyeti ve hakkını kullanarak kendisine ait olan bir malı satmaktadır. Böylelikle arâzî-i beytü'l-mâl, mülk arâzî statüsüne geçmektedir.

b. Arâzî-i Beytü'l-Mâl (Mîrî Arâzî/Arâzî -i Memleket)

Savaşmak suretiyle elde edilen toprakların hangi statüde olacağı hususunda mezhepler arasında ihtilâflar bulunmaktadır. Bilindiği üzere bu suretle bir toprak elde edildiği zaman devlet başkanı onun statüsünü belirleme hakkına sahiptir.⁵³⁵ Bu bağlamda Hanefîler, savaşarak elde edilen toprakların âkibeti konusunda devlet başkanının seçimlik haklarının bulunduğunu söylemektedir. Bunlardan birincisi, toprakları savaşanlar arasında dağıtmasıdır. Buna göre bu topraklar öşür arâzîsi olmaktadır. İkincisi, arâzîlerin fethedilen yerde bulunan gayrimüslim topluma bırakılmasıdır. Bu durumda topraklar harâc arâzîsi statüsünde olmaktadır.⁵³⁶ Üçüncüsü ise arâzîlerin rakabe mülkiyetini beytü'l-mâle, tasarruf hakkını kamu yararının gerektirdiği şekilde halka bırakmasıdır. Bu statüdeki topraklara arâzî-i beytü'l-mâl

⁵³² İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 337; Şeyh Nizâm ve Heyet, II, 204; Bilmen, III, 393.

⁵³³ el-Haskefî, 338.

⁵³⁴ AK, m. 2; ez-Zeylaî', VI, 220; Karaman, *Mukayeseli*, III, 73.

⁵³⁵ Aydın, 366; Cin, III, 343.

⁵³⁶ el-Haskefî, 332.

denilmektedir. Ayrıca bu topraklar için arâzî-i memleket/havz/mîrî isimleri de kullanılmaktadır.⁵³⁷

Bahsi geçen surette elde edilen arâzîlerle ilgili Şâfiî'ler⁵³⁸, bazı Mâlikîler ve Hanbelîler, devlet başkanının seçimlik haklarının bulunmadığını ve bu toprakların mülk arâzî olarak ganîmet esaslarına göre savaşınlara dağıtılması gerektiğini söylemektedir. Mâlikîlerin çoğunluğu ise bu tür toprakların Müslümanların yararına vakfedilmesi⁵³⁹ gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca Hanbelîlilerin diğeri bir kavline göre⁵⁴⁰ devlet başkanının bu toprakları savaşınlara dağıtma ve Müslümanların yararına vakfetme seçenekleri arasında takdir yetkisi bulunmaktadır.⁵⁴¹

Mezheplerin bu görüşlerine göre devlet başkanı, toprakları savaşınlara arasında üleştirme, eski sahipleri olan veya başka yerden nakledilen gayrimüslimlere veya Müslümanlara temlik etme şıklarını tercih etmesi durumunda bu arâzîler özel mülkiyete konu olmaktadır. Ayrıca bundan sonrasında da söz konusu arâzîler, menkûllerde olduğu gibi devren iktisâb edilebilmektedir.⁵⁴²

Mezhepler arasında bu tür ihtilâfların bulunmasıyla birlikte özellikle Osmanlı Devleti'nde Hanefî mezhebinin görüşü esas alınmış ve bu çerçevede düzenlemeler yapılmıştır.⁵⁴³

Öte yandan topraklar farklı şekillerde mîrî arâzî statüsüne geçebilmektedir. Bunlar;

- Fethedildiği zaman kimseye temlik edilmeksizin rakabe mülkiyeti beytü'l-mâle bırakılan arâzîlerdir.
- Fethedildiği zamanda mülk arâzî mi mîrî arâzî mi kılındığı ve mülkiyetinin kime ait olduğu hususunda herhangi bir bilgi bulunmayan arâzîlerdir.
- Mirasçısız olarak ölenlerin beytü'l-mâle intikâl eden arâzîleridir.
- Sahibi bilinmeyen arâzîlerdir.

⁵³⁷ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 334; Aydın, 365-6, Bilmen, III, 393; Cin-Akgündüz, 686; Karaman, *Mukayeseli*, III, 76.

⁵³⁸ eş-Şâfiî, Muhammed İdrîs, *el-Um*, I-VIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1973, IV, 181; el-Mâverdî, *el-Hâvî*, VIII, 404.

⁵³⁹ İbn Rüşd, I, 401.

⁵⁴⁰ el-Mirdâvî, IV, 137; el-Makdisî, Abdurrahmân b. İbrahim b. Ahmed Bahâuddîn, *el-Udde Şerhu'l-Umde*, thk, Salâhuddîn Muhammed Uveyda, I-II, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 2005, II, 207.

⁵⁴¹ Cin, III, 343.

⁵⁴² AK. m. 2; Karaman, *Mukayeseli*, III, 76.

⁵⁴³ Cin, III, 344.

- Rakabesi beytü'l-mâle ait olup devlet başkanının izni dâhilinde ihyâ edilen arâzilerdir.⁵⁴⁴

Arâzî-i beytü'l-mâl statüsünde olan toprakların Peygamber aleyhi's-selâm zamanından beri var olduğu bilinmektedir.⁵⁴⁵ Süreç içerisinde sadece bu toprakların işletilme tarzında bazı değişiklikler olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'ne kadar olan Müslüman Devletleri'nin hemen hemen hepsinde bu tür arâzîlerin işletim tarzının ikta' olduğu belirtilmektedir.⁵⁴⁶

İkta', organ sıfatına sahip olan devlet başkanı tarafından beytü'l-mâle ait olan arâzîlerin bir kısmının rakabe veya menfaat mülkiyetinin hazine üzerinde hakkı bulunan şahıslara tahsîs edilmesi demektir.⁵⁴⁷ Bu uygulama iki şekilde gerçekleşmektedir;

- Temlîken İkta'⁵⁴⁸: Beytü'l-mâl arâzîlerinin hem rakabe hem de tasarruf hakkının istihkâkı bulunan şahıslara tahsîs edilmesi demektir.⁵⁴⁹ Bu durumda beytü'l-mâlin hukukî işlem ehliyetine sahip olduğu anlaşılabilmektedir. Zira temlîken ikta' işleminde beytü'l-mâl, mülkiyeti kendisine ait olan bir gayrimenkûlü satmaktadır.
- İstiğlâlen İkta'⁵⁵⁰: Beytü'l-mâlin arâzîlerinin harâc, öşür gibi gelir ve menfaatlerini birtakım şahıslara tahsîs etmesi demektir. Bu uygulama Osmanlı Devlet'inde uzun süre kullanılan tımar sistemiyle benzer içeriğe sahiptir.

Belirtmek gerekir ki Osmanlı Devlet'inde beytü'l-mâl arâzîleri mîrî arâzî adını almıştır. Bu arâzîlerin işletim tarzı olan tımar sistemi de aslında ikta' müessesesinin devamı niteliğindedir.⁵⁵¹

Osmanlı Devlet'inde mîrî arâzîler üzerindeki tasarruflara bakıldığı zaman beytü'l-mâlin hukukî işlem ehliyetine tam manada sahip olduğu anlaşılabilmektedir. Söz gelimi mîrî arâzîlere uygulanabilen tefvîz işlemi ve bu arâzîler üzerindeki tasarruf hakkının mahiyeti beytü'l-mâlin bahsi geçen ehliyetli liyâkâtî konusuna ışık tutmaktadır.

⁵⁴⁴ Aydın, 367; Cin-Akgündüz, 688.

⁵⁴⁵ Benî Nadîr arâzîsinin beytü'l-mâle intikâl etmesiyle ilgili bkz. el-Belâzûrî, I, 21-2; ez-Zemahşerî, IV, 505; el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's- Sultaniyye*, 217.

⁵⁴⁶ Cin-Akgündüz, 688.

⁵⁴⁷ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 194, 393.

⁵⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's- Sultaniyye*, 248 vd.

⁵⁴⁹ Cin-Akgündüz, 689.

⁵⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's- Sultaniyye*, 253 vd.

⁵⁵¹ Cin-Akgündüz, 689, 690.

Mîrî arâzîlerin tefvîzi, devlet başkanının seçimlik yetkisini kullanarak söz konusu toprağın rakebesini beytü'l-mâl ve bir bedel mukabilinde tasarruf/kullanım hakkını süresiz olarak şahıslara bırakması anlamına gelen hukukî bir işlemdir. Buna göre devlet/beytü'l-mâl, akde taraf olmakta ve arâzînin menfaat mülkiyetini devretme borcunu yüklenmektedir. Akdin diğer tarafı olan şahıs ise peşin ödeyeceği bir tapu bedelini ve senelik ödeyeceği öşür ve harâc vergisi adı altında bir kira bedelini yüklenmektedir. Bu anlatılanlara göre devlet mûcir, mutasarrıf olan şahıs müste'cir konumunda bulunmaktadır. Aradaki hukukî işlem ise bir icâre akdidir.⁵⁵²

Öte yandan bahsi geçen işlemin icâre müddetinin belli olmaması sebebiyle fâsid bir akid niteliğinde olduğu akla gelmektedir.⁵⁵³ Bu durum mîrî arazilerin aslının haracî arâzî olmasıyla açıklanmaktadır. Buna göre mîrî arazinin menfaatini mülk edinen ve akde taraf olan şahıs tarafından ödenen bedeller bir ücret veya icâre bedeli olarak düşünülmektedir. Ancak akdin diğer tarafı olan Devlet/beytü'l-mâl açısından alınan ödenen bedeller harâc vergisi olarak telakkî edilmektedir. Bu nedenle söz konusu topraklardan ayrıca öşür veya harâc alınamamaktadır. Çünkü Hanefîlere göre bu iki vergi aynı arâzî üzerinden alınamamaktadır.⁵⁵⁴ Bu akdin fesada uğraması ise sadece mutasarrıfın arâzîyi üç sene boyunca işlememesi ve boş bırakması halinde gerçekleşmektedir.⁵⁵⁵

Bu anlatılanlarda beytü'l-mâlin sözleşmelere taraf olabildiği, belirli şartlarla mallarını satabildiği ve kiralayabildiği görülmektedir. Bu doğrultuda onun hukukî işlem ehliyetine sahip olduğu söylenebilecektir.

Mîrî arâzîler üzerindeki tasarruf hakkının mahiyetinden de beytü'l-mâlin hukukî işlem ehliyetine sahip olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Zira mutasarrıfların bu arâzîler üzerindeki tasarruf hakkı sınırlıdır. Söz gelimi mutasarrıflar mîrî arâzîlerin mülkiyetine sahip olmamaları sebebiyle bu toprakları satma, bağışlama, vakfetme, rehin etme ve vasiyete konu etme gibi hukukî işlemleri yapamamaktadır. Bununla birlikte mutasarrıflara ferağ hakkı bir diğer ifadeyle alt kiracı edinme hakkı tanınmaktadır.⁵⁵⁶

⁵⁵² İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 194; Cin-Akgündüz, 690-1.

⁵⁵³ Karaman, *Mukayeseli*, III, 78; Aydın, 370

⁵⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 334-5.

⁵⁵⁵ Karaman, *Mukayeseli*, III, 78; AK. m. 68.

⁵⁵⁶ Aydın, 373; Cin-Akgündüz, 692-5.

c. Arâzi-i Metrûke

Kamu yararına tahsîs edilmiş olan topraklara arâzi-i metrûke denilmektedir. Arâzi-i metrûke ismi Osmanlı Hukukçuları tarafından kullanılan bir kavramdır. İslam Hukuku'nda ise bu nevi arâziler iki kısımda incelenmektedir. Bunlardan ilki, arâzi-i mahmiyye diye isimlendirilmektedir.⁵⁵⁷ Belli bölge halkının istifadesine bırakılmış olan mer'a, yaylak ve kışlaklar bu grup arâziler içerisinde yer almaktadır.⁵⁵⁸ İkincisi ise arâzi-i murfika⁵⁵⁹ diye isimlendirilmektedir. Kamunun faydalanması için terkedilmiş olan umum yollar, pazar yerleri, harman yerleri, mahalleler vs. ise bu grup arâzilerden sayılmaktadır.⁵⁶⁰ Devletin bu tür araziler üzerinde mülkiyet vb. hakları bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu toprakların rakabe veya menfaatini başkalarına temlik etmesi söz konusu edilememektedir.⁵⁶¹

d. Arâzi-i Mevât

Üzerinde hiçbir şahsın mülkiyet ve tasarrufu bulunmayan, mer'a yaylak vb. şekilde halka tahsîs edilmeyen ve yerleşim bölgelerine belirli uzaklıkta bulunan arâzilere arâzi-i mevât denilmektedir.⁵⁶² Bu araziler üzerinde ihyâ veya ihraz işlemleriyle özel veya kamu mülkiyeti kurulabilmektedir. İhyânın gerçekleşmesi için bu arâzileri sulama, kanal açma, etrafını çevirme, tohum ekme gibi işlemleri yapılması gerekmektedir.⁵⁶³ Ayrıca bu ihyânın geçerli olabilmesi için İmâm Ebû Hanîfe'ye göre devlet başkanının izninin alınması şart koşulmuştur. Ancak bu şekilde mevât arâziler, mülk veya mîrî arâzi statüsünü kazanabilmektedir.⁵⁶⁴ İmâmeyn⁵⁶⁵, İmâm Şâfiî' ve İmâm Ahmed b. Hanbel ise bu konuda devlet başkanından izin almaya lüzum olmadığını söylemektedir.⁵⁶⁶

⁵⁵⁷ Cin-Akgündüz, 696.

⁵⁵⁸ AK. m. 5; el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, 242; el-Ferrâ, 222.

⁵⁵⁹ Cin-Akgündüz, 696.

⁵⁶⁰ AK. m. 5; el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, 244; el-Ferrâ, 224.

⁵⁶¹ Cin, III, 344.

⁵⁶² Zeydân, 245; Mecelle m. 1270; AK. m. 6; Ali Haydar, III, s. 261.

⁵⁶³ Cin-Akgündüz, 701.

⁵⁶⁴ Ebû Yûsuf, 64; Aydın, 368.

⁵⁶⁵ el-Hemedânî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer, *el-Kudûrî*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 1977, s. 103.

⁵⁶⁶ Zeydân, 247-8.

e. Arâzî-i Mevkûfe

Aslına itibarla vakıf arâzîleri iki kısımda değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki sahîh vakıf arâzîsidir. Bu arâzî çeşidinin aslı mülk arâzî olup mülkiyeti ve tasarruf hakkı vakfa aittir. İkincisi ise gayr-i sahîh vakıf arâzîsidir. Bu tür arâzîler ise devlet başkanının veya nâibinin izniyle vakfedilmiş olan mîrî arâzîlerdir. Söz konusu arâzîler, vakfedilmekle birlikte rakabe mülkiyetinin halen devlete ait olduğu kabul edilmektedir.⁵⁶⁷

Ayrıca gayr-i sahîh vakıf arâzîlerinde de beytü'l-mâlin hukukî işlem ehliyetinin varlığı görülebilmektedir. Çünkü bu arâzîler, beytü'l-mâle ait olan bir gayrimenkûlü vakfetmeye yönelik tek taraflı bir hukukî işlemle⁵⁶⁸ ortaya çıkmaktadır.

3.2.2. Menkûller Bakımından

Beytü'l-mâlin gayrimenkûlleri hususunda olduğu gibi menkûl malları konusunda da hukukî işlem ehliyetine sahip olduğu söylenebilir. Zira beytü'l-mâl âriyet ve karz akdi gibi işlemleri gerçekleştirebilmektedir. Ayrıca bu duruma ilk dönemlerde dahi örnekler bulabilmek mümkün olmaktadır.

Söz gelimi beytü'l-mâlin âriyet alabilmesiyle ilgili olarak “Huneyn günü sefere hazırlanan İslam ordusunun yeterli sayıda teçhizatı bulunmaması üzerine Peygamber aleyhisselâm Safvân b. Umeyye'den âriyet olarak bir miktar zırh istemiştir. Safvân b. Umeyye bunun gasp mı olduğunu sormuştur. Peygamber aleyhisselâm da gasp olmadığını âriyet olarak istediğini ve geri vereceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Safvân b. Umeyye de yüz adet zırhı âriyet olarak Müslümanlara vermiştir.”⁵⁶⁹ şeklinde bir rivâyet bulunmaktadır. Bu rivayete dayanarak organ sıfatını haiz olması sebebiyle devlet başkanının ihtiyaç hâsıl olduğu zamanlarda beytü'l-mâl adına âriyet alabildiği ve beytü'l-mâlin ise bu işlemten doğabilecek borçlardan ve yükümlülüklerden sorumlu olduğu söylenebilir.⁵⁷⁰

Ayrıca İbnu'l-Esîrin naklettiği, “Hind bint Utbe Hz. Ömer'in kendisine beytü'l-mâlden borç vermesini istemiştir. Hz. Ömer de ona 4000 dirhem borç vermiştir. Hind

⁵⁶⁷ Cin-Akgündüz, 696.

⁵⁶⁸ Tek taraflı hukukî işlemler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akıntürk, Karaman, 127.

⁵⁶⁹ Ebû Dâvûd, III, 321, hds. no: 3564; İbn Hişâm, II, 439.

⁵⁷⁰ el-Hafif, 123.

bint Utbe almış olduğu bu borcu ticarî işlerinde kullanmıştır.”⁵⁷¹ şeklindeki rivayet, beytü’l-mâlin gerçekleştirdiği diğer bir hukukî işleme örnek teşkil etmektedir. Yine Hz. Ömer’in de beytü’l-mâlden borç aldığına dair bilgilere de rastlanmaktadır.⁵⁷²

Öte yandan bazı rivâyetlerde, beytü’l-mâlin vermiş olduğu ticarî borçların kâr payına ortaklık ettiği görülmektedir. Nitekim Hz. Ömer devrinde Basra valisi olarak görev yapan Ebû Mûsâ el-Eş’arî Abdullah b. Ömer ve Ubeydullah b. Ömer’e merkez beytü’l-mâle götürülmek üzere Basra beytü’l-mâlinde bir miktar para vermiştir. Ayrıca onlara bu parayı borç olarak kabul edebileceklerini, bu parayla ticaret de yapabileceklerini ancak anaparayı merkez beytü’l-mâle teslim etmeleri gerektiğini söylemiştir. Onlar da bu parayla Irak’tan mal almışlar ve Medîne’de ticaret yapmışlardır. Taşra beytü’l-mâlinde aldıkları meblağı merkez beytü’l-mâle ödemek istediklerinde Hz. Ömer, sadece anaparayı değil, yapmış oldukları ticaretten elde ettikleri kâr miktarının yarısını da beytü’l-mâle vermeleri gerektiğini⁵⁷³ söylemiştir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki beytü’l-mâlin hakikî şahıslarla yapabildiği bu işlemleri, hükûmî şahıs olduğu ifade edilen beytü’l-mâlin beytleri⁵⁷⁴ kendi arasında da gerçekleştirebilmektedir.

Bahsi geçtiği üzere devlet başkanının her nevi gelir için beytü’l-mâl içerisinde ayrı bir beyt oluşturma zorunluluğu bulunmaktadır. Ayrıca devlet başkanı oluşturulan beytlerin gelirlerini birbirlerine karıştırmamakla da yükümlüdür. Beytlerden birinin ödeme güçlüğü çektiği bir masrafının söz konusu olması durumunda başka bir beytten gerekli miktar borç olarak alınmaktadır. Buna göre iki beyt arasında bir borç ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Zekât ve humus beytinden harâc beytinin sarf yerlerinden biri olan fakirlere harcama yapılması ise buna bir istisnâ teşkil etmektedir. Çünkü böyle bir durumda zekât ve humus beytinden alınan malların kendi sarf yerine harcanmış olduğu kabul edilmektedir.⁵⁷⁵

⁵⁷¹ İbnu’l-Esîr, II, 457.

⁵⁷² İbn Sa’d, III, 358.

⁵⁷³ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, thk. Muhammed Mustafa el-E’azamî, I-VIII, 1. Baskı, Mevkı’u’l-İslâm, yy., 2004, IV, 492, hds. no: 2534.

⁵⁷⁴ ez-Zerkâ, III, 271

⁵⁷⁵ İbn Âbîdîn, *Reddu’l-Muhtâr*, II, 337; Hey’et, *el-Mevsûatu’l-Fıkhıyye*, VIII, 245.

3.3. Beytü'l-Mâlin Haksız Fiillerden Sorumlu Olma Ehliyeti

Pozitif Türk Hukuku'nda hükmî şahısların haksız fiillerden sorumlu olma ehliyetine de sahip olduğu kabul edilmektedir. Bilindiği üzere hükmî şahıslar edâ ehliyetini organları vasıtasıyla kullanmaktadır. Onların ayrılmaz bir parçası olarak telakkî edilmesi sebebiyle organları tarafından işlenecek haksız fiillerden hükmî şahıslar sorumlu tutulmaktadır.⁵⁷⁶ Nitekim bu durum TMK.'da "Organlar, hukukî işlemleri ve diğer bütün fiilleriyle tüzel kişiyi borç altına sokarlar."⁵⁷⁷ şeklinde ifade edilmektedir. Türk Hukuk doktrininde mezkûr maddedeki "...diğer bütün fiillerin" hukuka aykırı olan fiiller olduğu belirtilmektedir.⁵⁷⁸

Öte yandan söz konusu hukuka aykırı fiillerin sebep olduğu zararlardan organların da hükmî şahısla beraber sorumlu olabileceği belirtilmektedir. Dolayısıyla zarar gören kişi hükmî şahıs veya organdan istediği birine zararının tazmîni maksadıyla başvurabilecektir.⁵⁷⁹ Bu durum ise TMK.'da "Organlar, kusurlarından dolayı ayrıca kişisel olarak sorumludurlar."⁵⁸⁰ şeklinde ifade edilmektedir.

Belirtmek gerekir ki organlarının gerçekleştirmiş olduğu haksız fiillerden hükmî şahısların sorumlu tutulması mutlak bir kural değildir. Hükmî şahısların bu fiillerden sorumlu tutulabilmesi için mezkûr fiili işleyen organ sıfatına sahip olması ve bu fiili görevini yerine getirdiği esnada, görevi dolayısıyla gerçekleşmiş olması şart koşulmaktadır. Bu iki şarttan birinin bulunmaması halinde işlenen haksız fiil sebebiyle hükmî şahsın sorumlu tutulması söz konusu olamayacaktır.⁵⁸¹

İslam Hukuku'nda ise beytü'l-mâl müessesesinin modern hukuk sistemlerince sorumluluk hukuku açısından hükmî şahıslara atfedilen bu salâhiyete muktedir olduğu söylenebilir. Zira beytü'l-mâl, hükümet ve idâre organlarının hataları ve haksız fiilleri sebebiyle doğan zararların tazmîniyle mükellef olmaktadır. Bu durum, kamu hizmeti gördüğü kabul edilen devlet başkanı, kâdılar, memurlar vs.nin görevlerini yerine getirirken ve görevleriyle ilgili olarak gerçekleştirmiş olduğu eylemlerde hata etmeleri durumunda söz konusu olmaktadır. Buna göre işlenen fiiller neticesinde bir zarar

⁵⁷⁶ Zevkliler vd., 148.

⁵⁷⁷ TMK. m. 50/2.

⁵⁷⁸ Akipek-Akıntürk-Ateş, 554.

⁵⁷⁹ Oğuzman-Seliçi-Özdemir, 270.

⁵⁸⁰ TMK. m. 50/3.

⁵⁸¹ Akipek-Akıntürk-Ateş, 555.

meydana geldiğinde beytü'l-mâlin bunu tazmînle yükümlü olduğu kabul edilmektedir.⁵⁸²

Beytü'l-mâlin bu nevi sorumluluğuna hâkim hatalarında sıkça rastlanmaktadır. Hâkimlerin işlemiş oldukları fiillerin görevleriyle ilgili olup olmaması, verilen zararın tazminiyle mükellef olacak şahsı da belirlemektedir. Söz gelimi hâkimlerin veya devlet başkanlarının görevleriyle ilgili olmayan şahsî hatalarının söz konusu olması durumunda, doğacak olan zararların tazmininden âkileleri sorumlu tutulmaktadır.⁵⁸³

İslam Hukuku'nda hâkimin tanıkların sıfatlarını, ehliyetlerini vb. usûlî konuları araştırmakla yükümlü olduğu kabul edilmektedir.⁵⁸⁴ Bununla birlikte Hanefilere göre hâkimlerin yargılamada kasıtsız olarak yaptıkları fiillerden doğan zararların tazmini beytü'l-mâle aittir.⁵⁸⁵ Zira onlara göre hâkimlerin bu gibi hataları çokça meydana gelebilmektedir. Bu hataların tazminatından âkilelerinin sorumlu tutulması, onlara aşırı külfet getirecektir.⁵⁸⁶ Ayrıca hâkimler ifa ettikleri görevlerinde kamu adına hareket etmektedir. Dolayısıyla yargılama sahası içerisinde yapmış oldukları hataların tazminin de kamuya ait olan mallardan/beytü'l-mâlden ödenmesi gerekmektedir.⁵⁸⁷

Cumhur ise bu konuda tazminle mükellefiyetin hâkimin âkilesine ait olduğunu söylemektedir. Zira onlara göre hâkimler böyle bir hata yapmaları halinde suç işlemiş olmaktadır. Bu durumda hâkimler normal bir şahısla aynı konumda değerlendirilmektedir. Dolayısıyla onların hataen işlemiş oldukları suçların tazmininden de diğer şahıslar gibi âkileleri sorumlu tutulmalıdır.⁵⁸⁸

Öte yandan hâkim hatasının söz konusu olduğu yargılamalarda verilen hükmün ait olduğu hak kategorisine göre tazminattan sorumlu olan şahıs belirlenmektedir. Buna göre hata ile verilen hüküm zina, sirkat, şurb hadleri gibi Hukukullâh olarak nitelenen haklardan sayılıyorsa ve bu müeyyideler uygulanmışsa doğan zararlardan beytü'l-mâlin sorumlu olduğu kabul edilmektedir.⁵⁸⁹

⁵⁸² Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 254.

⁵⁸³ ez-Zuhaylî, VI, 301.

⁵⁸⁴ Bilmen, III, 220.

⁵⁸⁵ eş-Şeybânî, 285; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, VII, 51; ez-Zuhaylî, VI, 301.

⁵⁸⁶ Bilmen, III, 220.

⁵⁸⁷ ez-Zeylaî, III, 192; eş-Şeybânî, 285; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 254; ez-Zuhaylî, VI, 301.

⁵⁸⁸ Bilmen, III, 220-1; Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye*, VIII, 254; ez-Zuhaylî, VI, 301.

⁵⁸⁹ İbn Nuceym, VI, 281; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, VII, 51.

Ancak söz konusu hüküm hukuku'l-ibâd olarak nitelenen haklardan ise ve dava konusu bir mal varsa malın, aleyhine hüküm verilene iadesi gerekmektedir. Eğer mal helak olduysa lehine hüküm verilen bu malı tazminle mükellef olmaktadır.

Ayrıca verilen hükümleri icra etmekle vazifeli cellatların eylemlerinden doğan zararların sorumluluğunun kime ait olduğu da tartışılmıştır. Özellikle celde (sopa) cezalarında yaralanma ve ölüm gibi neticelerin oluşması durumunda cellatların şahsî sorumluluğuna gidilmemektedir. Cellatların sadece hükmün uygulayıcısı olduğu ve aslında fiili işleyenin hâkim olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle de tazminattan beytü'l-mâl sorumlu tutulmaktadır.⁵⁹⁰

İslam Hukuku'ndaki bu düzenlemelerin benzerlerini gerek kamu görevlileri gerekse hâkimler bakımından pozitif Türk Hukuku'nda da görmek mümkündür.

Türk Pozitif Hukuku'nda hâkimlerin sorumlulukları disiplin, cezaî ve hukukî olarak üç kategoriye ayrılmaktadır.⁵⁹¹ Konuyla ilgilisi bakımından bu görevlilerin sadece hukukî sorumluluklarından bahsetmek doğru olacaktır.

Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na göre hâkimlerin hukukî sorumluluğu, görevleri esnasında kanunda belirtilen sebeplerden biriyle hukuka aykırı bir davranış gerçekleştirmeleri halinde gündeme gelmektedir. Hâkimlerin bu eylemleri sebebiyle birincil derecede sorumluluk devlete ait olmaktadır.⁵⁹² Daha sonra bir yıl içerisinde devlet karşılamış olduğu tazminatı söz konusu hâkime rücu etmektedir.⁵⁹³

Memurlar ve diğer kamu görevlilerinin hukukî sorumluluğu ise Anayasa'da düzenlenmiştir. Buna göre “Memurlar ve diğer kamu görevlilerinin yetkilerini kullanırken işledikleri kusurlardan doğan tazminat davaları, kendilerine rücu edilmek kaydıyla ve kanunun gösterdiği şekil ve şartlara uygun olarak, ancak idare aleyhine açılabilir.”⁵⁹⁴

Bu anlatılanlardan beytü'l-mâl müessesesinin organları sayılabilecek şahıslar vasıtasıyla gerçekleşen zararların tazminiyle sorumlu tutulabildiği söylenebilir. Ayrıca sorumluluk hukuku bakımından beytü'l-mâl'e ait olan düzenlemelerin benzerlerini modern hukuk sistemleri tarafından hükmî şahıslara istinâden serdedilen hükümlerde

⁵⁹⁰ İbnu'l-Humâm, el-Kemâl Muhammed b. Abdu'l-Vâhid, *Şerh-u Fethu'l-Kadîr*, I-X, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1995, I, 275-7; el-Kâsânî, VII, 16.

⁵⁹¹ Kuru-Arslan-Yılmaz, 94.

⁵⁹² Pekcanitez-Atalay-Özekes, 131; HMK. m. 46/1.

⁵⁹³ HMK. m. 46/3.

⁵⁹⁴ AY. m. 129.

bulmak mümkündür. Tüm bu anlatılanlardan yola çıkarak beytü'l-mâlin haksız fiillerden sorumlu olma ehliyetine de sahip olduğu söylenebilir.

Öte yandan ez-Zerkâ bu konuyla ilgili olarak el-Fıkhü'l-İslâmî fî sevbihi'l-Cedîd adlı kitabında şu ifadelere yer vermektedir;

“Bu ve benzeri delillerin⁵⁹⁵ gereğince Fakihler, ümmetin tümünü ve devleti, kendisini meydana getiren şahıslardan bağımsız ehliyeti ve zimmeti olan bir hükmi şahsiyet olarak kabul etmişlerdir. Bu şahsiyetin her ne kadar kendisini oluşturan fertlerden toplanmış olsa bile onların mallarından ayrı, bağımsız ve özel malları vardır ki buna beytü'l-mâl denilmektedir.

Yine Fakihler, halîfe veya sultanın adına temsil yetkisine sahip kamu hizmeti görevlilerini, ümmetin mümessili olarak–bugünkü ıstılâh ile: yürütme organının (hükümetin) dalları olan bakanlıklar, idarî birimler ve yargının alt teşkilatları- ve devletin büyük şahsiyetinden ortaya çıkan kollar olarak kabul ettiler. Ve mezkûr görevlilerden her biri kendi yetki alanı içerisinde bu hükmi şahsiyeti temsil etmektedir.

Söz konusu görevlilerden biri kastî olmayan bir hata yapsa bunun tazminatının yükümlülüğü devlet şahsının zimmetindedir. Ve bu tazminat onun genel mâlî hazinesinden ödenir.

Bu anlatılanlar, devletin mesuliyeti konusundaki modern hukuki teorilerle de tamamen uyum içerisinde.

O halde diyebiliriz ki, İslam fıkhi hükmi şahsiyet sahasındaki hükümlerini, bu şahsiyeti ve özelliklerini kabul etme esası üzerine bina etmiştir. Ve onun bu isimle isimlendirilmemesi, müsemmanın da olmadığını göstermemektedir. Zira asıl olan mefhûmlara ve hükümlere itibar etmektir.”⁵⁹⁶

3.4. Beytü'l-Mâlin Dava Ehliyeti

Edâ ehliyetinin diğer bir görümüm biçimi de dava ehliyetidir.⁵⁹⁷ Bu ehliyet, yargılamada usûlî işlemleri bizzat yapabilme iktidârına sahip olmayı ifade etmektedir.⁵⁹⁸

Beytü'l-mâlin dava ehliyetini özellikle istihkak davalarında⁵⁹⁹ görmek mümkündür. Buna göre bir şahıs beytü'l-mâl aleyhine veya beytü'l-mâl bir şahıs

⁵⁹⁵ Mezkûr kitaba göre “Bu ve benzeri” lafzıyla kastedilen hâkimlerin haksız fiillerinden dolayı devletin tazminatla yükümlü olmasıdır.

⁵⁹⁶ ez-Zerkâ, III, 275-6.

⁵⁹⁷ Öztan, *Medenî Hukuk*, 332.

⁵⁹⁸ Akıntürk-Karaman, 128.

⁵⁹⁹ Beytü'l-mâlin miras hukukuyla ilgili davalastığı bir örnek için bkz. İbn Âbîdîn, *Reddu'l-Muhtâr*, VII, 191.

aleyhine istihkak iddiasında bulunduğu zaman bu talep yargıya taşınmaktadır.⁶⁰⁰ Yargılama safhasında beytü'l-mâl, devlet başkanının temsilcisi olarak yönetici ve organ konumunda bulunan beytü'l-mâl emîni/sâhib-u beyti'l-mâl tarafından temsil edilmektedir.⁶⁰¹ Buna göre beytü'l-mâlin dava ehliyetinin de var olduğu anlaşılabilmektedir.

⁶⁰⁰ Hey'et, *el-Mevsûatu'l-Fıkhıyye*, VIII, 263.

⁶⁰¹ ez-Zerkâ, III, 271.

SONUÇ

Pozitif Türk Hukuku'nda haklara ve borçlara sahip olabilen varlıkları ifade etmek amacıyla “şahıs” (kişi) kelimesi kullanılmaktadır. Yine diğer birçok hukuk sistemi de aynı içeriği belirtmek maksadıyla bu kelimelerin karşılığı olan “persona”, “personne”, “person” gibi kelimeleri kullanmaktadır. Buna göre hukuk literatüründe şahıs kelimesi, vücûb ehliyetiyle aynı anlamı ifade etmektedir. Ayrıca bu terimden başka şahsiyet (kişilik) kelimesi de hukukî olarak aynı kapsama sahiptir. Dolayısıyla şahsiyet, şahsın murâdifi olup haklara ve borçlara sahip olabilmeyi (ehil olabilmeyi, hakları ve borçları bulunabilmeyi, medenî haklardan yararlanabilmeyi) ifade etmektedir. Bu muhtevasıyla şahsiyet, hem şahıs kavramıyla hem de vücûb ehliyetiyle aynı anlama gelmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki bu, şahsiyet mefhûmunun dar anlamıdır.

Modern hukuk sistemlerinde şahıs ve şahsiyet kelimelerine bahsi geçen hukukî anlamlar yüklenmiş olsa da İslam Hukuku'nda aynı durumun geçerli olduğunu söylemek güçtür. Zira her ne kadar Arapça bir kökene sahip olsa da İslam Hukuku'nda bu kelimeler, hukukî anlamlarıyla kullanılmamakta ve sözlük manalarından öteye geçememektedir.

İslam Hukuku'nda şahıs ve şahsiyet yerine kullanılan birden fazla kavram bulunduğu söylene de tespitlerimize göre bu içeriğe sahip olabilecek yegâne kavram zimmettir. Nitekim İslam Hukuku'nda zimmetin, haklara ve borçlara ehil olmayı sağlayan bir vasıf/kap/mefhûm olduğu ifade edilmektedir. Buna göre zimmet ve şahıs/shahsiyet kavramları tarifleri ve muhteviyâtı açısından uyum içerisindedir. Ayrıca zimmetin doğumdan itibaren kişide var olduğu söylenen farazî ve itibârî bir vasıf olduğu dikkate alındığında onun, söz konusu kavramlara başlama anı cihetinden de koşut bir mefhûm olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak İslam Hukuku'nda zimmet, sadece mülk edinebilme ve kazanç sağlayabilme gibi iktisâdî anlamda olan bir iktidârı ifade etmemektedir. Nitekim zimmetin temellerinin “bezm-i elest”e dayandırılması ve ayrıca pozitif modern hukuk alanının dışında kalan ibadetler ve bazı dînî tasarrufları kapsamaması, onun, şahıs/shahsiyet kavramlarından ayrıldığı noktaları göstermektedir. Bununla birlikte Fıkhın kendine özgü yapısı gereği daha geniş bir muhteviyâtı bulunsun bile netice itibarıyla zimmetin,

mezkûr kavramların içeriklerini barındırması, onun, bu kavramların İslam Hukuku'ndaki karşılığı olduğunu söylemek için yeterli olmaktadır.

Şahsiyet kavramının dar anlamından başka bir de geniş anlamı bulunmaktadır. Buna göre şahsiyet, vücûb ehliyetinin yanı sıra edâ ehliyetini (medenî hakları kullanma ehliyetini), şahsî halleri (kişisel durumları, kişisel hal sicilleri) ve kişilik haklarını (hukukî anlamda değer taşıyan maddî, manevî varlıklarını) da ihtivâ etmektedir. Dolayısıyla geniş anlamda şahsiyet, hem şahıs kavramından hem de vücûb ehliyetinden daha kapsamlı bir içeriğe sahiptir.

Öte yandan şahsiyetin bu muhtevâsına bakarak onun, temelde vücûb ve edâ ehliyetine sahip olmayı ifade eden iki yönlü bir kavram olduğu açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın odak noktası olan beytû'l-mâlin bu salahiyetlere kâbil olup olmaması, onun bir şahsiyetinin bulunup bulunmadığını belirleyecek temel kriter durumundadır. Nitekim elinizdeki çalışmanın üçüncü bölümünün sistematığı, modern hukuk sistemleri tarafından şahsiyet mefhûmuna yüklenen bu içerik doğrultusunda düzenlenmiştir. Ayrıca bu çalışmada, yapısı itibariyle beytû'l-mâlin hakikî şahsiyete sahip olma ihtimalinin bulunmaması sebebiyle onun daha çok hükmî şahsiyet kavramıyla içerik yönünden uyumlu olduğu noktalar tespit edilmiştir.

Şahsiyete sahip olmanın ilk yönü olan vücûb ehliyeti, modern sistemlere göre içerisinde malvarlığı haklarını, şahsiyet haklarını ve taraf ehliyetini ihtivâ etmektedir. Başka bir ifadeyle bu özellikleri bulunan varlıklar, hukuk süjesi/shahıs olarak ismlendirilmeye layık görülmektedir.

Belirtmek gerekir ki İslam Hukuku açısından beytû'l-mâlin maddî anlamda birtakım haklarının ve borçlarının bulunabilmesi, onun malvarlığı haklarına sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim onun, belirli gelirlerinin ve giderlerinin bulunması, sahipsiz terekeler üzerinde hak sahibi olduğunun kabul edilmesi, bazı kamu görevlilerinin maaşlarını ödemekle yükümlü tutulması, belirli şartlarla diyet ödemekten aciz olan kimselerin diyetini tamamen veya kısmen yüklenerek âkile vasfını alabilmesi ve yine faili meçhul olan cinayetlerde tazminatla (diyetle) sorumlu tutulabilmesi, parasal anlamdaki birtakım hakların ve borçların malvarlığına taalluk edebildiğini göstermektedir.

Ayrıca Şâfiî' ve Mâlikî mezheplerine göre beytû'l-mâlin, sahipsiz terekelere hakikî şahıslar gibi yasal mirasçı sıfatıyla sahip olduğunun kabul edilmesi ve sadece

belirli şahısların (toplulukların) vasfı olan âkilelikle nitelenebilmesi, onun müstakil anlamda bir zimmeti olduğunu ve İslam Hukuku'na göre bir hukuk süjesi olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Vücûb ehliyetine sahip olmanın sağladığı diğer bir hak ise şahsiyet haklarıdır. Modern sistemler, hükmî şahısların kendi yapılarına uyan şahsiyet değerleri üzerinde hak sahibi olduklarını kabul etmektedirler. Buna göre hükmî şahısların iktisâdî ve manevî bütünlükleri hukukî anlamda bir koruma altında bulunmaktadır. Bu bağlamda beytü'l-mâlin de bünyesine uygun düştüğü şekilde bu tür haklara sahip olduğu söylenebilir. Nitekim İslam Hukuku'na göre beytü'l-mâlin malları da kendisine karşı yapılacak olan haksız saldırılara karşı hukuken koruma altında bulunmaktadır.

Şahısların vücûb ehliyetiyle beraber kazandığı diğer bir salahiyet de davalara taraf olabilme ehliyetidir. Kısaca söylemek gerekirse İslam Hukuku'nda beytü'l-mâlin davacı ve davalı sıfatını alabildiği ve davalarda beytü'l-mâl emîni veya sâhib-u beyti'l-mâl tarafından temsil edildiği kabul edilmektedir.

Şahsiyete sahip olmanın ikinci yönü olan edâ ehliyetinin iktisabı için hakikî şahısların belirli psikolojik ve biyolojik aşamaları katetmiş olmaları, hükmî şahısların ise kendisi vasıtasıyla irade beyanında bulunabilceği organlarının bulunması zorunluluk arz etmektedir. Ayrıca bu ehliyet türüyle birlikte hukuki işlem ehliyetininin, haksız fiillerden sorumlu olma ehliyetinin ve dava ehliyetinin kazanıldığı kabul edilmektedir.

Bu anlatılanlar doğrultusunda beytü'l-mâlin, merkezde devlet başkanı veya nâibi, taşrada ise devlet başkanının atamış olduğu beytü'l-mâl müdürleri/görevlileri tarafından yönetilmesinden yola çıkarak edâ ehliyetine sahip olduğu söylenebilir. Buna göre devlet başkanı ve atadığı görevliler, beytü'l-mâle nispetle edâ ehliyetinin kazanılması için zorunlu olan organlar konumunda bulunmaktadırlar. Ayrıca Asr-ı Saâdet'ten itibaren devlet başkanının tasarrufları bakımından beytü'l-mâl karşısındaki durumunun bir kamu görevlisi gibi olduğunun kabul edilmesi de bu tezi kuvvetlendirmektedir. İslam hukuku'nda bu pozisyonları sebebiyle devlet başkanları veya beytü'l-mâl yöneticilerinin, beytü'l-mâlden şahsî ve keyfî harcama yapamayacakları vurgulanmaktadır. Yine bu anlayışın bir yansıması olarak sonraki dönemlerde kurulan İslam Devletleri'nde, kamu malları için beytü'l-mâl-i âmme, devlet başkanının özel malları için ise beytü'l-mâl-i hâssa adında birbirinden bağımsız iki ayrı beytü'l-mâl oluşturulmuştur.

Öte yandan edâ ehliyetinin iktisabıyla birlikte kazanılan salahiyetlerden ilki hukuki işlem ehliyetidir. Hükmi şahıslar, bu ehliyet sayesinde amaçlarına uygun olarak mallar edinebilmekte, bazı hizmetlerden faydalanabilmekte, bazı değerleri elde edebilmekte ve ödemelerde bulunabilmektedirler. Onlar bu işlemleri, organları vasıtasıyla irade beyanında bulunmak suretiyle yapmaktadırlar. İslam Hukuku açısından da beytü'l-mâlin hukukî işlem ehliyetine muktedir olduğu, onun gayrimenkûller ve menkûller üzerinde gerçekleştirdiği bazı uygulama ve işlemlerden anlaşılmaktadır. Söz gelimi beytü'l-mâlin, mülk sahibi olabilmesi, âriyet alıp verebilmesi, bazı mallarını kiralayabilmesi veya vakfedebilmesi, ondan borç alınabilmesi ya da ona borç verilebilmesi mezkûr ehliyetle sahip olduğunu söylemek için yeterli olan işlemlerdir.

Edâ ehliyetinin iktisabıyla birlikte kazanılan salahiyetlerden bir diğeri ise haksız fiillerden sorumlu olma ehliyetidir. Pozitif Türk Hukuku'nda, organların gerçekleştirmiş olduğu haksız fiiller sebebiyle doğan zararlardan, onların ve bağlı bulundukları hükmi şahısların sorumlu olduğu kabul edilmektedir. İslam Hukuku'nda beytü'l-mâl müessesesinin de modern hukuk sistemlerinin sorumluluk hukuku açısından hükmi şahıslara atfettiği bu salâhiyete muktedir olduğu görülmektedir. Söz gelimi beytü'l-mâl, hükümet ve idâre organlarının hataları ve haksız fiilleri sebebiyle doğan zararların tazmîniyle mükellef olmaktadır. Bu durum, kamu hizmeti gördüğü kabul edilen devlet başkanı, kâdılar, memurlar vs.nin görevlerini yerine getirirken ve görevleriyle ilgili olarak gerçekleştirmiş olduğu eylemlerde hata etmeleri durumunda söz konusu olmaktadır. Buna göre işlenen fiiller neticesinde bir zarar meydana geldiğinde beytü'l-mâlin bunu tazmînle yükümlü olduğu kabul edilmektedir.

Eda ehliyetinin iktisabıyla birlikte kazanılan salahiyetlerden bir diğeri de dava ehliyetidir. Beytü'l-mâlin bu ehliyetle sahip olduğu, özellikle onun lehine veya aleyhine olarak açılan istihkak davalarında görülmektedir. Yargılama safhasında beytü'l-mâl, devlet başkanının temsilcisi olarak yönetici/organ konumunda bulunan beytü'l-mâl emîni/sahib-u beyti'l-mâl tarafından temsil edilmekte ve usûli işlemler bu kişiler tarafından yerine getirilmektedir.

Öte yandan modern hukuk sistemleri şahsiyete sahip olan varlıkları (şahısları) çeşitli şekillerde kategorize etmektedir. Buna göre insanlar hakikî şahıs (gerçek kişi) olarak, bazı mal ve insan toplulukları ise hükmi şahıs (tüzel kişi) olarak isimlendirilmektedir. Bu çalışmada önem arz eden hükmi şahıslar ise

bünyelerine göre mal toplulukları ve insan toplulukları, tabi oldukları hukuka göre ise kamu hukuku hükmi şahısları ve özel hukuk hükmi şahısları olarak kısımlandırılmaktadır.

Elinizdeki bu çalışmada hükmi şahsiyetin bahsi geçen kısımları incelenmiş ve buna göre bir İslam Hukuku kurumu olan beytü'l-mâlin tabi olduğu hukuk bakımından kamu hukukuna ait olma karakteri taşıdığı ve bünyesi itibariyle de mal topluluğu biçiminde olduğu tespit edilmiştir.

Netice olarak bu çalışmada, mana itibariyle önceden beri var olmakla birlikte modern hukuk sistemleri tarafından sistematize edilmiş olan şahsiyet kavramının içeriğinin, İslam Hukuku kurumu olan beytü'l-mâl müessesesiyle büyük oranda uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle beytü'l-mâl müessesesinde, herhangi bir varlığın hükmi şahsiyete sahip olabilmesi için gerekli olan zorunlu içeriklerin hemen hemen tamamının bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda beytü'l-mâlin, ferî'leriyle birlikte vücûb ve edâ ehliyetlerinin bulunduğu ve yine onun, hükmi şahsiyetin zorunlu unsurları olduğu söylenen *belirli ve sürekli amaç, bağımsızlık ve örgütlenme* unsurlarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Son olarak tüm bu söylenenler neticesinde beytü'l-mâlin, mal topluluğu biçiminde bir kamu hukuku hükmi şahsı olma özelliği gösterdiği, müstakil anlamda ehliyet ve zimmete sahip teşkilatlı bir mâlî kurum olduğu, bir tez olarak tespit edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh, *Müsnedu'l-İmâm Ahmed*, I-VI, Müesseset-u Kurtuba, Kâhire, ts.,
- Nohutçu, Ahmet, *Kanunname*, I-II, , 8. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2016.
- Ahsen, Menâzır, *Beytü'l-Mâl ve İslâm Ekonomisindeki Rolü*, ss. 219-228, çev. Mehmet Erkal, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, S. 6, Ocak 1986.
- Akipek Jale G.– Akıntürk Turgut-Ateş Derya, *Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku*, 12. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2015
- Akıntürk Turgut-Karaman Derya Ateş, *Borçlar Hukuku*, Beta Yayıncılık, 23. Baskı, İstanbul, 2014.
- _____, *Medenî Hukuk*, 21. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Aktan, Hamza, “Âkile” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 248-249, I-IVIV, Ankara, 1989.
- Alaüddîn el-Buhârî, Ahmed b. Muhammed, *Keşfu'l Esrâr an Usûli Fahru'l-İslâm el-Pezdevî*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, I-IV, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l- İlmiyye, Beyrût, 1997.
- Ali Haydar, Hoca Emin Efendi Zâde, *Dureru'l-Hukkâm Şerh-u Mecelletu'l-Ahkâm*, I-IV, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l- İlmiyye, 2010.
- el-Âmidî, Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Seyyid el-Cemîlî, I-IV, 1. Baskı, Dâru'l- Kutubu'l- İlmiyye, Beyrut, 1983.
- Ansay, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 4. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.
- el-Askerî, Ebu'l-Hilal el-Hasan, *el-Evâil*, 1. Baskı, Dâru'l-Beşîr, Tantâ, , 2010.
- el-Attâr, Hasan b. Muhammed b. Mahmûd, *Hâşiyetu'l-Attâr alâ Cem'i'l-Cevâmi'*, I-II, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1999.
- Aydın, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayıncılık, 10. Baskı, İstanbul, 2013.
- Aydın, M. Akif-Hamîdullah Muhammed, “Köle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 237-246, I-IVIV, Ankara, 2002.
- el-Bağdâdî, Alâuddîn Ali b. Muhammed, *Tefsîru'l-Hâzin*, I-VII, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1979.

el-Bağdâdî, Ğânim b. Muhammed, *Mecmau'd-Damânât*, I-II, Dâru'l-Kutubu'l-İslâmî, 2010.

Bardakoğlu, Ali, “*Kasâme*” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 528-530, I-IVIV, Ankara, 2001.

el-Belâzûrî, *Futûhu'l-Buldân*, Mevkiu' Ya'kûb, ts.

Bilmen, Ömer Nasûhi, *Hukûku İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*, I-VIII, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1991.

Birsen, Kemalettin, *Medenî Hukuk Dersleri*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1958.

el-Bostânî, Butrus, *Muhîtu'l-Muhît*, I-IX, 1.Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh el-Muhtasar*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ, I-VI, Dâr İbn Kesîr, Beyrût, 1987.

Cin Halil-Akgündüz Ahmed, *Türk Hukuk Tarihi*, Pasifik Ofset, İstanbul, 2011.

Cin, Halil, “*Arâzî*” *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 342-246, I-IVIV, Ankara, 1991.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitâbu't- Ta'rîfât*, Dâru'n-Nefâs, Beyrût, 2007.

Çetin, İsmail, *Teklifî Hükümler: Helâl, Haram, Mekruh, Alış-Veriş, Siyaset, Hudud, Ahkam, Cihad, Hukuk ve İktisad'da Ölçüler*, 2. Baskı, Dilara Yayınları, Isparta, 2010.

Çırak, Hasan Hayri, “*İslam Hukukunda Hükmî Şahsiyet*”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2001.

ed-Debûsî, Ebî Zeyd Abîdullâh b. Ömer, *Takvîmu'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh*, 1. Baskı, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrût, 2006.

Derbil, Süheyp, *İdare Hukuku*, I-II, 4. Baskı, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1955.

Dönmez, İbrahim Kâfî, “*Şahıs*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 270-273, I-IVIV, Ankara, 2010.

Dural Mustafa- Öğüz Tufan, *Türk Özel Hukuku-Kişiler Hukuku*, I-IV, 11. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2011.

_____ *Türk Özel Hukuku-Miras Hukuku*, I-IV, 7. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2013

ed-Dûrî, Abdulazîz, “Divan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 377-381, I-IVIV, Ankara, 1994

Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünen-u Ebî Dâvud*, I-IV, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrût, ts.

Ebû’l-Maâ’lî, Burhâneddîn Mahmûd b. Ahmed, *el-Muhîtu’l-Burhânî fî’l-Fıkhî’n-Nu’mânî*, thk. Abdulkerîm Sâmî el-Cundî, I-IX, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrût.

Ebû Yûsuf, Ya’kûb b. İbrâhîm, *Kitâbu’l-Harâc*, el-Matbaa’tu’s-Selefiyye, 3. Baskı, Kâhire, 1962.

Emîr el-Hâc, Muhammed, *et-Takrîr ve’t-Tahbîr*, I-VI, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer, 1. Baskı, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrût, 1999.

Emîr Pâdişâh, Muhammed Emîn, *Teysîru’t-Tahrîr*, I-IV, Dâru’l-Fikr, ts.

Erkal, Mehmet, “Beytûlmâl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 90-94, I-IVIV, Ankara, 1992.

el-Es’adî, Muhammed Ubeydullâh, *el-Mûcezz fî Usûli’l-Fıkh Maa’ Mu’cem-u Usûli’l-Fıkh*, thk. Abdulfettâh Ebu’l-Ğudde-Ali el-Hasenî en-Nedvî, 4. Baskı, Dâru’s-Selâm, Kâhire, 2010.

el-Ezdî, Ebîbekir Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd, *Cemheretu’l- Luga*, I-III, 1. Baskı, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrût, 2005.

Faris b. Zekerîyya, Ebu’l- Huseyn Ahmed, *Mu’cemu Makayisi’l- Luga*, I-VI, Dâru’l-Fikr, Beyrût, 1979.

el-Ferrâ’, Ebî Ya’lâ Muhammed b. Huseyn, *el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrût, 2000.

el-Feyyûmî, Muhammed b. Ali el-Mukırrî, *Misbâhu’l-Munîr*, Mektebetu’l-Asriyye, Beyrût, ts.

el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l- Muhîr*; 6. Baskı, Müessesetü’r-Risâle, yy., ts.

el-Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ fî İlmi’l-Usûl*, thk. Muhammed Abdusselâm, 1. Baskı, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin, “İslam Hukukunda Şahsiyet Hakları”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1991.

Gönenç, Halil Abdulkerîm, *el-Mevsûatu'l-Fıkhiyyetu'l-Muyessera*, I-II, 2.Baskı, Mektebet-u Seydâ, Diyarbakır, 2012.

Gözler, Kemal, *Hukuka Giriş*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 13. Baskı, Bursa, 2016.

Gözler Kemal–Kaplan Gürsel, *İdare Hukuku Dersleri*, 12. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2012.

el-Hafnâvî, Muhammed İbrahim, *Mu'cemu Ğarîbi'l-Fıkh ve'l-Usûl*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2009.

el-Hafîf, Ali, *el-Hak ve'z-Zimme ve Te'sîru'l-Mevti fihimê ve Buhûsun Uhrâ*, 1.Baskı, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2010.

Hallâf, Abdulvehhâb, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, ed-Dâru'l-Muttehide, Dimeşk, 1996.

el-Hamevî Ahmed b. Muhammed, *Ğamzu Uyûni'l-Basâir Şerh-u Kitâb-i el-Eşbâh ve'n-Nazâir*, I-IV, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1985.

Haraşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *eş-Şerhu's-Sağîr alâ Muhtasar-ı Halîl*, I-VIII, Dâru Sâdır, Beyrût, ts.

Hasan Ali İbrâhîm - Hüseyin Hasan İbrâhîm, *en-Nuzûmu'l-İslâmiyye*, Mektebetu'n-Nehda el-Misriyye, Kâhire, ts.

el-Haskefî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *ed-Durru'l-Muhtâr Şerh-u Tenvîri'l-Ebsâr ve Câmi'l-Bihâr*, thk. Abdu'l-Muğnim Halîl İbrâhîm, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 2002.

Hâtemi, Hüseyin, *Kişiler Hukuku Dersleri*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.

_____ *Medenî Hukuk Tüzel Kişileri*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1979.

el-Hatîb eş-Şirbînî, Muhammed, *el-İknâ' fî Hilli Elfâz-i Ebî Şucâ'*, I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1995.

el-Hattâb, Muhammed b. Muhammed, *Tahrîru'l-Kelâm fî Mesâili'l-İltizâm*, 1. Baskı, thk. Abdusselâm Muhammed eş-Şerîf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1984.

Haydar, Ali, *Teshîlu'l-Ferâiz*, trc. Orhan Çeker, Tekin Kitabevi, Konya, 1984.

El-Hemedânî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer, *el-Kudûrî*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 1977.

Hermûş, Mahmûd Mustafa Abbûd, *Ğâyetu'l-Me'mûl fî Tevdîhi'l-Furû' li'l-Usûl*, Dâru'l-Feth li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, Ammân, 2011.

Heyet, *el-Mevsûatu'l Fıkhiyye*, I-XLV, Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, Kuveyt, 2011.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Nesemâtu'l-Eshâr*, el-Matbaatu'l-Murakkame, İstanbul, 1882.

İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr ale'd- Durri'l-Muhtâr Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr*, I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 2000.

İbn Cüzey, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *el-Kavânînu'l-Fıkhiyye*, ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb, Beyrût, 1988.

İbnu'l-Esîr, Ali, *el-Kâmil f'i't- Târîh*, thk. Abdullah el-Kâdî, I-X, 2. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1999.

İbn Haldûn, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, I-II, 1. Baskı, Dâru Ya'rib, Dimeşk, 2004.

İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, I-II, Mevkiu'l-İslâm, yy., ts.

İbnu'l-Humâm, el-Kemâl Muhammed b. Abdu'l-Vâhid, *Şerh-u Fethu'l-Kadîr*, I-X, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1995.

İbn Kudâme, Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, I-XII, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, 2010.

İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, I-X, Mektebet-u Kâhire, Beyrût, 2010.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem el-Efrîkî, *Lisânu'l Arab*, I-VII, 1. Baskı, Dâr-u Sâdır, Beyrût, 1997.

İbn Melek, Abdullatîf, *Şerhu Menâri'l-Envâr fî Usûli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 2004.

İbn Neccâr, Takiyyu'd-Dîn Ebû'l-Bakâ Muhammed b. Ahmed, *Muhtasaru't-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh*, 1.Baskı, Dâru'l-Erkam, Riyâd, 2000.

İbn Neccâr, Takiyyu'd-Dîn Ebû'l-Bakâ Muhammed b. Ahmed, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, thk. Muhammed ez-Zuhaylî- Nezîh Hammâd, I-IV, 2. Baskı, Mektebet-u Abîkân, 1997.

İbn Nuceym, Zeynuddîn b. İbrâhîm, *el-Bahru'r-Râik Şerh-u Kenzi'd-Dekâik*, I-XXIII, 1. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 2002.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *Bidâyeti'l-Müctehid ve Nihâyeti'l-Muktesid*, I-II, 4. Baskı, Mektebetu'l-Medîneti'r-Rakamiyye, 1975.

_____ *ed-Darûrî fî Usûlî'l-Fıkh*, thk. Cemâluddîn el-Ulvî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 1994.

İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, thk. Şâkir Zeyb Feyyâd, 1. Baskı, Merkez el-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsiyye, 1986.

İkizler, Metin, *Tüzel Kişilerin İlkeli Kişiliği Bu Uğurda Ana Statüünün Anlamı Ve İşlevi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012.

el-Karâfî, Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. İdrîs, *ez-Zehîra*, I-XIV, Dâru'l-Ğarb, Beyrût, 1994.

el-Kâsânî, Alâuddîn, *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, I-VIII, Dâru'l-Kutubu'l-Arabî, Beyrût, 1982.

el-Kalyûbî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ahmed, *Hâşiyet-u Kalyûbî*, I-IV, Dâru'l-Fıkr, Beyrût, 1998.

Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, 12. Baskı , I-III, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

_____ *Mukayeseli İslam Hukuku*, 9. Baskı I-III, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Karslı, Abdurrahim, *Medenî Muhakeme Hukuku*, 3.Baskı, Alternatif Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Keskinoğlu, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2003.

Kaya Eyüp Said-Hacak Hasan, “Zimmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 424-428, Ankara, 2013

el-Kefûmî, Ebu'l- Bakâ' Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *Kitâbu'l- Külliyyât*, thk. Adnân Dervîş- Muhammed el-Mısırî, Muessesetu'r- Risâle, Beyrût; 1998.

el-Kettânî, Abdulhay, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, ts.

Köse, Murtaza, “İslam Hukuku Ve Modern Hukuka Göre Tüzel Kişilik”, *Ekev Akademi Dergisi*, Erzurum, S. 2, 1998.

el-Kudât, Zekerıyyâ Muhammed, *Beytu'l-Mâl fî Asrı'r-Rasûl Sallallâhu Aleyhi ve Sellem*, çev. Mehmet Nuri Güler, (*Hız. Peygamber Aleyhi's-selâm Döneminde Beytü'l-Mâl*), ss. 215-249, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi II, HÜİF Vakfı Yayınları, Şanlıurfa, S. 3, 1996.

el-Kurtubî, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullâh, *el-Kâfî fî Fıkh Ehli el-Medîneti'l-Mâlikî*, I-II, Mektebetu'r-Riyâd el-Hadîsiyye, 1980.

Kuru Baki- Arslan Ramazan-Yılmaz Ejder, *Medenî Usul Hukuku*, 24. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013.

el-Makdisî, Abdurrahmân b. İbrahîm b. Ahmed Bahâuddîn, *el-Udde Şerhu'l-Umde*, thk, Salâhuddîn Muhammed Uveyda, I-II, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 2005.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Mustafa el-E'azamî, I-VIII, 1. Baskı, Mevkı'u'l-İslâm, yy., 2004.

Mardin, Ebû'l-Ulâ, "*Beytülmal*", İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979.

el-Mâverdî, Ebî'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye ve'l-Vilâyet'd-Dîniyye*, thk. Ahmed Mubârek, 1. Baskı, Dâr-u İbn Kuteybe, Kuveyt, 1989.

_____ *el-Hâvî fî Fıkhı's-Şâfiî*, I-XVIII, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1994

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye.

el-Mervezî Abdalcabbâr b. Ahmed, *Kavâtiu'l-Edille fî'l-Usûl*, thk. Muhammed Hasan İsmail, 1. Baskı, I-II, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1999.

el-Meydânî, Abdulğani el-Ğanîmî, *el-Lubâb fî Şerhi'l-Kitâb*, thk. Abdulkerîm el-Atâ, 1. Baskı, Mektebetu'l-İlmi'l-Hadîs, Dımeşk, 2002.

el-Mirdâvî, Alâuddîn Ebû'l-Hasan, *el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcih mine'l-Hilâf alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed*, I-XII, 1. Baskı, Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1998.

Molla Hüsrev, Muhammed b. Firâmûz, *Mirâtu'l-Usûl Şerhi Mirkâti'l-Vusûl*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, ts.

Muhammed es-Sa'dî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *en-Nutef fî'l-Fetâvâ*, thk. Salâhuddîn en-Nâhî, I-, Dâru'l-Furkân, Beyrût, 1984.

Mustafâ İbrâhîm-Zeyyât Ahmed-Abdulkâdir Hâmid vd., *el-Mu'cemu'l Vasît*, Dâru's-Şurûhu'l-Arabiyye, yy., ts.

el-Mutarrizî, Nasıruddîn Ebu'l-Feth, *el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, thk. Mahmûd Fâhûrî-Abdulhamîd Muhtâr, I-II, 1. Baskı, Mektebet-u Usâme b. Zeyd, yy., 1979.

en-Nesefî, Hâfızuddîn, *Keşfu'l-Esrâr Şerhu'l-Musannef ale'l-Menâr*, I-II, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, ts.

en-Nevevî, Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, I-XX, Mevkiu' Ya'kûb, yy., ts.

en-Nevevî, Yahya b. Şeref b. Murî, *Tahrîr-u Elfâzi't-Tenbîh*, 1. Baskı, thk. Abdulğani ed-Dakr, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1987.

en-Nisâbûrî, Müslim b. Haccâc Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, I-V, Dâr-u İhyâi't-Turâs, Beyrût, 1963.

Oğuzman, M. Kemal - Öz M. Turgut, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, I-II, Vedat Kitapçılık, 10. Bası, İstanbul, 2013.

Oğuzman M. Kemal-Seliçi Özer-Özdemir Saibe Oktay, *Kişiler Hukuku*, 13. Bası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2013.

Özsunay, Ergun, *Medenî Hukukumuzda Tüzel Kişiler*, İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesi, 5. Baskı, İstanbul, 1982.

Öztañ, Bilge, *Tüzel Kişiler*, Turhan Kitabevi, 1.Baskı, Ankara, 1994.

_____ *Şahsın Hukuku Hakikî Şahıslar*, 6. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994.

_____ *Medenî Hukuk'un Temel Kavramları*, 35. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2011.

Öztürk, Nazif, *Elmalılı Gözüyle Vakıflar*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1994.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, M.E.B., İstanbul, 1993.

Pekcanitez Hakan-Atalay Oğuz-Özekes Muhammet, *Medenî Usul Hukuku*, 14. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2013.

el-Pezdevî, Ali b. Muhammed, *Kenzu'l-Vusûl İlâ Ma'rifeti'l- Usûl (Usûl-ü Pezdevî)*, Mîr Muhammed Kütüphane Merkezi, yy., ts.

er-Râzî, Muhammed b. Ebîbekir b. Abdilkâdir, *Muhtâr's- Sıhâh*, thk. Mahmûd Hâtır, Mektebtu, Lübnân, Beyrût, ts.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, I-III, 10. Baskı, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1997.

es-Senhûrî, Abdurrezzâk Ahmed, *Masâdiru'l-Hak fî'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 1.Baskı, Dâr-u İhyâu't- Turâsî'l- Arabî, Beyrût, 1954.

es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlu's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 2005.

_____ *Kitâbu'l-Mebsût fî'l-Fikhi'l-Hanefî*, I-XXX, thk. Muhammed Hasan İsmâîl, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Lübnân, 2009.

Serozan, Rona, *Medenî Hukuk*, 2. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2008.

Servet Armağan, *el-Buhûsu'l-Fıkhiyye el-Muâsıra*, 1.Baskı, Yıldönümü Yayınları, İstanbul, 2011.

es-Sicistânî, Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as, *Sünen-u Ebî Dâvud*, I-IV, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût, ts.

Sinanoğlu, Mustafa, "Teklif", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 385-387, I-IVIV, Ankara, 2011.

es-Subkî, Tâcuddîn, *el-Eşbâh ve'n-Nazâir*, I-II, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1991.

es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Târîhu'l-Hulefâ'*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, 1. Baskı, Matbaatu's-Saâde, Mısır, 1952.

eş-Şâfiî', Muhammed İdrîs, *el-Um*, I-VIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1973.

Şa'bân, Zekiyyuddîn Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 16. Baskı, trc. İbrâhîm Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012.

eş-Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan, *el-Câmiu's-Sağîr ve Şerhuhu en-Nâfiu'l-Kebîr*, Âlemu'l-Kutub, Beyrût, 1985.

Şeyh Nizâm-Heyet, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye fî Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zâm Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân*, I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1991.

Şeyh Zâde, Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân, *Mecmau'l-Enhur fî Şerh-i Multeka'l-Ebhur*, I-IV, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1998.

et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî*, I-V, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1986.

et-Teftezânî, Sa'deddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu't-Telvîh ale't-Tevdîh li Metni't-Tenkîh fî'l-Usûl*, thk. Zekeriya Umeyrât, 1.Baskı, I-II, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1996.

et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfî Istılahâtı'l-Funûn ve'l-Ulûm*, I-II, Mektebet-ü Lübnân, Beyrût, 1996 Tekinay, Selahattin Sulhi, *Medenî Hukuka Giriş Dersleri*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1973.

- et-Tesûlî, Ebu'l-Hasan Ali b. Abdisselâm, *el-Behce fî şerhi't-Tuhfe*, thk. Muhammed Abdulkâdir Şahin, 1. Baskı, I-II, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrût, 1998.
- Tuğ, Salih, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, ss. 179-195, Mâliye Araştırmaları Merkezi Konferansları Dergisi, İstanbul, S. 7, 1961.
- el-Useymîn, Muhammed b. Sâlih, *eş-Şerhu'l-Mumteni' alâ Zêdi'l-Mustenki'*, I-XV, 1. Baskı, Dâr-u İbni'l-Cevzî, 2007.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Uzunpostalcı, Mustafa, "İslam Hukuku'nda Şahsiyet ve Hakiki Şahıs", ss. 55-88, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, S. 7, Nisan 2006.
- el-Vâkidî, Ebû Abdullah Muhammed, *Kitâbu'l-Mağâzî*, I-III, Mektebetu'r-Rakamiyye, Beyrût, ts.
- el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Mevkiu'l-Varâk, yy., ts.
- Yeniçeri, Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi Hukuku ve İlgili Müesseselerin Ortaya Çıkışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara, 1983.
- Yıldız, Kemal, *İslâm Sorumluluk Hukuku- Akit Dışı Sorumluluk*, 2. Baskı, MÜİFVY, İstanbul, 2013.
- Yılmaz, Ejder, *Hukuk Sözlüğü*, Yorum Yayıncılık, Ankara, 1982.
- Zapata, Tan Tahsin, *Medenî Hukuk*, 19. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2015.
- _____, *Borçlar Hukuku*, 15. Baskı, Savaş Yayınevi, 2016
- Ez-Zebîdî, Ebî'l-Abbâs Ahmed, *et-Tecrîdu's-Sarîh*, Dâru'l-Ulûmu'l-İnsâniyye, Dimeşk, 1988.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtedâ el-Hüseynî, *Tâcu'l- Arûs min Cevâhiri'l- Kâmûs*, thk. İbrâhîm et-Turâzî, I-XXV, Dâru'l- Hedâye, 1979.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf An Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl, Fî Vucûhi't-Te'vîl*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, I-IV, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrût, ts.
- ez-Zerkâ, Mustafâ Ahmed *el-Fıkhu'l-İslâmî fî Sevbîhi'l-Cedîd(el-Medhal ilâ Nazariyyeti'l-İltizâmi'l-Âmme fî'l-Fıkhi'l-İslâmî)*, I-III, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1999.

- ez-Zerkâ, Mustafâ Ahmed, *el-Fıkhü'l-İslâmî fî sevbihî'l-Cedîd (el-Medhalu'l-Fıkhıyyu'l-Âm)*, I-III, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2012.
- ez-Zerkeşî, Bahâdır b. Abdillâh, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Muhammed Tâmir, I-IV, Dâru'l- Kutubu'l- İlmiyye, Beyrut, 2000.
- Zevkliler, Aydın vd., *Medenî Hukuk*, 7. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2012.
- Zeydân, Abdülkerîm, *el-Medhal li Dirâseti's-Şerîati'l-İslâmiyye*, Müessesetu'r-Risâle, 2006.
- ez-Zuhaylî, Vehbe, *Mevsûatu'l-Fıkhî'l-İslâmî ve'l-Kadâya'l-Muâsıra*, I-XIII, Dâru'l-Fıkr, Dimeşk, 2010.
- ez-Zührî, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. İhsân Abbâs, I-VIII, Dâr-u Sâdır, Beyrût, 1968.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Muhammed Tefvik Tortop
Doğum Yeri : İSPARTA
Doğum Tarihi : 02.01.1991
Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu

Lisans : SDÜ İlahiyat Fakültesi (2010-2015)
SDÜ Hukuk Fakültesi (2012-2015)
Yüksek Lisans : SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim
Dalı
Yabancı Dil Düzeyi : YDS Arapça- 60